

Tizenötödik korszak.

A Rákócziak kora.

(1631–1660.)

Az egész nemzeti fejedelmi kort öt korszakra osztottuk: a Zápolyák, Báthoriak, Bethlenek, Rákócziak és Apafiak korára. A három elsőt tárgyaltuk. A Rákócziak korához értünk.

A Rákóczi-család, ¹⁾ mely a XVI század elején megvévén Felső-vadászt s magát felső-vadászi előnévvel különböztetette meg a rákóczi Rákócziaktól: Zsigmondban jött Erdély trónára, s fiában I. Rákóczi Györgyben szakadt be Erdélybe.

Sajátlag öt fejedelmet adott Erdélynek: Rákóczi Zsigmondot († 1608), I. Györgyöt († 1648), II. Györgyöt († 1660), I. Ferenczet († 1676), II. Ferenczet (1736), kinek aztán fiaiban, József és Györgyben, 1738-ban, a család ki is halt.

A család mindenik tagjának fényes lapok jutnak történetünk folyamában, csupán I. R. Ferencz az, ki nem jött ugyan trónra; de miként III. Napoleont egy II-ik, ép úgy II. Ferenczet egy I. R. Ferencz előzte meg, ki soha sem uralkodott: de azért mint választott fejedelmet be kell soroznunk.

I. Rákóczi Ferencz fia II. Rákóczi Györgynek. Született 1644-ben, apja öt 11 éves korában 1652-ben fejedelemmé választatá; ²⁾ de mivel atyja a török előtt kegyvesztésbe jött, atyját a trónon nem követheté, anyjával kiment Magyarhonba; nejlül vette a történeti emlékezetü Zrinyi Iionát, kitől született fia, II. Ferencz fejedelem, vagy mint nevezni szokták, a forradalmár. – Hogyan vegyült bele a Zrinyi-féle összeesküvésbe, hogyan halt 1676-ban, azt az Apafiak alatt fogjuk elbeszélni.

Hogy röviden legyünk a Rákóczi-korszak jellemzésében, csak annyit említünk: hogy II. Rákóczi Ferencz, a forradalmár, a Rákóczi-induló teremtője, csak ősei nyomdokait kívánta követni.

¹⁾ L. Erdély nevezetesebb családai 210 ²⁾ Megválasztatását és conditióit I. Approbata II. R. I. Tit. 8 art.

I. Rákóczi György, fejedelem.

(1630 dec. 2. – 1648 oct. 11.)

I.

Trónra jó. A porta elismeri. II. Ferdinánd vonakodik. Csátára kerül. Fegyverszünet. A svéd király követe hozzá jó. Zolyomi Dávid bukása. Székely Mózes a portára fut. Ferdinánd elismeri.

Egy év alatt a harmadik fejedelem, ki a nagy Bethlen Gábor halála után Erdély trónán magát fenntartani megkíséرتette. És Rákóczi, mint ügyes diplomata és tehetséges hadvezér, ¹⁾ mint Sárospatak, Ónod váruradalmak hatalmas ura: mérsékelt de biztos politikája által nem csakhogy megállott, de egyszersmind Bethlen Gábornak méltó utódává, szabadságért lángoló elveinek buzgó folytatójává lón.

A trónra, melyet már atyja Rákóczi Zsigmond is birt, mint elbeszéltek, 1630 dec. 2-án választatott meg, Segesvártt. ²⁾ Ő akkor Váradon levén, dec. 20-ára Fejérvárra beigtató gyűlés lón hirdetve; a gyűlés összejött, maga is dec. 22-én Fejérvárra bevonult. ³⁾

Az elébe szabott fejedelmi feltételekre letette eskűjét, ⁴⁾ s uralkodását megkezdette. – Cancellára a Bethlen Gáborról reászállt körtvefái Kovácsoczi István.

Rákóczi mikor trónra lépett, 36 éves vala, ⁵⁾ a Rákóczi-vér még egész teljében buzgott ereiben. Mint Bethlen Gábor Ferdinánd elleni fővezére, a hadsereg bizalmát teljesen bírta; mint kiprobált ellenzéki főnök ellen, a honfiaknak sem volt kifogása. Csupán a porta s a magyar király, II. Ferdinánd véduralma s illetőleg jószomszédtsága megnyerése vala még hátra.

¹⁾ Kemény Ján. Önéletírása 324. ²⁾ Kemény Jós. szerint. Magyar Irodalmi Berek II. 190. Joan Bethlen Rerum Transilvanicar. Libri quatuor, Claud. 1789 11 l. ³⁾ Fundgruben I. 274. ⁴⁾ Conditioi Approb. Const. II. l. Tit. 5 art. ⁵⁾ Szül. 1594. Magy. Irod. Berek. II. 189.

A porta, ki a meglett dolgokat rendesen elszokta volt ismerni, mint fennebb látók, előlegesen beleegyezett; de azért a portára küldött. Nagyobb baj adta elő magát Ferdinánddal szemben, hol a klerus befolyása alatt álló nádor, Eszterházi Miklós, reá a hatalmas protestánsra azon elvet akará alkalmazni: „vessék ki fészkeből, mi előtt mogtollasdnék.”¹⁾ II. Ferdinánd sergei tehát megindultak, 1631 jan. 7-n már Lőcsénél nyomultak Kassa felé.

Rákóczi, mint ki egyszer e tájon Bethlen Gábor hadai élén állt, s mint kinek uradalmi e tájon, a király kerületében feküdtek, a helyet jól ismerte: a háborut elfogadta, sergeit felülteté, sietett a csatátért a más területére tenni át. Fővezérévé a székelylek tábornokát, a lovagias albisi Zolyomi Dávidot nevezé, melléje ifj. Bethlen Istvánt, nagy-váradi főkapitánt adá.²⁾ A két ifju hős sereggel, melynek nagy részét székelység tevé, januar folytán a hajduvárosokba kiszállt;³⁾ maga a fejedelem is febr. 27-én már Váradon volt.

Komoly volt a kérdés, mert Eszterházi Miklós nádor az udvartól magának teljhatalmazó levelet adatott, Kassára szállt, hadat gyűjtött, Kállót, Szathmárt őrséggel megrakatá, a Tisza partján Rakamáznál sánczot hányatott; minden készületeket megtett, hogy a Tiszán át az Erdélyhez tartozó megyékbe beüssön, Rákóczit tönkre tegye.

Bár protectora, a török fegyvere Ázsiában volt elfoglalva, a körülmények sok részben kezére játszottak Rákóczinak: a császári sergeket és pénztárt a svédek, a nádort ismét Pázmán „a veres vitéz, ki ha lehetne az egeket is nyakába szakasztaná” – annyira sakkban tartá: hogy Eszterházi sem pénzt, sem katonát nem nyerhetett: s mire febr. folytán Rákóczi a nádorhoz békeköveteket küldött, kénytelen lón egyezkedésbe bocsátkozni.

A nádor egyezkedett ugyan, de azért egyre szorgalmazá a segílyt és pénzt, hogy felléphessék. Rákóczi ezt sejtve, katonáinak jelt adott, azok mart. elején Kállót megtámodák, a várost felgyújták, az őrséget a várba szoriták be; onnan a két ifju vezér, Bethlen István és Zolyomi Dávid, mart. 15-én a rakamázi sánczokra rontottak, Eszterházi Pált belőle kiverték, népét a Tiszá-

¹⁾ Kemény J. Önéletírása, Rum. II. 17. ²⁾ Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 143. ³⁾ Nemzeti könyvtár Eszterházi Miklós munkái 195.

nak ugraták, vagy fogságba ejték: s oly helyzetbe hozák a fennől elhagyatott nádort, hogy kegyelemül kérte az udvartól azt, hogy ne fenn döntessék el az ügy, hanem engedtessek meg neki ki-mondani azt, hogy Rákóczit fejdelemnek ismeri, és hogy a Rákó-czi mellé sereglett magyarhoniaknak s különösen „a két fene ifjunak” ő adhassa meg az amnestiát. ¹⁾

Apr. 3-án tehát fegyverszünet jött létre. Hadaink Váradra visszaszálltak; ²⁾ s nádor Eszterházi Miklós apr. 12-én, Kassán aláírta az okmányt, melynek erejénél fogva királya nevében, Rákóczy Györgyöt Erdély fejdelmének ismerte el; a multakra közösen fátyolt vetettek; kötelezék magokat, hogy a két Magyarhon közti szerződéseket tiszteletben fogják tartani; a részletes megá-lapodás s Ferdinánddal aláírás, természetesen fenntartván. ³⁾

Rákóczy szerencséje e perctől meg lőn alapítva. Apr. 24-n a török megküldé a fejdelmi jelvényeket, s elismerő athnameját. ⁴⁾ Maj. elején Nagy-Váradról hazajött, ⁵⁾ megkezdette fejdelemsége rendezését.

Szükséges is volt, mert Brandenburgi Katalin rövid de viha-ros uralma alatt, a Bethlen által megalapított ügymenet bomlásnak indult vala. Mindenben Bethlen Gábor nyomába kívánt lépni, csu-pán csak is az egy királyi pompát nem akarta helyreállítani. Ily gondolattal hívá össze az országgyűlést jun. 15-ére, Fejérvárra, hol legelső gondja volt, a megüresedett kincstárt ismét megtölteni: mi végre a só t, melyet eddig egyesek Portuson a feljövő török hajósoknak potom pénzért vesztegettek, monopolium alá vetette, só-raktárakat állított; ⁶⁾ a hon termékeit szintén ily áron seper-vén ki a bejövő idegenek: a mézet, viaszat, barommali külkeres-kedést a fejdelmi tárház részére foglaltatá le; s mint feljegyezték, magának Lengyelországon át vámmentességet szerezvén, évenként 3–4000 hizott marhát hajtattat ki Pomerániáig. ⁷⁾

A fejdelmi jövedelmek ilyszerü rendezése után, családjára gondolt. Tisztába volt a gondolattal, hogy elődeinek legnagyobb szerencsétlensége a volt, hogy családjukban a fejdelemséget nem

¹⁾ Eszterházi Miklós munkái 191–206. ²⁾ Szalárdi kronikája 79. ³⁾ Okl. Kemény Jós. Apparatus Epistolaris VII az idézett nap. ⁴⁾ Az ath-name: Erd. Tört. Adt. II. 343. ⁵⁾ Kemény J. App. Ep. VII. maj. 1-hez. ⁶⁾ Szalárdi kronikája 88. ⁷⁾ Kemény J. App. Ep VII.

birták örökíteni: egész erővel ez eszme kiviteléhez fogott. S nem minden alap nélkül, mert oly szerencsés volt mint családapa, hogy e reményre méltán feljogosult: neje Lorándfi Zsuzsánna ¹⁾ ki a Rákóczi család ős jószágai mellé, még a sárospataki uradalmat hozá, egy miveltnő, ki könyvet irt, e mellett a legjobb anyja; György és Zsigmond nyolcz tiz éves fiai szintén nagy jövőt ígértek. Hogy tehát fejedelmi családot alapithasson, nejének s gyermekeinek jószágokat kezdett inscribálni: Brandenburgi Katalintól Fogarast kézre keríté.

Mig ilyszerü tervekkel foglalkozik, a nádorral lett kassai egyezkedés teljes végrehajtását sem hagyta háttérbe. A mint hazajött, cancellárát Kovácsoczi Istvánt s tanácsosát Kékedi Zsigmondot azonnal felindítá, hogy a trakta megkezdését sürgessék: azonban Bécsben erről hallani sem akartak, a nádor egyezkedését minden órán felbontható fegyverszünetnek tekinték. ²⁾ S bár a császári hadak Lipszénél sept. 7-i csatavesztése némi engedékenységet tanácsolt: a békét mégis felbonták, Kassa körül egy Császár Péter nevü népemberrel paraszt hadat támasztottak, mely a kassai generalis elnézése mellett, az erdélyi részekre akart rontani: ³⁾ azonban Rákóczi ifj. Bethlen István, váradi kapitánynak határozottan megírá, „hogy tövében vágja ki a gonoszt;” ez Csomaközi András, váradi alkapitányt rájok küldé, őket megtámadtatá, szétvereté; a vezért pedig kivégezteté. ⁴⁾

Még belügyeit sem rendezte volt, mire nagyszerü külügyi kérdéssel tiszteltetett meg. Svédhon királya, Gusztáv Adolf, kora legnagyobb embere, a protestantismus érdekében, mint fennebb látók, már Bethlen Gábor alatt is háboruban állt a katolikus érdek fejével, II. Ferdinánd császárral. Európa szive a két hadakozó fél közt mondhatni ketté volt szakadva: Gusztáv Adolf részén Saxonia, kéz alatt Franciaország és a török udvar állt; mig Ferdinánd részén a VIII Orbán pápa által lelkesített némethoni katolikus fejedelmek buzogtak. A harminczévesnek nevezett háboru tehát folyamatban volt. Ily körülmények között Gusztáv Adolf Strassburg Pál tanácsosát IV. Amuráth szultánhoz követségbe indítá, meghagyá neki, hogy Lengyel- és Magyarországot érintve, Erdélybe jöjjön;

¹⁾ 1616 apr. 18 jegyezte el. ²⁾ J. Strassburg jelentése, Kemény, App. Ep. VII. 30 l. ³⁾ Erd. Tört. Adt. I. 144. ⁴⁾ Szalárdi Kronikája 84.

s sógorasszonya, Brandenburgi Kata jegyajándékai szabadhasználatásának kieszközlése mellett, Rákóczit bírja reá, hogy mint előde, Bethlen Gábor, a háboruban vegyen részt.¹⁾ Strassburg Ferdinánd népe miatt csak életveszélylyel érintheté Munkácsot, s hasonló bajjal látogató meg Huszton id. Bethlen Istvánt 1632 jan. vége felé. Bethlen jól fogadván őt, mellé 800 fegyverest, s szekereibe 36 ökröt rendelt, s a járatlan utakon, úgy szállíttatá be Erdélybe. Dézsaknán már a fejdelem megbizottjai, Erdélyi István és Vitéz György vártak reája, úgy érkezett febr. 9-én Fejérvárra.

Mint Strassburg udvarát tudositá,²⁾ a fogadtatással tovább is meg volt elégedve: Fejérvárnál Kovácsoczi István cancellár 80 lovas s néhány szekérral jött elébe. Másnap Mikó Ferencz kincstárnok küldetett hozzá, hogy megkérdeje, követsége közügy-e; vagy csak is Brandenburgi Kata javait illeti? mert az utolsó esetben szivesebben veszi, ha fejdelmi tanácsának adja elő: mire Strassburg kijelenté, hogy küldetése mind kettőt érintendi s főohajtása, hogy mielőtt ő a portára érne, Rákóczi jöne tisztába küldője, a svéd király nézeteivel. A fejdelem tehát ünnepélyesen kívánta elfogadni: febr. 11-én, reggeli 9 órakor, Kovácsoczi cancellár fejdelmi szekérral, mit két felől apródok környeztek, a követnél megjelent; a fejdelmi udvaron az udvari had sorfalat képezett; a palota lépcsőjén Kékedi Zsigmond tanácsos és főudvarmester, az előszobában udvari nép s nemesség; a teremben pedig a fejdelem várta két fiával, veres bársonyba öltözve, fedetlen fővel; az asztalon a bavarai herczeg ajándékozta pompás óra és aranyos drágaköves buzogány: mint írja a fejdelem őt vidám arczczal, nyájas beszéddel fogadá; s miután ez megbizó levelét átadta,³⁾ a fejdelem tanácsosai, Erdélyi István, Cserényi Farkas, Mikó Ferencz, Apafi György Haller István, Kékedi Zsigmond, Nagy Pál, Macskási Ferencz és Kassai István beléptek, s erre Strassburg előadta a Brandenburgi Katalint illető kívánalmakat... Hogy mit végeztek a fejdelemmel, mit írásban a tanácsosokkal, arról Strassburg jelentése hallgat; de jelentéséből úgy látszik, ezuttal semmi lényeges sem jött létre. Rákóczi belügyeivel lévén elfoglalva, fegyverfogásra nem ajálko-

¹⁾ Pray, Principatus Bethlen II. 227. ²⁾ L. Kemény Jós. App. Epis. VII. jelentese 23–30. III. ³⁾ Pray, Epist. Procerum. 430.

zott; a követ mart. elején nem a legkedvezőbb benyomással eltávozott.

Hogy mit sem ígérhetett, az nem benne, hanem helyzete válságosságában feküdt. II. Ferdinánd nemcsak hogy el nem ismer-te még, sőt Pázmán Péter primást Romába küldé, ez april és májusban ott mulatván, Gusztáv Adolf ellen segélyt sürgetett, s Rákóczit úgy mutatá fel, mint a ki a törökkel szövetkezve, a katolikusokat Erdélyben kiakarja gyomlálatni. ¹⁾ Belátta, hogy mindent megmozgatnak ellene. Miután testvérét, Rákóczi Pált, katolikus hitre téríték s országbiróvá tevék; miután hallá, hogy a jezsuiták által fanatizált Wallensteint újra a sereg élére akarják állítani: nem merte szítani, a tüzet, Strassburgnak ígéretet nem tehetett.

És erre más oka is volt, mert függött még trona felett a damoklesi kard, s Oláhország felől is, mely azon időben némileg az erdélyi fejdelem véduralma alatt állott, vész fenyegeté. Ugyanis a vajdai székben Leo, görög eredetű vajdát találta, ki elől a bójérok Erdélybe futának; mert maga sem bizott benne: kivetteté székéből, Mátét tette vajdává, egy Erdélybe menekültet; benne állandó hű szövetségest teremtett magának. ²⁾

Rákóczi e zavaroktól fenn is minden áron kívánt szabadulni. Folyvást járatott II Ferdinándra, hogy a traktát megkezdjék; mig-nem végre valahára, majd két év teltével, 1633 jan. 14-én követ-einek leküldék a *salvus conductus*, ³⁾ s az Eperjesen összeülen-dő értekezlet határnapjául febr. 25-e tüzetett. A fejdelem cancellá-rát, Kovácsoczi Istvánt Torda főispánját s Marosszék főkapi-tánját, Kapi András kolozsmegyei főispánt, tanácsosait, Balás-házi Lászlót, középszolnoki alispánt és táblai ülnököt, azonnal fel is indítá: de csak hamar tapasztalnia kellett, hogy a bécsi udvar a traktát nem tette komoly czéljává. hogy követei hónapok alatt sem jutnak eredményhez,

Hogy a trakta folyamát, mit a Gusztáv Adolf halálával el-bizakodott klerus huzott halasztott, Rákóczi ellenei mennyire bir-ták zavarni; s hogy belügyei rendezését mennyire tudták akadályozni – pár epizodot kell elbeszelnünk.

¹⁾ L. beszédét Uj m. muz. 1855 VII. 370. ²⁾ Hogy 1632 végén volt, mutatja levele, App. Ep. VII. febr. 15. A vajda esküjét 1635-ről ugyanott VII. ³⁾ Pray, Epist. Procerum III. 432.

Két párt volt még a hazában, mely Rákóczi tekintélyének nem hodolt: a fejjetlenkedőké, s azoké, kik más fejedelmet ohajtottak. Az anarchikus párt feje, Zolyomi Dávid, a békétleneké Székely Mózes. Mindkettő felültetni engedé magát, s Rákóczinak, ha valaha, most a trakta alatt, mely annyira keseríté, hogy egy leveleiben biztosaihoz még a si flectere superos féle fenyegetéshez is folyamodott; ¹⁾ boszujában a kemény fellépésre némi oka volt.

Zolyomi korának a leghatalmasabb, gazdagabb, legvitézebb férfiai egyike lévén, a fejdelem kegyében, tábornoki hatalmában s az iktári Bethlenek sogorságában bizva, lángvérét sehogy sem akará fékezni. Székelyhidát, hol lakott, mások erdeiből, mások embereivel erősítetté, s a felszólláló földesurakat fegyverével némitá el; e mellett, mikor mint székelyek generalisa Erdélybe jött, egész dandárral kísérteté magát, s mit sem gondolt a fejdelem azon többszöri intésével, mikép béke idején banderiumok tartása felesleges. E miatt ellene s fegyveres népe zsarlásai ellen országgyűléseken is panaszt emeltek; de mit sem használt; Rákóczi fegyverszünete, traktája daczára a svédek mellé készült, csatázni a császár ellen; ²⁾ mi végre a hajduságot felakará ültetni, s annyira fellázítá, hogy Csomaközi, váradi alkapitánynak sereggel kelle kiszállni, s majd csatára kerülvén az ügy, egyezkedés utján ültetheték le.

Még ez eset után Zolyomi Erdélybe jött, a fejdelem megbocsátott neki, reversalist vett tőle, s hazaereszté. De azért életmódján, tervein mit sem változtatott; ³⁾ s mire barátai önfékezésre intenék, azon merész szavakkal élt, hogy a mely karddal Rákóczit fejdelemnek tette, ugyanazzal le is tudja tenni... ⁴⁾ Ily anarchicus nyilatkozatokat Rákóczi tovább nem tűrhetett, komoly céljául tüzte Zolyomit megbabolázni: mi csakhamar be is következett. A történik, hogy barátja és sogora ifj. iktári Bethlen István meghal, temetése mart. 24-ére tüzetett Fejérvárra. Zolyomit barátai váltig inték, hogy meg ne jelenjék, de a szép asszony iránti szivhajlamanak nem birván ellentállani, bejött. Temetés után a fejdelem Görgényre hitta vadászatra; vadászat után a fejedelmet Maros-Vásárhelytt már fegyveres nép várta; másnap, apr. 4-én, hogy a traktát huzó halasztó nádornak őszinteségét ez által is bebizo-

¹⁾ Kemény J. App. Ep. VII. ²⁾ Joan Bethlen Libr. I. sect. 3. ³⁾ Kemény János Authob I. 47.–55. ⁴⁾ Szalárdi kronika 58.

nyitsa, Zolyomi elébe reversalist tesz, hogy írja alá, hogy korlátok közt fog maradni. Azonban jó csillaga e perczben elhagyá, hatalmában bizva, megtagadta. A fegyveres nép tisztje, héjasfalvi Vallon Péter a kilépő elébe állt, kardját kérte... Nem volt mit tenni, engedett a hatalomnak... Másnap, Toldalagi Mihály, hintón, Fogarasba fogságra szállítá. ¹⁾

A nagy ember bukása roppant sensatiót idézett elő. A békétlenek megrémültek, s Rákóczit újabb zavarokba hozzák. Székely Mózes, Bethlen Gábor első nejének Székely Mózes első férjétől fia, ²⁾ a gyalogság generalisa, Udvarhelyszék főkirálybirája, egy Bethlen Gábortól kapott jószág elvételéért rég sértve érezte magát; most mint a meghalt Geréb Andrásné második férje, a Fiadfalvához tartozott Geréb jószágokat nem akarván a fiscus kezére bocsátani, a fejdelemmel nyílt ellenségeskedésbe jött. Mennyire függött össze Zolyomival, ki székelyek tábornoka volt, nincs felderítve; de hogy Székely Mózesnek pártja volt, az tagadhatatlan. Mi adott lökést az ő kérdésének, szintén titok. Csak annyit látunk, hogy Székely Mózes maj. 12-én még Fejérvártt mulatott; ³⁾ azzal Derzs hatalmas ura, Petki Ferencz s Marothi Horváth György alkirálybirója, Szabó András és mások kíséretében a a temesvári basához, onnan Konstantinápolyba futott, ⁴⁾ s az apjának, az egykori fejdelem Székely Mózesnek családjára szólólag adott athname alapján, fejedelemséget kezdett keresni. ⁵⁾

Ily élére voltak állitva az ügyek aug. 21-n, a mikor Fejérvártt országgyűlés nyílék meg. Zolyomi fogva, Székely M. a portán. Hogy legalább egyiket megsemmisitse: a fejdelem Zolyomit Fogarasból kihozatá, Sárosi János közügyek igazgatója által a fennebb elősoroltak alapján bevádoltatá ⁶⁾; s bár kénosi Gál Ferencz egy hosszú napon át védelmezé, végre is notázák: Zolyomi minden javait elveszté, csak is nejéről iktári Bethlen Katáról gondoskodtak; azzal Kővárba vivék, hol tragikus életét 1649 aug. 1-én fogságban bevégezte. ⁷⁾ Székely Mózes és dersi Petki

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. 144. Joan Bethlen 13. ²⁾ Cronic. Fuchsio-L. I. 313. ³⁾ Kemény, App Diplom. XVIII. e naphoz. ⁴⁾ Aug. 6-án már Konstantinápolyban volt. Kemény J. App. Dip VII. ⁵⁾ Fundgruben II. 112 Szalárdi 85–86. Kemény János Önéletir. Rum. II. 43. ⁶⁾ Kemény Suppl. Dipl. X. 33. ⁷⁾ Szalárdi kronikája 92.

Ferenczet, ugyan e gyűlés szintén megidéztté és notázá, még pedig oly barbar módra, hogy még családokat is proscribálák s minden jószágait elvevék. ¹⁾

Hogy Rákóczi és hivei e kemény fellépését érthetővé tegyük, a fejetlenkedésnek, mely szitva látszik lenni, még egy példáját említjük. Szécsi Mária, kora híres szépsége, mint ifj. Bethlen István fiatal özvegye, férjhez fut rosályi Kún Istvánhoz. A „rosályi kamarát és konyhát kicsinyelvén”, a Tisza mellől jegyajándékba birt. tasnádi jószágára jó; ott lóra kapva, dévai hason természetű udvarába veszi magát. A bántott férj másfél száz lovassal egy éjjel Dévát meglepé, a delnő a várba menekült, ágyukkal védte magát. ²⁾

Zolyomi, Székely és Kún, ily kedvetlen jeleneteket szöttek az eperjesi trakta folyamába, mely az egész éven át huzodott. Ily hangulatban találta Rákóczit Strassburg, svéd királyi követ másodsor is, ki Konstantinápolyból, hol Rákóczi fegyverfoghatását kieszközlé, ismét Erdélybe jött: Rákóczi most sem vállalkozhatott, s a svéd királyhoz és ministeriumához maj. 20-án kiadott levelében, melylyel Strasburgot elbocsátá, most sem irhatva többet, minthogy a megtiszteltetést köszöni; de jó szolgálatát, egész hidegen, csak annyiban ígérheti, mennyiben a két ország közti távolság s Ferdinándali frigye azt megengedi. ³⁾

Többet tenni nagy kockázat is lett volna, mert nem volt elég, hogy az értekezlet csigaléptekkel haladott, s hogy az okmányt II. Ferdinánd csak is „császári szavára,” s nem mint Rákóczi kívánta, „keresztényi hitére” kívánta kiadni: e mellett a nádor Székely M. mellé, még egy fejedelmi jelöltet léptetett fel, Prépostvári Zsigmondot, kivel a Bethleneket is ijesztgeték. E szerint sok felől meg volt támadva, de mégis tett a svéd királynak annyit, hogy Branden-

¹⁾ Székely Mózes udvarhelyi házát, lövötei részét, a Gerébféle fiátfalvi udvarházát, s hozzátartozott kereszturfalvi, boldogasszonyfalvi, betfalvi, csekefalvi részeket 1649 maj. 8. brenhidi Huszár Mátyás kapá el. Kemény, App. Dipl. VIII. Petki F. javait, mint Derzset s a hozzátartozott H.-Szt.-Pétert, Kányadot, Egét, Oroszhegyet, Jásfalvát, F.-Boldogasszonyfalvát, Magyarost, Bögözt, Agyagfalvát, Musnát, Vágást, 1635 dec. 17. sztamási Szalánczi Istv. cons. nyerte. Kemény, App. Dipl. XVII. ²⁾ Szalárdi 92. Kemény Ján. Önéletir. 156. Magy. és Erd. orsz. képekben: Kubinyi, Vahot. III. 81. Uj m. Muz. 1856 XI. ³⁾ Kemény, App. Epist. VII.

burgi Katalinnal, az eperjesi értekezlet ez egyik tárgyával tisztába akart jöni. Hogy a traktát siettesse, jun. végén Magyarországra ment, jun. 25-én Szigeten, aug. 10-n Eperjesen látjuk; ¹⁾ Br. Katalinnal találkozott, s miután vele kisebb fiát, R. Zsigmondot fiának fogadtatá, s Munkácsot neki vég hagyományoztatá: ²⁾ Munkács és Fogarasért 100,000 ftot ígért. De azért a trakta még sem akart végzödni. Rákóczi ebbeli bosszuságában épen félbe akará szakasztani, ³⁾ mire sept. 28-n a szerződést végre valahára aláírták. Az eperjesi szerződés pontjainál fogva II. Ferdinánd őt fejedelemnek ismerte el; a bécsi, nikolsburgi s posoni békekötések Erdély részére megújítottak; s a Brandenburgi Katalintól kapott Munkács birtokában a Rákóczi-család meghagyatott. ⁴⁾ A fejedelem esküt igérvén a szerződésre, azt elfogadni, II. Ferdinánd oct. 4-én Méliith Péter szathmári főkapitánt nevezte ki; de ellenei még ekkor is addig huzák, hogy az csak is dec. 8-n érkezett Fejérvárra, hová a fejedelem, oct. és novemberbe tartott erdélyi körutjából, épen akkor érkezett. ⁵⁾ Esküjét tehát letette, de csak is azon hozzáadás-sal, mennyiben a császár is a békepontokat megtartandja. ⁶⁾ Mire II. Ferdinánd is (1634 jan. 18.) a szentesített diplomát leindítá.

Három hosszú év kelle tehát, mig Rákóczi magát a bécsi udvarral fejedelemnek ismertetheté el. Mit soha sem feledhetett.

II.

Székely Mózes trónkövetelése. Bethlen István fegyvert ragad. Csatára kél. Lesz a boros-jenői béke.

Azon vivmány, hogy magát elismertette látta, Rákóczi dolgai folyamainak új lendületet adott. E percztől mindent alárendelt azon gondolatnak, hogy dynastiát alapithasson.

Kormányzata szintén nevezetes átalakulást nyert. Kovácsoczi István az eperjesi traktárról betegén jöven haza, az általa birt Görgény-varában csakhamar meghalt; ⁷⁾ helyébe nem tett más

¹⁾ Kemény App. Dipl. XVII ²⁾ Joan Bethlen. Libr. I. sect. 2. V. ö. Kemény J. Önéletir. Rumi II 27–37. ³⁾ Pray, Epist. Procer III. 433. 35–37. ⁴⁾ Szalárdi 94. A szerződés fogalmát Kemény, App Ep. VII. ⁵⁾ Kemény, J. App. Dipl. XVIII. App. Ep. VII. ⁶⁾ Katona XXIII. Kemény, App. Ep. VII. ⁷⁾ Kovácsoczi kora történetét írva hagyta. Szalárdi 95.–97. De nem birjuk. Bár ide teszik halálát, nem 1633, hanem 1634 oct. kellett meghalnia. Rákóczi levele. App. Epist. VII. nov. 5-ről.

canczellárt, hanem azt egykori nevelője, a különben eszes, s már a Bethlenek alatt ítélőmesterségre jutott, kolozsvári Kassai István tanácsos által helyettesíté. ¹⁾ Ez ember segítségével, ki fősvénysége miatt a cancellári czimet nem vette fel: a jus privatum terén absolutismust hozott be, mi az ország főbjeit, mint mindjárt látni fogjuk, fegyverre kelté ellenében.

Magyarhon felől az eperjesi szerződés következtében elvonult vala a vész; de ellenei most már kelet felől akarták felköltetni. Miután a nádor által megbuktatni nem sikerült: a töröknél kezdtek ezen czélra dolgozni.

Eszközül erre ifj. Székely Mózeset használták fel, ki a portára futott volt, s mint trónkövetelő figurált.

Rákóczi ismerve künléte horderejét, arra dolgozott a portán, hogy Székely M. kiszolgáltassa; de nem sikerült: a basák politikáihoz tartozott, hogy mindig legyen kezöken trónkövetelő, hogy azzal a fejdelmeket ijesztgetve, zsarolhassanak. Ily ponton állt ez ügy, midön 1634 elején veszi a hirt, hogy a szultán Lengyelország ellen hadra készül, s elrendelte, hogy Rákóczi is melléje kiszálljon. Szomoruan értette a nemzet, hogy a vele rokonszenvező lengyel nemzet ellen kell fegyvert fognia; de azért a Fejérvártt, maj. 12-n tartott hongyülésen a felülést elhatározták. Azonban Rákóczi méltán tartván attól, hogy a török a lengyelügy folyamába, az ő megbuktatását is belé szövi, jan. 21-én Csernél Györgyöt Ulászló lengyel királyhoz küldé megírta, hogy ő mit sem mulaszt el, hogy köztök békét eszközöljen, s ha még is csatára kerül az ügy, a lengyeleknek ártalmára nem lesz: de a lengyelek is ígérjék meg, hogyha fordul a koczka, őt szintén támogatandják. ²⁾ Igéretét elsöben is hidvégi Mikó Ferencz csik főkapitánya és noszolyi Cseffei László által váltá be, kiket a közalgó nagyvezér elé küldött, s közbejárását ajánlta. Léptei nem maradtak siker nélkül, mert a lengyel király jul. 5-n már indithatá emberét a nagy vezérhez, hogy traktát kezdjenek, melyben Mikóék is részt vettek. ³⁾ Erre a nagyvezér Oláhországban Gyirgyóváránál megállt; de miután csapatai Erdély széleig portyáztak, nehogy meglepessék, augusztusban a fejedele-

¹⁾ Kassai István neje Viczei Anna 1632. Rákoczitól Kajántót és Tiburcot kapta; fiában kihalt, ő fia után 1645 végén halt el. ²⁾ Rákoczi utasításait I. Kemény Appar. Epist. VII. ³⁾ Kemény App. Ep. VII.

lem is felülteté hadait, ő maga Szászsebesnél, a székelység a Barcaságon, a magyarhoni részek és hajduság Kornis Zs. alatt Debreczen mellett táborba szálltak. Végül is a lett az eredmény, hogy a nyárt kihúzák, s miként Bethlen Gábor egykor Huttinnál, úgy Rákoczi mostan, szintén békét eszközölt, anélkül, hogy vérömlött volna. Hadaink oct. 13-n leszálltak; a nagyvezér hazament. ¹⁾

Igy mult el az év, melyben a fejetlenkedésnek egy új jele nete merült fel. Háromszék felső felén, a szt-léleki kastélyban egy urnő élt, királyfalvi Tarnóczi Sebestyén özvegye, Sára leányával. Mikes Zsigmond fia, János, szerelmes lett a szép hölgybe, megkérte, de kosarat kapott. A Mikes fiuk tehát, János, Mihály és Pál ²⁾ Szentlélekre rontának, a kastély kapuit betörék, s a leányt anyja hon nem létében elrabolák, Zabolára vitték anyjokhoz, apjuk honn nem lévén. Tarnócziné, Daniel Mihály, Háromszék főkirálybírájával, megjött, kikérte leányát, de megtagadtatván, Fehérvárra sietett, panaszt emelt. A fejedelem nov. 24. és dec. 1-ről rendelkezett: hogy ha a leálynak Mikes Jánoshoz férjhez menni jó szántából kedve nincs, azonnal adják ki, bánatlanul. ³⁾ De ennek sem engedelmeskedvén, Rákoczi a leányrablótat perbe idézteté a legközelebbi hongyülésre. Erre aztán a leányt kiadák, Moldovába futottak, a fejedelemmel ellenségeskedésbe élő Lupul vajdához. ⁴⁾

Mig Erdély ily családi drámákkal foglalkozott, Magyarhonban zajos hongyülés folyt, melynek vége felé, 1635 jan. 2-n, a protestánsok is elé akarák vétetni sérelmeiket; de félve veték, mert a honnak ezenkívül is annyi sérelme volt, hogy ez egy gyűlés alatt 94 darab törvényczikket kelle hozniok. A vallás-üldözés maradt tehát régi kerékvágásában; sőt a jézsuita befolyás oda emelkedett, hogy Pázmán Péter bibornok, e szerzet számára, máj. 12. nagy-Szombatban, egyetemet alapított.

Megemlítők, hogy belássuk, mikép Erdély Magyarhonhoz képest, Rákoczi minden nyomása mellett is még egész Eldoradó. De

¹⁾ Szalárdi kronikája 96. ²⁾ Mojós Ferencz is velek volt; notázák. Kemény Append. Dipl. XVIII. ³⁾ Thaly. Tört. Kalászok 101. ⁴⁾ Notát kaptak, javaikat elveszték, de 1639 apr. 9-n kegyelmet nyertek, (1639-ki Lib. Regius III. 126.) apr. 10-n reversalist adtak. Kemény J. Suppl. Dipl. X. 73.) Javaikat visszakapván, derék honfiakká váltak. A hölgy pedig férjhez ment Haller Péterhez Szebenbe. Végül gégejét elmetszé. Szalárdi kronikája 98–100 l.

nehogy alkotmányából szintén kiforgattassék, a máj. 13-án tartot hongyülésen elrendelék, hogy a fejedelemség kezdete óta hozott törvényeket codificalják, mi azonban ezuttal nem jöve létre. Mindamellet nem lehet tagadni, hogy a jóllét és virágzás, a harmincz éves belbéke e malasztjai, hatalmasan emelkedtek. Az anyagi jóllét hatalmas lendületet kapott: e téren a fejedelem maga ment elől; jóságai tele voltak gulyákkal, melyek kihajtását monopolizálta, hogy az övéi árát le ne nyomják, de azért egyesek göbölyei is jól hajtottak. A fejedelmi kor azon alapelve, hogy a szász pénzt adjon, az oláh gabonát termesszen, a magyar és székely pedig hadakozzék, igen szépen ki vala fejtve. A székelyek különös figyelemben részesültek. Mert a portára futott Székely Mozestől egyre félt, a székelyeket minden áron le kívánta kötelezni. Ez év nyarán személyesen lustrát vitt véghez, mint a mi szabadságok legnagyobb istápjá vala, minthogy ilyenkor a köz és magánjogon ejtett sérelmek orvoslás alá vétettek. Bardocz-fiuszék kilencz falvát: Vargyast, Olaszteleket, Száldobost, Bardoczt, Fülét, Hermányt, Bibarczfalvát, Kis-Baczont és Telegdi-Baczont, vargyasi Daniel Mihály, János és Ferencz, kis-baczoni Benedek Keresztély, száldobosi Boda Márton, fülei Fosztó Máté s mások eszközlésére, un. 13-n kelt kiváltság-levelénél fogva, azon joggal ajándékozta meg, hogy magának önkebléből külön alkirálybirát választhasson, évenkinti szabad tisztujitással.¹⁾

És ez elővigyázat nem vala felesleges, mert fősvénysége miatt a portán még mind kevés kegyben állott, s a szultán Ázsiából éppen hazatérőben lévén, sejtette, hogy a figyelem ide fordul; nem is csalatkozott, mert a temesvári basa Jenő át nem adásáért folyvást fenyegetődött; sárdi Sebessi Boldizsár, portai orátora sem titkolható azon aggodalmát, hogy a porta, a Konstantinapolyba menekült Székely Mózással komoly szándékot forral. Ugy volt. Székely Mózes behozatala és Rákoczi kivetése egyszerre előtérbe lépett, Székely Mózással sokan menekülvén ki, tekintélye volt, s s azon gyanut meríték fel, hogy Rákoczi Ferdinánd hive: mit azzal indokoltak, hogy a svédekkel Ferdinand ellen kezét nem fogott, sőt

¹⁾ Okl. Székely nemzet Constitutioi 86–93.

a kimenni akaró Zolyomit is bebörtönzé; e mellett Lupul moldvai vajda is, ki az erdélyi elegületlenekkel Székely M. közlekedését fenntartotta, keményen dolgozott ellene; ámbár, mikor a fejdelem Barcsai Ákost aug. hozzá küldé, keményen tagadta. Következése lön: Székely néhány embere octoberben Konstantinápolyból Moldvába jött, támodást akartak kísérteni.¹⁾

A dolgok ily állásában Rákoczi komolyan kezdett a kérdésről gondolkozni. Mikó Ferencz kincstárnoka vezetése mellett, Haller Péter, Szalánczi István, Torma György, Daniel Mihály, Daczó László hááromszéki főkirálybíró személyükben, országgyűlésileg követséget néveztetett ki s indított oct. 15-n a portára, kik az adó bevitel mellett, a bajt elhárítani igyekezzenek.²⁾ Hogy magára Moldva felől jobban vigyázhasson, s a székelyek hűségéről meggyőződést szerezhessen, oct. 25-n a székelyek közt lustrát kezdett;³⁾ azonban nem mulasztá el portai oratorát oda utasítani, hogy Székely M. embereit hazajövetelre bírja, sőt Székely Mózesnek is biztosító irást küldött, hogy szabadon visszajöhet hazájába.⁴⁾

Ugy látszik, a porta Székely Mózes ügyében nem sokat bízott, azt annyiba hagyta: hatalmasabb vetélytársat keresett, kit idősb Bethlen Istvánban fel is talált.

Bethlen István, mint fennebb látok, midőn Rákoczi részére a fejdelemségről lemondott, Topán tartott előleges összejövetelök alkalmával reversalist birt vala tőle, hogy őt és családja minden tagját jószágaiban, tisztségében megtartja, mire Bethlen István ígéretéhez képest Ecsedre vonult. Ellenben Rákoczi a Bethlen István családját azonnal megtámadta, sogorasszonyát, Bethlen Gábor özvegyét, mit jegyajándékképen birt a munkácsi és fogarasvári uradalomból kiforgatta;⁵⁾ vejét Zolyomi Dávidot börtönre veteteté, javait elkoboztatá; Szécsi Máriát ifj. Bethlen István özvegyét oda vitte, hogy szintén jegybe kapott javait, a tasnádi és dévai uradalmat alku útján volt kénytelen átadni;⁶⁾ most az egyetlen fiu, az iktári Bethlenek egyetlen örököse is kelepczébe sodortatott.

¹⁾ Kemény, App. Epist. VIII. 70. 85. ²⁾ Pray, Epist. Procer III. 439. ³⁾ Kemény, App. Epist. VIII. 85. ⁴⁾ Ugyanott VIII. 85. 94. 103. ⁵⁾ Kemény János Önéletir. Rumi II. 22–37. ⁶⁾ Szalárdi kronik. 92.

Ugyanis, Bethlen Pétert, gróf Ilyesházy Katának két éves ifju férjét, azon véletlen érte, hogy egy szolgáját puskájával ugytalálta megütni, hogy meghalt bele; a Bethlen-család azon kor szokásához képest az illetőkkel ki akart egyezni, de a fejdelem közbe vágott s mint gyilkost üldözőbe vétette. ¹⁾ Az Ilyesházyak közbeveték magukat: Bethlen István mint apa, dec. 31-ről a legszivrehatobban felkérte, szünjék meg a család üldözésétől; ²⁾ de mit sem használt. Azonban mint az egykoru írók magokat kifejezték, „Bethlen István is résen tartá fülét,” fiát kihivá Ecsedre, mi az erdélyi fejdelemségen kívül, a magyar király birtokában feküdt; várait felszerelé; Husztot aranyosszéki Horváth Györgyre, Ecsedet fiára B. Péterre bizá, ki Párducz Lukács vezérlete alatt hadat gyűjtött; kincseit szekerekre rakatá; s azzal 1636. jan 12-n Ecsedből Rákóczihoz nyílt levelet intézett, melyben felhányta, hogy Rákóczi őt, ki magát a haza javáért előtte földig alázta, s családját, melynek javait Topán biztosította, s édes hazáját szabadságából kiforgatta; szemére lobbantá, hogy a testvére siremlékére hagyományozott 10,000, s a fehérvári kollegium építésére hagyott 20,000 forintot félretette; kimondá, hogy ő felkelt az igát lerázni, s biztosítá, hogy miután lerázta, a kit az ország fejedelmének választ, azt ő ép ugy fogja uralni, ha szintén 50 jobbágyu nemes ember lenne is, mintha koronás királyi nemből volna. ³⁾ Ugyan e napról az erdélyi karoknak és rendeknek is irt: elmondá, mért lépett le mint fejdelem, miket fogadott Rákóczi; elősorolta, mint támadta meg családja javait, s hogyan bántotta meg őt, mint volt fejdelmet azáltal, hogy adományait megsemmisítette; kijelenté, hogy az 1613-beli conditiok értelmében Rákóczi ellen, mint a ki a haza törvénye ellen kezét emelt, ezennel sikra száll... ⁴⁾ Azzal Budára ment, Huszszain basa szivesen fogadta; Bethlen hívét Laskai Istvánt a portára küldé; Bethlen e mellett Ferdinánd császárt és a lengyel királyt is pártolásra kérte fel.

Rákóczi, ki családja megalapításában olykor fejdelmi bitorára sem volt óvatos, ismerve Bethlen István befolyását, különösen a harcziatlan természetű Bethlen e határozott fellépésére meg-

¹⁾ Joan Bethlen Lib. I. Sect. 3 ²⁾ Kemény App. Epist. VIII. 109.

³⁾ Okl. Uj m. muzeum 1853. V. 237 ⁴⁾ Okl. Rummy, Monumenta II. 347. Kemény, App. Epist. VIII 141.

döbrent, hadjárathoz készült. Hogy a székelyeket megnyerje, mit a mult évben hidvégi Mikó Ferencz Csik-, s ercsei Toldalagi Mihály Marosszék főkapitányai a székely östörvények alapján követeltek, hogy a székelyföldön magszakadtán a fiskus ne örököljön: most szorultságában, jan, 30-ról okmány által, biztosítá. ¹⁾ Igen, mert Fejérvártt már nem látta magát bátorságban, helytartóját Szebenbe akará behelyezni, de a szebeniek csak harmadmagával akarák bebocsátani; ²⁾ végül is véletlen esetére Segesvártt csináltak neki szállást. ³⁾ Azonban Kolozsvárra, febr. 15-ére, hongyülést hirdetett, s mit alig remélt, a gyűlés kimondá, hogy Bethlen István ellen, még ha töröktől lenne is támogatva, utolsó csepp vérig oltalmazandják. ⁴⁾ De hogy a vést megelőzzék, Szalánczi Istvánt, váradi Köröcsi Istvánt, Petki Istvánt Bethlen Istvánhoz Budára küldék, s biztosítván, hogy bántatása nem lesz, felkérték, hogy térjen vissza hazájába.

Azonban az irt levél, ⁵⁾ s a követek utasítása is, inkább csak elnyomott közvélemény hangja lévén, Bethlen, ki tetteiből s nem ígéreteiből mérlegelte Rákóczit, a hívásra mit sem adott. A portától várt, mely Bethlen Gábor emlékéhez is kegyelettel viseltetvén, titkon elrendelte vala, hogy a budai basa őt fejdelemiségre behozza. ⁶⁾

Rákóczi jól sejtett. Hadait Huszt alá küldé, benne Bethlen István kapitányát ostrom alá vétette, 40 ölre furatott alája; ⁷⁾ azonban Bethlen Péter reájok küldött s az ostromló serget szétvereté. Ecsedet Barcsai Sándor kapitánya által tartatá szemmel. E mellett keményen készült, mert nem tudhatta, hogy a vallásos csatákban kimerült II Ferdinánd semleges marad; s hogy a lengyel király egy pár ezer lovas táborozását is oly nehezen engedi meg Bethlennek. A fejdelem tehát maj. 25-re Fejérvárra új hongyülést hívott össze: Bethlenhez új követség ment, hogy hagyjon fél a töröksegély kéréssel, térjen vissza előbbi helyzetébe; s ha megteszi: mind neki, mind hiveinek amnestiát biztositnak, külön-

¹⁾ Okl. Benkő, Imago nationis Sicul 72 l. Erdély Tört. Adt. I. 276. ²⁾ Kemény App. Ep. VIII. 141. ³⁾ Fundgruben II. 113. ⁴⁾ Benkő General Transil. I. 274. ⁵⁾ Credentialis. Kemény App. Ep. VIII. 152. ⁶⁾ Joan Beth. Libr. I. sect. 3. ⁷⁾ Szalárdi kronikája 107 l. azt mondja, hogy a kut vizét akará elvétetni; Kemény pedig azt, hogy felakará vettetni.

ben notával fenyegeték. ¹⁾ Bethlen erre sem tágitott, mit sem felelt: hanem jun. 3-án Murát agát is a portára küldék, Laskaihoz egy utasítást küldött, melyben fejdelemmé tételése jó oldalait elő számlálá. ²⁾

Rákóczi látva, hogy az ügy mind setétebb alakot ölt, jul. 1-n a magyarhoni rendekhez fordult, hogy Bethlenéket, mint magyarhoni birtokosokat ne engedjék, hogy török segílyt sürgessenek. ³⁾ A kivánt válasz helyett, aug. végén, Ali csauz érkezett, ki a fejdelemnek nem kevesebbet hozott, mint hogy, miután az országot önzése által magától elidegenítette, a szultánt pedig Zolyomin elkövetett törvénytapolása által megharagította: rögtön hagyja ide Erdélyt, lépjen le trónáról ⁴⁾ Azonban Rákóczi sem volt az az ember, ki árnyékától is megijed: a csauzt letartoztatá, s fegyvert ragadott. Hogy háta biztosítva legyen, Máthé oláhroni vajdát, szövetségesét, a közelő silistriai basa elé állítá; Barcsai Akos és Basa Tamás által, Lupul moldvai vajdát is felszolitá, de nem bizhatván benne, Daniel Mihályt és Petki Istvánt a határszéli szorosakra állítá. ⁵⁾ Azzal kibocsátá rendeletét, hogy minden hadai sept. 16-án Tordán legyenek.

A hadak kijöttek, de a török elleni csatázásra nem nagy kedvet hoztak; azonban Kemény János, mint az első megye, Alsó-Fejérm. főispánja megindult, oct. 1-n a többi is utána indula. ⁶⁾ Míg ezek haladnak, Ibrányi Mihály váradi alkapitán, Kornis Zsigmond bihari főispán a marosszéki előre ment székelyekkel Szalontánál egyesült. Még a fejdelem az erdélyiekkal ki sem ért, Bethlen István a török sereggel Gyula felől már Szalontának tartott, támadást intézett, s Rákóczi vezérei egyenetlenkedése miatt, oct 6-án este felé oly csata keletkezett köztök, melyben mind a két fél verve hitte magát. Bethlen Gyulára, a Rákóczi vezérei Váradra vonták vissza magokat.

E csata kétes kimenetele Bethlen szerencséje felett pálczát tört: Huszain, budai basa Lippa felé vonult, hogy a Maros partján, Ilyénél üssön be. Rákóczi utána sietett, Boros-Jenőnél megállt.

¹⁾ Kemény János Anthob II. 74. 1. ²⁾ Ugyanott II. 73. ³⁾ Okl. Uj m. muzeum 1856 V. 242, ⁴⁾ Kemény App. Epist. VIII. 173. ⁵⁾ Szalárdi 109. ⁶⁾ Kemény János Anthob. II. 80.

Csatára készültek. Mire a nála letartóztatva volt Ali csasz fellépett, Rákóczinak közbenjárását ajánlván, alkudozást hozott létre... A két sereg szembe állt s kezdődött a zálogcsere: legelsőbb is Izmael bég vágtatott elő, s azon kérdésére, ki lesz helyette zálog, Kemény János lovagolt elő; a szemben másodszor kiváló törökkel Farkas Ferencz szoritott kezét, s másnap a basa azon izenettel bocsátá vissza őket, hogy küldjön a fejedelem biztosokat, kikkel békét kössön. Ennek következtében Kemény J. Szalánczi István, Basa Tamás s Csulai György az udvari pap, ¹⁾ oct. 26-n alkudozáshoz fogtak; ²⁾ s nov. 6-án létre jött a borosjenői béke, melyben többek közt Kornis Zsigmond Bihar és Zaránd főispána, Pécsi Simon, Barcsai Zsigmond, Macskási Ferencz fejm. főispán, Bornemisza Pál udv. hadak főkapitánya, Bethlen Ferencz, Tholdi György, Nemes Tamás háromsz. kapit. Josika Gábor, Kornis Ferencz, Rhédei Ferencz, Vesselényi Boldizsár, Dobokam. főispán, Simény János fogarasi főkapitány, Balogh László marossz. alkapitány, Földvári Ferencz, Kendeffi Miklós, Csegezi Mihály aranyossz. alkapitány, Kálnoki István, Domokos Ferencz és Pál, sztrontási Bereczki Mihály, Thorma Kristóf, Henter András, Thoroczkai László, Apor Lázár, Cserei Mihály aláírásával okmány adatott ki, melyben Bethlen Istvánnak, fiának és hiveinek bántatlanságot, jószágaik visszaadását biztosíták, Zolyomi Dávidnak szabadon bocsátatást ígértek, kötelezték a fejedelmet, hogy a Bethlen Gábortól véghagyományozott 20,000 firtból a fejevári collegium felepul. e mellett Hunyadot a per alól Bethlen Péter részére felszabadíták Bethlen Istvánnak pedig, mint Hunyad és Máramaros örökös főispánjának, Máramaros adóját átengedték. ³⁾ Mit aztán decem. 4-én a Szászvároson táborzó fejedelem szintén aláírt. ⁴⁾

Karácsonra mind a két fél hazaszállt, ⁵⁾ Rákóczi mélyen érezte a sebet, mit a borosjenői béke rajta ejtett. Szerette volna meg nem tartani, de még Kassai, belső tanácsosa is azt javaslá, hogy a mit ígért, jó kedvvel teljesítse. ⁶⁾ A következett 1637 mart.

¹⁾ Szalárdi 129 l. ²⁾ Egyes pontjai l. Kemény App. Epist. VIII. 161. 169. ³⁾ A szerződés Uj magyar muzeum 1856 V. 245. ⁴⁾ Kem. App. Epist. VII. 197. ⁵⁾ Szalárdi 100. ⁶⁾ Kemény J. App Ep. VIII. 211.

l-én Medgyesén hongyülést tartott, a Bethlen István ellen hozott articulákat hatályon kívül téteté. ¹⁾ De azért a fehérvári kollegiumot fel nem építé, Zolyomit sem bocsátotta ki.

III.

Az oláhoni vajda adózása. Jóságkobzások. Az unitáriusokat üldözi. A szombatosokat nótáztatja, várfogságra vetteti.

A dolgok új rendét II. Ferdinánd 1637. febr. 15-n, s Pázmán Péter bibornok érsek márt 19-n történt halála, s a jezsuitákat még inkább kegyelő III. Ferdinánd trónra lépte nyitja meg.

Mielőtt tovább mennénk, közbevetőleg megemlítjük, hogy ősszel Lupul moldvai vajda, Máté oláhoni vajdára hadat vitt: Rákóczi Kemény Jánost és Toldalagi Mihályt székelységgel beküldé, a moldvai vajdát visszaverette. ²⁾ Később a két vajda közt békét szerzett, miért (1638 oct. 33) az oláhoniak egy szövetségi okmányt irtak alá, melyben Rákóczinak adóba 5000 fírtot s egy lovat ígértek évenként. ³⁾

A Bethlenek kielégítése után csend lön a hazában, fiai már felserdülvén, a dynastia alapítás gondjainak adá át magát.

Hogyan vette célba Rákóczi, nem kívánjuk hosszasan ecsetelni, mert a dynastiaalapítás mindig és mindenütt így ment: ezer kis családnak kell áldozatul esni, hogy egy nagy fényre vergőd-hessék. Két történészünk jellemzi ide vágó tetteit, Bethlen János és Kemény János: Kemény többek közt azt mondja, hogy Kassaival, czimtelen cancellárával, ki szintén családot igyekezett alapítani a törvényzikkeket, ítéleteket oly ruganyosan fogalmaztatá, hogyha per merült fel, a kérdéses jószág egy része Kassainak mint közbejárónak, a nagyobb rész a fiscusnak esett; s viszont azt állítja, hogy nején s kisebb fián kívül az egész ország reversalisok demokleszi kardja alá jutott; ⁴⁾ a Kemény Jánosnál is szigorubb Bethlen János szerint a hongyületeket fiscalis direktorok s ügyvédek

¹⁾ Törvényzikk, Mike, Art Diet. II. 963. ²⁾ Kemény J. Ruminál II. 90. Kemény App Ep. VIII. 286. ³⁾ Kemény, App. Ep. VIII. 272. 293. ⁴⁾ Kemény, Önéletir. Romy. II. 46.

lármája tölté el, s mintegy a Tiberius kora nyílt meg Erdély felett.¹⁾

Mennyiben Rákóczi dynastia-alapítása nemzeti kérdés, nem lehetünk iránta tulszigoruaak; de hogy történészeink felett se törjünk pácztát, a már említettek mellett, még egy pár jószágszerzési módot kell tüzetesebben tárgyalnunk.

Az unitárius vallás Erdélyben a katolikus Báthori-ház fellépésével elveszté azon jogát, hogy hitczikkeit tovább tisztázza. Püspöke Dávid Ferencz, mert a Krisztus istenségét tagadni kezdé, Déván börtönben hala el. Dávid Ferencz bukta után Eösy András, a Pécsi Simon fogadott atyja, új vallás szerkesztésére veté fejét, mint gazdag ember iródiákokat, fordítókat fogadott fel, hogy a bibliát az eredeti nyelveken tanulmányozhassa. Ez aztán őt vallásos ábrándokra vezette: többet akart az ó, mint az új testamentomra építeni; elakart hagyni mindent, mi a szent könyven nem alapult, többek közt a vasárnap meginneplését későbbi behozománynak tekintve, a szombatot kezdé ünnepelni. Pécsi Simon, Bethlen Gábor cancellára, ki miután megbukott, szintén vallásos ábrándokra adta magát, a szombatos vallást még tovább terjesztette: a székelyföldön főleg Udvarhelyszéken, hol Pécsi lakott, s Kolozsvárt követőkre talált.

Rákóczinak ez igen jó viz volt a malmára, mert a honi törvények a vallásos újításokat betiltván, az új vallás követői nota s s így vagyonesztés alá tartoztak. Hogy a kérdést előkészitse, Beke Dániel unitárius püspöknek meghagyatá, hogy felekezete Krisztus felóli hitvallását formulázza, s adja be, ki – a Krisztust Isten fiának vallván – kathéját az 1638 apr. 23-n Fejérváron tartott hongyülésre beadta.²⁾ E gyűlés elrendelé, hogy Sárosi János a közügyek igazgatója a szombatosokat idéztesse meg.

E beadványt, mint utolsó törvényes felekezet dogmáját zsi-normértékül vévén, mi azontul esett, azt hitújításnak tekintette.

Jul. 1-ére Dézsre conventust hivatott össze, s miként Magyarhonban a jezsuiták a protestánsokat, ugy idézteté meg tömegeesen Rákóczi a más vallásokkal takarodzó szombatosokat. Egy mintegy 50 tagból álló bizotmányt hívott egybe, mely inquisitiójával s

¹⁾ Joan Bethl Libr. I sect. 4. ²⁾ Beadványát l. Kem., App. Ep. VIII. 247

az unitáriusok Krisztusróli hitvallása megvizsgálásával jul. 7-én kész lévén: az unitáriusoknak a Krisztus imadását, segítségül hívását, az atya, fiu, szent-lélek nevében keresztelést kötelességökké tevė. Velők szemben a multakra fátyolt vetettek: azonban a szombatosok, vagy zsidozók, judaizánsok, mint a „Krisztus istenségének káromlói” a fejdelem itélete alá adattak át. ¹⁾

A fiskális direktor fellépett, a fő- és vagyonvesztés ellenek kimondatott, s a szigoru büntetés végre lőn hajtva. Toroczkaít, kolozsvári ötvöst a piacon kövezteték meg; ²⁾ a többit várfogságra küldözték, hogy – miként írják – Várad, Székelyhid, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosujvár és Kővár nem gyözők békokkal, s mint gonosztevőket építkezésre fordíták. ³⁾ Annyi áll, hogy a szombatosok nélkül is elég felekezetre volt már szagatva a haza.

Hány család esett áldozatul, nincs összeállitva. Elég, hogy Rákóczi egy sereg jószághoz jutott. Azonban meg kell adnunk, a kik akkor, vagy később valamely bevett valláshoz visszatértek, azok kegyelmet kaptak. A szombatos főnökök, Pécsi Simon egykori cancellár, s lengyelfalvi Orbán Ferencz Udvarhelyszék jegyzője, egyik Kővár, másik Szamosujvárra estek rabságba. Orbán két év mulva reformatus vallást vett fel, jószágait visszakapta, s a fejedelmi udvarban nyert alkalmazást. ⁴⁾ Legsomorubban ütött ki Pécsi Simonnak, ki még megtarthatott szép jószágait, mint Viszolyát, Paszmost, a répafalvi, korod-szent-mártoni, udvarhelyi, szénave-rősi, fületelki, korodi, solymosi rész jószágait, ⁵⁾ s a szent-erzsébeti udvarházához tartozott birtokait, s így az egykor oly hatalmas ur, mindenét elvesztette; végül is midőn kegyelmet nyert, csak is 70 telket kapott vissza.

Nem mentjük, nem kárhoztatjuk Rákóczit, mert fanatikus volt maga a kor, melyben a protestáns Csehország három millió lakosát csupán a vallásért Ferdinand alatt egy milliónál kevesebbre pusztíták. ⁶⁾ Ezen időben Európában a vallásbeli véleménykülömb-ség mindenütt fegyverrel üldöztetett.

¹⁾ A végzés l. Kemény, App. Epist. VIII. 247. ²⁾ Szalárdi 134. ³⁾ Szalárdi 135. ⁴⁾ Ugyanott. ⁵⁾ Ezeket Rákóczi 1639 febr. 11. a fejdelemnének adományozá. 3. Kemény Append. Dipl. XVII. ⁶⁾ Engel, Geschichte IV. 487.

IV.

Rákóczi családját megalapítja. Fiát R. Györgyöt utodává választatja, megházasítja.

Nyolcz esztendő t vett tehát Rákóczi magának, mig belügyeit oda rendezheté, hogy titkolt tervét, a dynastia alapítást s Bethlen Gábor félbehagyott csatázásait megkezdhesse.

Mit pár év előtt Strassburg a svéd követ nála ki nem vihetett, miért a porta Bethlen István által székéből kiakará vettetni,— a romai császár ellen küzdő francia és svéd udvar szövetségét elfogadni, csak most látta tanácsosnak: s mint titkos jegyekkel irt levelei mutatják, 1639-ben a dolog érdeméről határozottan kezd levelezni. ¹⁾ Hogy annál biztosabban léphessen ki, mindenek előtt Toldalagi Mihályt és Körösi Istvánt a portára küldé, hogy a szultánnál a szövetkezési és hadakozhatási engedélyt kieszközöljék. Erre nézve aug. 24-éről egy utasítást adott ki, melyben a francia követet felhatalmazá, hogy a szultánnak ezért 20,000, a helytartónak 10,000 tallért igérjen, s arra kéreté a portát, hogy miként egykor Bethlen Gábornak a császár ellen, ugy neki is török, tatár, oláh hadak adassanak rendelkezésére. ²⁾ S mindezt megnyerte, csak is annyi változást szenvedett kívánata, hogy a szultán 40,000 tallért követelt. ³⁾

Mielőtt azonban fegyvert fogna, családját s bukása esetére trónát családjában biztosítva kívánta látni. Fiai György és Zsigmond már nagyok. Bethlen János, Lázár György és más urfiak társaságában kitűnő ügyességgel végezték a fejevári tanodát, s az 1640 maj. 7-én letett vizsgálatadással nagy reményekre jogosítának mindenkit. Mint már nagykorukat, a fejdelem azonnal a közügyek terére kívánta léptetni. ⁴⁾ Nagyobb fiának Györgynek, a Zolyomitól elvett Székelyhidát és Diószeget, Zolyomi Erzsébet magvaszakadtán Solyomkö-várát és Élesdet adván; jul. 29-én a Báthoriak végsarjával, Báthori Gábor fejdelem testvére, András leányával, a még gyermek somlyói Báthori Zsófiával mátkaságra léptette; aug. 21-én a hon legfőbb hivatalába, a váradi főkapit-

¹⁾ Engel 492–95. ²⁾ Okl. Erd. Tört. Adt. I. 244 l. ³⁾ Rákóczi Gy. Rejtelmes levelei 35–36 l. ⁴⁾ Szalárdi 136.

tányságba igtattatá be. A kisebb fiu, Zsigmond, Kovácsóczy István magvaszakadtán Görgényvárát, Zolyomi után Gyaluvárát és Monostort kapá; s lön udvari főkapitány s székelyek tábornoka. Nejéről sem feledkezett meg, a mezőség egyik legszebb jószágát, Örményest adá neki.

Miként a nádor Eszterházi Miklós a herceg Eszterháziaknak, ugyan ezen években Rákóczi is alapot akart vetni családjának. Kora kárhóztatá, de a történezet, mely e jószágokat később a magyar szabadság mellett látta elporlani, a becsszomjas apának sokat megbocsát.

Hogy a császárnál politikáját leplezhesse, elnézte, hogy a katholicismus propagandája Erdélyre is kiterjesztessék; a katolikusoknak Salini Ferencz szerzetesben vicariust engedett. Azonban hogy önvallását se láttassék feledni, 1641 jun. 9-én Kolozsvárt zsinatot tartott, melyen a fejdelemnélvala jelen.

Ez alatt követei járták a hatalmasságok udvarait. A portával már tisztában volt, a francziával, svédvel alkudozott; nov. 11-én Hollandiával is confoederatióra lépett. ¹⁾ 1642 januárja végén Magyarországra ment, értekezett; febr. 4-én Huszton Bethlen Istvánnal találkozott. S ekkor idejét látta belügyi terveire feltenni a koronát.

Febr. 16-án Fejérvárt országgyűlést nyitott meg. S mivel harci készülétei életét könnyen koczkára vethetik, arra kérte fel az országot, hogy történhető halála esetére, nagyobb fiát Györgyöt válasszák meg utódaul; mit a rendek mart. 4-én megszavaztak, ifj. Rákóczi Györgyöt fejdelemmé választák, a hűségesküt részére letették. ²⁾ A fejdelem a portára küldött, fia megválasztását bejelenté, a megerősítő athnamét jul. 7-én nagyszerű ünnepélyek közt meghozák. ³⁾

Fia fejdelemségének keresztülvitele után azonnal annak nászára gondolt, mi azonban az ara fiatalsága s a nagyszerű készülétek miatt a jövő 1643-ik évre huzódott át. Mikor is febr. 3-án Bathori Zsófia Fejérvárra hozatott, s a fejedelmi nász, melyen a római császár, primás, nádor, Lengyelország és a két Oláhhon fejedelmei magokat illően képviseltették, roppant pompával megtarta-

¹⁾ Tud. Tár. 1835 VII. 269. ²⁾ D. Fundgrub. III. 337, Törv.czikk és Conditioi. Mike, Art. Diet III. 1037. ³⁾ Ez ünnepély, Visel. és Szokás. 182.

tott. ¹⁾ Harminczhárom asztalnál folyt a vigalom. ²⁾ Csak egy aggodalom árnyolá a Rákóczi-család örömét, az, hogy az ifju fejdelemasszony a rom. kath. vallásban nevedett, noha reformatus vallásra tért vala. Meg volt tehát alapítva a család. A fiak mint hercegek vannak ellátva. A nagyobb fiu fejdelem, a kisebb fiu Rákóczi Zsigmond a fennebbiek mellé Háromszék főkapitányává neveztetett, s mint ilyen nov. végén Háromszéket beutazá. ³⁾ A fejedelemné Lorándfi Zsuzsanna javaihoz még Pocsájt is oda adá Biharban. Debreczeni Tamás, kora leghiresebb gazdája, már Bethlen Gábornak is praefectusa, a fejedelmi jószágokban a legerélyesebb gazdálkodást fejté ki. A fejedelmi jószágokat hizó gulyák lépék el. A harminczadok, arany, ezüst és vasbányák rendbeszedett jövedelmei, a kéneső, só, barom, a mostani czukrot helyettesítő méz, viasz, a mostani ser helyén álló méhser egyedárusága megtölték a fejedelmi tárházat; a fiscalis uradalmak, mint Kővár, Fejérvár, Fogaras Déva, Alvincz, Balásfalva, Szamosujvár, Lóna, Bacza, Szent-Péter, s magyarhoni magán uradalmi, mint Sárospatak, Munkács, Szerencs, Onód, Sárosvár, Felső-Vadász Debreczeni kezelése mellett a fejedelmi családot roppant kincs birtokába juttaták.⁴⁾

V.

Rákóczi a svédekkel, francziákkal Ferdinand ellen szövetségre lép. Kiáltványt bocsát. Csatára indul. Kassát beveszi. Csatái. Nagy-szombatban tractát kezd. Téli szállásra huzódik.

A nagy diplomata, Rákóczi csak most látta eljőve az időt, hogy kardot kössön, bár a szövetséget kereső hatalmaktól folyvást ostromolva volt. Torstensohn, svéd fővezér, ki a svéd-német seregek felett a parancsnokságot a mult évben vette át, s a császári sergeken csakhamar hatalmas csatákat nyert s Olmüczet bevette, csak most kezdett nála sikerhez jutni. Febr. 8-n a svéd és franczia követeket nyilvános kihallgatásban fogadá; s miután a rendeket Fejérvárra, apr. 24-ére összegyűjtötte, s a „német császár” felől jövő sérelmek orvoslására az országgal magát törvényczikkben

¹⁾ Hivó levél. Kemény. App Ep. VIII. 331. ²⁾ Erd. Tört. Ad. I. 150 l. ³⁾ Fundgruben III. 338 ⁴⁾ Szalárdi 143–144.

felhatalmaztatá: ¹⁾ apr. 26-n oly feleletet adott, melyből harczkészen létét teljesen láthatni. Harczba elegyedése feltételül a következőket tette: először, hogy a szultán ünnepélyes engedélyét s szerencsétlenség esetére tettleges támogatását eszközöljék ki; másodsor, hogy a francia és svéd udvar biztosítsa neki az erdélyi fejedelemséget s trónvesztés esetére pedig illő tartást; harmadszor, biztosítsák, hogy Magyarországhoz és Erdélyhez semmi igényt se fognak alakítani; negyedszer, hogy a háboru végcélja a protestáns vallás biztosítása s az (1608-tól) elszedett templomok visszaadása lesz; ötödször, fizessen a szövetséget kereső két fejedelem neki hadi segélykép első évben 20,000, a másodikban 15,000 forintot, hatodszor, hogy a Rákóczi sergében 3000 gyalogot fognak tartani; hetedszer, hogy a kötendő békébe Rákóczi is belé lesz foglalva. ²⁾ Maj. 4-n még azt is hozzá adá, hogy mindezeket Torstenson királynéjával is irassa alá. .. Bár kemény feltételeket szabott, a fővezér jul. 8-n Rebenstock ezredest beküldvén, tudatá, hogy bár a protestáns seregek győzelemről győzelemre ébrednek, a feltételeket elfogadják; s arra, hogy a királyné is aláírandja, két kezet ajánlott. A francia kormány ugyanezt de la Haye konstantinápolyi követe által fogadá sept. 6-áról. Minek alapján a bejött követek és fejedelem közt, sept. 16-n, az erdélyi, francia és svéd szövetség aláíratott.³⁾

A magyarhoni békétlenekkel szintén egyezkedett; tisztába jött, hogy magokat a török könnyebb uralom, illetőleg Rákóczi fejedelemsége alá adni hajlandók volnának. Nagyobb nehézség a portán adta elő magát, hol azért, hogy Magyarhon osztrák része felett szabad kezet adjanak, 25,000 tallért; ha e hadjárata folytán a f. magyarországi 13 megyét megkapná, azért évenként 40000, ha pedig csak hét megyét kapna, 20,000 tallért követeltek.

Rákóczi megígérte. A szultán beleegyezését kiadá, ⁴⁾ s a végre, hogy a császár hugát tartó lengyel királyt, nehogy segítségre jöhessen, foglalkodtassák, tatárokat ígért.

Rákóczi emberei, főleg Szentpáli István és Gaudi András, egy scot eredetű férfi, jöttek és mentek. A római császár csak nagy későre jött nyomára, mi nem kevésbé döbbsenté meg. Azonnal a

¹⁾ Törvcz. Mike, Art. Diet. II. 1061. ²⁾ Engel IV. 500 l. ³⁾ Tud. Társ. Évkönyve III. 63. l. ⁴⁾ V. ö Kemény, App. Ep. VIII. 345. 373.

portára feles ajándékot küldött; a nádor Kéri Jánost szintén Rákóczihoz futtatá, figyelmezteté a komoly következésekre. Azonban a fejdelem fel vala már készülve, s kimondá, hogy miután a császár Magyarország s különösen a magyarhoni protestánsok irányában ily eljárást alkalmaz, birodalmában személye ellen gunyiratokat büntetetlen enged terjesztetni: idejét látja, hogy fellépjen; mert azt is tudja, mikép Bécsben megbuktatására czéloznak.¹⁾

Rákóczi a császár elleneivel, a török, francia és svéd udvarral szövetségét tisztába hozván, itthon is hozzá kezdett a nagy munkához.

Legelsőbb is, mint egykor Hamilcar, ki fiát a gyermek Hannibált megesketteté, hogy Rómának örök ellensége lesz: Rákóczi is két fiától, György- és Zsigmondtól hasonló esküt vett a császár ellenében.²⁾

Azzal Erdélyben a szervezést utba indítván, dec. folytán fegyveres kísérettel sárospataki várába ment, Felső-Magyarország nagyobb embereit találkozásra szólítá fel s a fellépést s kölcsönös támogatást formulázák.³⁾

Visszajöven, 1644 jan. 3-n Fejérvártt országgyűlést nyitott meg, hol a szokásba jött kapuszámtóli 20 fr. adót megszavaztatá, s harci készületeire bizalmat szavaztatott.⁴⁾ A kezdendő hadjáratot az ország rendei helyben hagyván, kiadá rendeletét, hogy a hadak febr. 2-n Tordán legyenek.⁵⁾ Mig ezek gyűltek, a székelyek fellett hadiszemlét tartatott; a moldvai és oláhoni segély-csapatok szintén kiérkeztek,⁶⁾ kiáltványt bocsátott ki, s e percztől induló-készen állt.

Febr. 2-n egy tábor lengeté zászlóit, melyet Fejérvár nem sokat látott; az udvari fizetett had a várpiacson, a mezei hadak a szent-györgy kapu előtt foglaltak állást, a fejdelem gazdagon szerelt harci paripái kivezetettek, s megjelenvén a fejdelem, ős szokás szerint egész udvarával a templomba ment, onnan kijöven, megszólalt a dob és trombita: megindult a had, melynek zászlóit a szél előre fuván, a seregre kedvező benyomást tőn. Rákóczi elment, az

¹⁾ Katona XIII. 228. ²⁾ Gr. Eszterházi M munkái 229. ³⁾ Rákóczi biztosító okmány I. Kemény J. App. Ep. VIII. 349. ⁴⁾ Törvcz. Mike, Art. Diet. II. 1079. ⁵⁾ Szalárdi 147. ⁶⁾ Erd Tört Adatok I. 150.

ország kormányát az ifju fejdelemre Rákóczi Györgyre és Kassai István tanácsosára bizá, kiket a fejdelemné is férfiasan támogattott; készítették a harczy szereket, szerelék a várakat. ¹⁾

Tordára érve, a megyei dandárokkal egyesült, s népét három dandárra osztva, Magyarhonnak indult. Maga a had derekával Váradnak ment, febr. 6-n Gyalunál járt; fia Rákóczi Zsigmond Nagy-Károlynak tartott; Kemény János fogarasi főkapitány és fejmegyei főispán, mint dandárparancsnok Szatmárnak vonult. ²⁾ Váradra érkezvén, Váradot Ibrányi Mihály alkapitányra bizta, Gyulai Ferenczet a hajduság élére állítá: azzal neki indult. Febr. 15-n Kallóvár előtt állott, mit Barkoczi László feladott, hová másnap a fejdelem bevonult; Nyári Bernádót a vár főkapitányává nevezé. Már az ellen földén érezvén magát, febr. 17-n Kallóból a magyarhoniakhoz kiáltványt bocsáta ki, hogy itt az idő polgári és vallásbeli szabadságuk visszaszerzésére; felemlité, hogy a nádor méltóság naponta hanyatlik; hogy a protestánsok ügyét a jezsuita befolyás elnyomta; tudatá, hogy a vallásszabadság helyreállítására megérkezett, mert nemzete elnyomattatását hivalkodó szemmel tovább nem nézheti. ³⁾

Erre III. Ferdinánd, febr. 23-áról, szintén kiáltvánnyal felelt: tudatván, hogy Rákóczi svédekkeli levelezéseit elfogta, azokból szövetsége pontjait tüzetesen leleplezé; felhányta, mennyi jót vett a Rákóczi-család az osztrák-háztól; a magyarhoniakat ellentállásra, s a Rákóczi mellé menteket, amnestia mellett, hűségre térésre szólítá fel; az erdélyieknek feltará, hogy Rákóczi szövetségesei által Erdély trónát fiai számára biztosittatá, s így a szabad fejdelemválasztást eltiporta; végül a fegyvert ragadó magyarhoniak ellen jószágaik elkobzása felemlítésével fenyegetődzött. ⁴⁾ Rákóczi azért mit sem tágitott, Kallóból Sárospatakra ment, hol a fegyverfogásra kész Zemplén, Borsod, Ung, Bereg Ugocsa, s Abauj-vármegyék hódolatát fogadá. S azzal megkezdette hadjáratát.

Legelső gondolata volt Kassát, Felső-Magyarország fővárosát kézre keríteni. Febr. végén alája szállt, s benne gr. For-

¹⁾ Okl. Rákóczi rejtelmes levelei 53–57 l. ²⁾ Kemény J. Authobi. 102–3. ³⁾ Engel IV. 504 l. ⁴⁾ Okl. Eszterházi munkái 228.

gács Ádám tábornokot ostrom alá vetteté, mire gr. Forgács, egyezkedés utján mart. 11-én feladá; s Bethlen Ferencz mart. 12-e hajnalán már tudósítá a fejedelmet, hogy a tábornok indul, katonái az esküt letették, Rákóczit a szobák készen várják, ¹⁾ s még azon nap a fejdelem Felső-Magyarország fővárosába bevonult. ²⁾ Oltalmát volt alkapitányára, Bornemisza Jánosra bizta; maga is itt maradt, várta, hogy a tavasz az akkori hadak főkellékét, a fűvet meghozza.

A bekövetkezett napokat, minthogy Ferdinánd mart. 16-ról ellene új kiáltványt intézett, ³⁾ a nádorrali tollharczra s a szomszédos várak megvételére fordítá. A mint az idő annyira nyílt, azonnal megindult: apr. 13–18-án Losoncznál, apr. 20–30-án Szécsénnél látjuk táborozni. E közben Szathmár-várát Kemény János megvette; ⁴⁾ kolozsvári Bornemisza Ferencz Tokajt feladta. S apr. végén a fejdelem szerencséje ott állott, hogy Felső-Magyarország 13 megyéje már mellette volt, Munkácsot, Szepeszt, Regeczet, Szádvárt s Balogvárat kivéve, e tájon minden vár meghajolt neki. ⁵⁾ A roppant termes háportoni Kapronczai György, Liptóme gyét is hódolásra birta; Szendrő, Putnok vára is kézre jött; Bornemisza Pál és Bakos tábornokok a bányavárosok meghajtásán fáradoztak.

Mig Rákóczi e lépéseket tette, s a szultánnak az ígért ajándékot beküldé: ⁶⁾ a koczka nagyot fordult. Ugyanis Ausztria diplomatájának sikerült Dániát a svédek ellen kelteni: mire Torstensohn svéd fővezérnek, kit Rákóczi epedve várt, Holsteinba kelle magát visszahuznia. De e még nem volt elég. E mellett gr. Puchaim tábornok alvezérsége alatt, ⁷⁾ Nagy-Szombatban osztrák serget vontak össze, mi nem kissé fenyegeté. Rákóczi, hogy e sereg magát meg ne fészkelhesse, ecsedi Reöthi Orbánt, kővári főkapitánt helytartójának hagyva, ⁸⁾ apr. elején elébe indult. Tüzérségi főnöke Mikes Mihály, élésmestere Vécsei Bálint vala. Fileknek tartott:

¹⁾ J. Kemény App. Ep. VIII. 357. ²⁾ Kemény App. Ep VIII. 357. ³⁾ Pray, Epis. Proc. III. 446. ⁴⁾ Kemény J. Auth. II. 103. ⁵⁾ Szalárdi 156. ⁶⁾ Okl. Rákóczi rejtelmes levelei 42 l. ⁷⁾ Hogy így és nem másképp volt a fővezérség l. Kemény J II. 166. 195 l. ⁸⁾ Reöthy Kővárvidéken is birt néhány falut, Rákóczi adományából. Testamentumát l. Magyarország és Erdély képekben IV. 93.

de mivel Wesselényi Ferencz fia keményen tartá, Torma Ádámot ezer lovassal alatta hagyva, Losoncra ment, hol apr. 13-tól 18-ig mulatott; ¹⁾ onnan apr. 21-n Szécsényre szállt, hol a bányavárosok hódoló követségét fogadá; s gálospetri Rác Istvánt, Biharmegye alispánját a budai basához indítá, hogy segílyt küldjön.

Mig itt a törökre várva tétlen áll: nádor Eszterházy Miklós a császári hadakkal sikra szállt. Göcz tábornok a pár mértföldre fekvő Gyarmatra érkezett. Rákóczi a nélkül, hogy csatát állott volna, maj. 7-n sergeit megfordítá, ²⁾ Rimaszombaton át, Sárospatakig húzódott vissza, hol sergeit egyesíté. Majd egy hónapig állott szemben a két tábor, egyik se támadott. Rákóczi látva, hogy a török segíly mégse érkezik, Sárospatakot Stefán Ferencz, és Gaudi András kapitányai oltalmára bizta, maga Kassára ment, máj. 29-n onnan kiáltványt bocsátott ki; Ferdinándhoz, és a magyarországi rendekhez leveleket intézett, melyekben felfejté okait, miért fogott fegyvert. ³⁾ Azzal Kassát Beöthi Orbánra hagyva, kivonult; mire Kassát Göcz tábornok, jun. 3-n, ostrom alá vette.

Rákóczi jelen látta a perczet, melyet használnia kell: Kemény Jánost, e hadjárat legkitünőbb férfiát, dandárvezérét, 15,000 emberrel Kassa megsegítésére; ⁴⁾ Toldalagi Ferenczet és Jármí Ferenczet, a Sárospataktól nem messze eső Szerencsvár visszavételére indítá; mi a székelyek vitézségének csakhamar sikerült; azonban Göcz katonái a fejdelem ősei porait szélnek ereszték. ⁵⁾ Jun. 4-n Rákóczi is Kassa alá indult, ⁶⁾ a Kassánál táborzó császáriakat tartalékjoktól úgy elvágatá, hogy Kassát felkelle hagyniok, s Lócse felé kellett vonulniok. Rákóczi Zsigmond ez alatt Jeszenő-várát, a lengyel sergeket hozó Homonnai Druget János birtokát, vette be, a várat szétvetteté. ⁷⁾ Azonban Murányt Rákóczi is elveszté, Szécsi Mária, a murányi Vénus, a Wesselényi kezére játszotta.

Kassa felszabadulása, s a német tábor elvonulása Rákóczinak kevés nyugtot adott. Junius és julius nagy részét Sáros-Patakon

¹⁾ Kemény J. App. Dipl. ez év ²⁾ Ötvös Ágoston, I. Rákóczi rejtelmes levelei 38 ³⁾ Okl. Cronic. Fuchsio-Lupino-Oltardianum II 24 40. ⁴⁾ Kemény, Önéletir. Rummy II, 141 Ez expeditioért jul. 8. Szántót és Terebest kapja. J. Kemény. App. Dipl. XVIII. ⁵⁾ Szalárdi kronikája 174. ⁶⁾ Ötvös A. rejtelmes levelek 50. 51. ⁷⁾ Szalárdi 184. ⁸⁾ Kemény, App. Dipl. XVII.

tölté. Augustus elején Kassára ment, ⁸⁾ hol a hó közepén gyűlést tartott, s mind a rom. császárhoz, mind a lengyel királyhoz köveket küldött. ¹⁾ Később Hernád-Németibe ment, Szendrő és Regécz várakat ostromzár alá vetteté; míg Kemény János a fő-sereggel Puchain táborát tartá sakkban. Azonban H. Drugeth lengyelekkel, s Zrinyi Péter horvátokkal, Wesselényi Ferencz hátrvédekkel Puchaimhoz csatlakoztak: Kemény Jánost megtámadák; Kemény huzódott, Ibrányit a hajdukkal maga mellé rendelé: de mielőtt megérkeztek volna, Keményt Galgócznál, Ibrányit sept. 4-én Onodnál megverék; ²⁾ de csak annyira, hogy Onod tovább is a Rákócziék kezén maradt. Ily kétes kimenetelű csatázások mellett, miután látta, hogy a török igéri ugyan a segítséget, de nem adja meg; látva, hogy szövetségesei 10 hónap alatt egy pénzzel sem segíték, s a svédakkal egyesülhetésben sem bizhatik: a nádor által ajánlt békére kezdett gondolni. ³⁾

Azonban, hogy alkudozó szándéka nem komoly, mutatja az, miszerint fiát, Zsigmondot Erdélybe küldé, hogy a gazdálkodni haza bocsátott megyei és székely hadakat újra kivigye. Ezek Tordára gyűltek, sept. 15-én az ifju fejdelem felettök szemlét tartott, s azzal Harangodra szálltak ki, ⁴⁾ hol a fejdelem táborozott. De bár kimentek, Rákóczi mindinkább meggyőződött, hogy az apró csaták, miket folytat, eredményt nem biztosítanak; meggyőződván, hogy a budai basa, kitől csak 2.000 embert kapott, a nádor által meg van vesztegetve: ⁵⁾ hogy magának télire csendet biztosítson, Lónyai Zsigmondot, Nyári Bernádot, Csernel Györgyöt, Köröcsi Istvánt, és Zákány Andrást oct. közepén Nagy-Szombatra indítá, tractát kezdetett, ⁶⁾ ámbár a lehető eredménnyel előre tisztában volt, mert követei közt egyedül Lónyai volt, ki Ausztriával békülni némi hajlamot tanusított. ⁷⁾ E ponton állt, midőn Torstensohn levele oct. 29-én megérkezett, s a svéd tábornok jelenté, hogy győzelmesen közelget, hogy egyesüljenek; e mellett az egri basa is küldött ezer törököt; azonban a nádor a svéddek elé indult, s bár a fejdelem Rima-Szécstől utána nyomult, az egyesülést létre nem hozhaták.

¹⁾ Rákóczi rejtelmes levelei 69. l. ²⁾ Rejtelmes levelek 80. 83. ³⁾ Eszterházi M. munkái 268–271. ⁴⁾ Szalárdi 186. ⁵⁾ Kemény App. Ep. VIII. 381. 392. ⁶⁾ Rejtelmes levél 104 ⁷⁾ Kemény J. Auth. II. 202 l. Eszterházi munkái 280.

Igy következett be a tél. A harcz elszűnt. Mindenik téli szállásra huzódott. Rákóczi is az erdélyi hadakat hazabocsátá; dec. 20-a tájt Onod vidékére szállt; hová a fejdelemné karácsonra szintén kiment. Nagyszombatban a trakta újabb lendületet vett. A fővezérséget Bakos Gáborra, rokonára bizá, főbb vezéreit pedig, mint Kemény Jánost, fiát Rákóczi Zsigmondot, Barsai Akost, több főurakkal Lupul moldvai vajda leánya lakadalmára küldé el. ¹⁾

VI.

A hadjárat második éve. A svéd sereg közelget. Rákóczi megindul. Velek Morvában egyesül. Fogadtatása. Bécs ellen indulnak. Ferdinánd békét ajánl. Lesz a Linczi békekötés. A vallásszabadság biztosittatik. Rákóczi haza jó.

Rákóczi bár pihent, s Nagyszombatban folytatá az alkudozást, a telet újabb készülétekre fordítá. 1645 jan. 17-n Patakra, onnan át 28-n Zborára ment, hol a francia király követét fogadá, ki mindent megfeszített arra, nehogy Rákóczi megbékéljék. Azonban, hogy a Nagyszombatban összeirt békepontokat ne látszassék visszautasítani, azon ürügy alatt, hogy a hatalma alatti 13 megye véleményét kihallgassa, febr. 16-ára Bártfára gyűlést hirdetett; következése lön, hogy a megyék febr. 22-ről a császárhoz sérelmeik felett hosszas feliratot terjesztettek fel, s azzal a gyűlést márt. 2-n bevégezték.

Nem is lehetett máskép, mert a tavaszi szellő mindenfelől örvendetes híreket hozott: Erdélyből, hogy a fejdelemnek febr. 24-n megszületett unokája, R. Ferencz; Csehország felől, hogy Haszföldet márt. 6-n a svédek megverték, elfogák, hogy Göcz tábornok elesett; hogy a császár Prágából Bécsbe, családjá Stiriába szaladt, s hogy Torstensohn sebesen közelg, hogy Rákóczival egyesüljön. E hirre a békebiztosok Nagyszombatból márt. 28-n szétoszóltak. Rákóczi Kassára ment, Gyulai Ferenczet és Gaudi Andrást, a hajdusággal és székelységgel Szendrő, Jármly Ferenczet, Mikes Mihályt Regecz alá indítá, s megfuvatván a harci kürtöket, ostromot kezdett. ²⁾ Regecz csak hamar megadta magát. Azonban a fejdelem

¹⁾ L. a lakadalmi szertartás Kem. Ath. II. 203–8. ²⁾ Szalárdi 188.

ezen örömét a derék Balling János munkácsi várparancsnok halála szötte közbe, mire mind maga, mint neje mart. 20-a tájt Munkácsra ment.

A traktán volt követek, a fejedelmet apr. 12-én Munkácson találták; apr. 15-n id. Bethlen István is ide jött Ecsedből; a husvétot, mint két kibékült jó barát, együtt ülék meg. A francia követek is Croissy Antal és Marsilli szintén itt voltak, folyt az egyezkedés: és azon véd és dacszövetséget, mit a svéd a francia király nevében is aláírt ugyan, de a vallást illető pontok miatt, a Mazarin bibornok és miniszter befolyása alatt álló francia kormány maig huzott halasztott, – apr. 22-n aláírták. Rákóczi azonban kiköté, hogy azon esetre, ha a porta tán visszahuzódását sürgetné, egy külön, de a többi szövetségeseeknek ártalmatlan békekötés mellett, a csatatérről visszaléphessék. ¹⁾

Itt érkezett Rákóczihoz Törös János udvari tanácsos, hogy e szövetséget felbontsa, de már mit sem vihetett ki. Rákóczi apr. 25-n Munkácsról Ungvárra, onnan maj. elején Patakra ment, hadjáratához fogott. ²⁾

A tavasz megnyílt. Az ifju fejdelem apr. 16-n Fejérvártt hongyulést tartott. ³⁾ Azzal az erdélyi hadak is kimentek. De Puchaim tábornok is ott állt a Hernád partján. Sáneczba verte Aszalónál magát, mert a magyar nemzetet nem merték felkelteni, nehogy a császáriak ellen forduljon. S miután Torstensohn már Morvába nyomult vala, nehogy Puchaim tábornok két tűz közé szoruljon, táborát visszahívák... És a mire Torstensohn Rákóczit felszólítá, hogy siessen magát vele összekötni: jól van – válaszolá – csak küldje Duglas tábornokot elébe.

Rákóczi tehát a tavasz nyíltával hadjáratának új korszaka előtt állott. Tokajon istentiszteletet tartott, megindult, Duglassal a Nyitra partján találkozott. Nagyszombatot maj. 28-án elfoglalák... Pozson fenyegetve volt... a koronát Győrbe vivék... Rákóczi pedig a Fejérhegyen át, Morvába ment, s addig is, mig maga oda érkezhette, fia Rákóczi Zsigmond vezérlete mellett fizetett hadakat, s Daniel János alatt erdélyi magyar és székelységet küld előre a Brün ostromával foglalkozó Torstensohnhoz.

¹⁾ Kem. Auth. II 209. 1. ²⁾ Kemény J. Authob. II. 221 ³⁾ Törvcz. Mike, Art. Diet. II. 1087.

A fejedelem Douglas tábornokkal csak később érkezett. Ott állt herceg Lichtensteinnak Ainsgron nevű paradicsom szépségű kastélya, ott várták a fejedelmet, ki hátra hagyva derék-táborát, hada virágával közelgetett, kik közt szép erdélyi és székely lovasok. Torstensohn tisztikarával s a vele harczoló hercegekkel, két lovas ezred kíséretében, negyedmértföldnyire jött elébe. ¹⁾ Találkozván, a nap hősei előléptettek, lóháton kezét szoritottak; azzal a kastélyba kísérik a fejedelmet, ²⁾ hol diszes tábori ebéd várta. Rákóczi különös tiszteletben részesült. Az ebéd előtti mosdásban neki elsőség adatott; hogy a hatalmasságok egyenjoga megtartassék, a fejedelemnek és a szövetségeseket képviselő Torstensohn fővezérnek a kastély két szárnya adatott; az asztal úgy állítottatott fel, hogy két egyenlő rangú asztalfő készítettet, egyik a fejedelem, másik a vezér lakszárnya felől. Kijövén az ebédhez, a fejedelem balján Gustáv Károly szász herceg, később svéd király foglalt helyet, lejjebb ült Rákóczi Zsigmond, a francia követ, Kornis Zsigmond, Lónyai Zsigmond, Rhédei Ferencz, Nyári Bernád, Bornemisza János, svéd főtisztekkel elegeyen; a más asztalfőn ült Torstensohn fővezér, balján egy más svéd vezér, jobbán pedig Kemény János s más főurak. ³⁾ A fejedelem körül a főudvarmesteri hivatalt Bethlen Ferencz teljesíté. A protestans fejedelmek e szövetségülésének toastjait utángondolni, az olvasóra bizzuk.

Vége lévén e szertartásoknak, dologhoz láttak. Rákóczi, fia Zsigmond és Kemény János vezérlete alatt egy hadtestet Brün alá küldött. ⁴⁾ Ott állt egy francia hadtest is Rattuit de Souchez ezredes vezérlete alatt; a mint Kemények oda érkeztek, a francia ezredes Brün ostroma helyett az erdélyiekkel Bécs alá indult. Rákóczi dicsőségének tetőpontján állá. Azonban az ő s vele a magyar nemzet reményeinek, a magyarokat pártoló török nagyvezér erőszakos halála csakhamar véget vetett. A reá következett nagyvezért a császáriak lekenyerezék, s megjött a porta azon menydörgő izenete, hogy Rákóczi ha vissza nem tér, Erdélyt török hadakkal boríttatja el. ⁵⁾ Ez sokat jelentett. De az is tett valamit,

¹⁾ Kemény J. Authob. II. 222. I. ²⁾ Szalárdi 210. ³⁾ Kemény J. II. 225 I. ⁴⁾ Joan Bethlen 23 ⁵⁾ Kemény J. Authob. II. 230.

hogy III. Ferdinánd e ponton magát a spanyol befolyástól egy pillanatra megszabadítván, világi tanácsosok véleményére hajtva, Rákóczival egyezkedni kezdett; minek következtében, Törös János által aug. 8-án a következő kedvező pontok voltak Rákóczinak saját személyére s illetőleg Erdély részére biztosítva: ¹⁾ Tokajt és Tarczalt, melyek a Rákóczi ellen küzdő Homonnai Dr. János és Csáky Istvánéi valának, kapja Rákóczi úgy, hogy a tulajdonosoknak ő fizet 100,000, Ferdinánd 200,000 frtot; Regéczet, mely hasonlóan az ellene küzdő nádoré volt, kapja mint az előbbieket férfimradékaira, a nőmaradékokra pedig 26,000 frtban kiválthatólag: fiai részére kapja Szabolcs és Szathmár megyéket, az utánok következhető Rákóczi családbeli fejedelmekére csak Szathmárvárát és várost; negyedszer, a Bethlenek kihalása esetére Ecsedvára szintén oda ígertetett; ötödször, Rákóczi a hét magyarhoni megyét, melyeket Bethlen is birt 1622-től, éltéig megtartja; hatodszor, kapni fog 500 mázsa rezet; végre biztosított, hogyha e békéért megtámadtatása lesz, a császár őt oltalmazni fogja. Ezen kedvezményekkel szemben, a fejedelem felmondott a svéd és francia szövetséggel; visszaadá az elfoglalt megyéket és várakat; megígérte, hogy Magyarhon ügyeibe nem fog máskép vegyülni, mint más földbirtokos, a foglyokat visszaadja; és hogy sergeit visszahuzza saját birodalmába. Ily magas árt szabott Rákóczi az erdélyi sereg táborozásának a maga részére; s miután az előzmények alá lőnek irva, Rampersdorftól, honnan egyezkedését folytatta, aug. 20-án megindult; sept. 15-én Váradon volt; sept. végén Fejérvárra ért, magával hozván, miért fegyvert fogott, a protestans vallás elismerését, a linczi béke előleges projectumát, mit III. Ferdinánd dec. 15-én ünnepélyesen aláírt.

A vallástörténet folyamában oly nevezetes linczi békekötés következik biztosítva: Az első pont a szabad vallás gyakorolhatása mellett a protestansok részére templomokat, harangokat, és temetőket biztosít; három csekélynek látszó pótlék, miért mégis annyi vér ömlék; a második pontban ugyanaz biztosítatik a jobbágyok részére földesuraik nyomása ellen, de itt a harang, templom és temető nem ismételtetett, tán hogy új viszály-

¹⁾ Katona XIII. 338.

nak lehessen kibuvó ajtaja; a harmadik a papokat biztosítá az elkergethetéstől, s az elkergetettek visszahívását kötö ki; a negyedik az elvett templomok visszaadatását, melyek számát némelyek 70, mások 200-ra teszik, s a vallási sérelmek egy jövő országgyűlésen leendő tárgyalását szabá meg; az ötödik büntetést kért az országgyűléstől a tán felmerülendő vallásháborítások ellen; a hatodik ígérte, hogy e pontokat a jövő magyarhoni országgyűlés törvényczikkébe fogja felvenni – mi meg is történt. –¹⁾

Nem folytatjuk tovább, jónak látjuk a békekötést egész terjedelemben ide igtatni, mint következők:

Mi harmadik Ferdinánd, Isten kegyelméből választott Felső-római császár és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát, Tótország stb. királya, Ausztria főhercege stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindeneknek, kiket illet: Hogy miután az elébbi, legközelebb elmúlt időkben, bizonyos belső mozgalmak és ellenségeskedések támadtanak Magyarországunkban, s azok által a béke és csend, s az ország nyugalma felzavartatott: Mi, atyai és kegyes indulattól rábiratva, az ily gerjesztett háborgásokat, hogy a keresztén vér ontása megszűnjék, s az országban mindennemű meghasonlások eltávolittassanak, a hazafiak nyugalomban és csendben élhessenek, inkább a megalkuvás szelidebb eszközeivel, mintsem fegyverek erejével, lecsendesíteni és leszállítani kívánva; méltóságos Rákóczi György Erdély fejedelmének, Magyarország némely részei urának, székelyek ispánjának, s a vele tartó magyaroknak kivánságai és követeléseire, magunkat kegyelmesen elhatároztuk.

A mely kegyes engedvényeink sora (miképen a nagyszombati békealkuban, mint szinte végül, a fennevezett erdélyi fejdelemhez követül küldött hívünk, nemzeti Törös János, különben magyar kamaránk tanácsosa, által megalkuvánk) ily módon következők:

Először: A mi a vallás ügyét illeti; érvényökben meghagyva az 1608. esztendőben hozott koronázás előtti 1. cikkelyt; s a királyi hitlevelek 6 feltételét s más azután bekövetkezett országrendeleteit; s ellent nem állva az eddig felmerült különféle aka-

¹⁾ Engel IV. 513. Lásd Szalárdi 214–17. l.

dályok és magyarázgatások, kijelentetett és végeztetett: hogy az ország minden karai és rendei, és magok a szabad városok, nem kevésbbé a kiváltságos mezővárosok, s a magyar katonák az ország végeiben, vallásuk szabad gyakorlatával birjanak, a templomok, harangok és temetkezés szabad használatával együtt, és senki vallása szabad gyakorlatában, bárkitől, bármely módon, bármely ürügy alatt, ne háborgattassék és ne gátoltassék.

Másodsor: a parasztoznak hitvallásukban nem akadályoztatására vagy is háborgattatására nézve kijelentetett és végeztetett: hogy azok is az ország békéje és csendessége tekintetéből, akár végbeliek legyenek, akár mezővárosbeliek, akár falusiak, bármely földesuraknak ugy a fiscusnak jószágain, a fennirt czikkelynek és feltételnek ereje szerint, vallásuk szabad gyakorlatában és használatában, s hasonló módon mint feljebb, Ő királyi Felsége vagy anak ministerei, vagy a magok földesuraik által, bármely módon, vagy bármely ürügy alatt, ne háborgattassanak vagy akadályoztassanak: Az eddig akadályozottak, kényszerítettek és háborgatottak pedig vallásuk szabad használatát ismét felvenni, gyakorolni és folytatni engedtessenek, s az ő vallásukkal ellenkező szertartások végzésére ne szoríttassanak.

Harmadsor: Megegyesülés lőn köztünk a felett is, hogy ezentul ugyanazon mezővárosbeliek és falusiak parochiáiban, a lelkipásztorok vagy is predikátorok, bárkik által elmozdittatni, és kizavartatni semmiképen ne engedtessenek; A kik pediglen elmozdítottak volna, szabad legyen azokat visszahozni, vagy helyökbe másokat beállítani.

Negyedsor: Azon kérdések pedig, melyek a vallás ügyét, s a templomok elfoglalása körüli sérelmeket illetik; mind azok, melyek 1638-ban Ő Felségének beadattak, mind a később következettek: a jövő, legelső országgyűlésen, az ország csendesebb megmaradása s az elmék egyesülése végett, vagy az országlakó urak barátságos egyezkedése által csendesíttessenek le, vagy Ő felsége tekintélyével intéztessenek el véglegesen, az Evangelikusok kielégítésével: És a kiknek a templomok használata el fog határozatni, a parochiák jövedelmei is azokat illessék; se ennek utána templomok elfoglalásai ne történjenek; azon templomok pedig, melyek e zavarok idejében mind két részről erőszakosan efoglaltattak,

mindjárt az oklevelek kiváltása után, a fennmondott evangélikusoknak visszaadassanak, valamint a katolikusoknak is. Azon sérelmeket pedig, melyek jövendőben is, azon vallási ügyben mind katolikusok, mind evangélikus hitvalláson lévők részéről felmerülnének; valamint más sérelmeit is az országlakóknak, mind evangélikusok, mind katolikusoknak: a tizenkét feltétel szerint, Ő Felsége országgyűlésenként, teljesen elintézi, az evangélikusok rövidsége nélkül.

Ötödször: Közösen elhatározott az is, hogy Ő Felsége, a rendeletek áthágóira nézve, a vallás ügyében is, a jövő országgyűlésen, vagy az Ulászló király 6. törvénykönyve 8. cikkét megújítja és megtartja; vagy illő büntetést határozni méltoztatik, bizonyos végrehajtót rendelve.

Hatodszor: Végeztetett pedig, hogy mindezen előrebocsátottak, a rendeletek bővebb felvilágosítására, s az országlakók jövendő meghasonlásai megelőzésére, a legközelebb leendő országgyűlésen megerősítsenek, s az ország közbékejébe beiktattassanak.

Hetedszer: Hasonlóképen végeztetett, hogy a többi, ezen békealkuvásban mindkétféől sürgetett és tárgyalt kérdésekben, milyenek: a szentszékek állapotja; a jezsuita atyák személyes eltávozása az országból, II. András törvénykönyvének I. Lajos által lett megerősítése; az 1548 esztendei 61 cikknek a dézmák árendájáról megújítása, és sikeres megtartása; az ősi javaknak egyháziak vagy világiak által megtörténendő el nem idegenítéseiről; az országgyűlésre hivatni szokott személyek különbségéről, s a szavazatok azon országgyűlésen összeszedéséről, s a szavazatok megvizsgálásáról; a külföldi katonáknak az 1625 esztendei 24-ik cikkely szerint az országból kitakarításáról; hasonlóképen a magyar katonáknak az ország véghegyeiből ki nem viteléről; a nagyobb és kisebb tisztek és hivataloknak valláskülönbség nélkül való osztogatásáról; a törvény és köz igazság szolgáltatásáról; nemkevésbbé minden, Magyarországot illető békealkuvásoknak, a törökkel, vagy bármely más szomszéd nemzetekkel, született világi magyarok által tárgyalásáról; ugyszinte minden más, a haza szabadságait, s az ország és országlakók védelmét és magatartását illető ügyekről; mindjárt a legelső országgyűlésen valami bizo-

nyos határozottassék, vagy a már határozottak ugyanott tetteleg esz-közöltessenek.

Nyolczadszor: Az ország ezen közgyűlését pedig Ő legsz. cs. és kir. Felsege, három hónap alatt a jelenvaló békealkuvás bevégezése s a kicserélendő oklevelek napjától (az erdélyi fejdelemmel levő háboruság leszállításával) kegyelmesen kihirdetni; és minden további elhalasztás, vagyis elmulasztás nélkül akép megtartani méltóztatik; hogy mindazoknak, kik az 1608. esztendei koronázás utáni 1. cikk. szerint az országgyűlésére meghivatni szoktak, azon bátorságosan megjelenni és eljárni, a régtől fogva szokott országgyűlési szabadsággal, lehessen. Melyben a többi, az ország javát illető, s eddig nem teljesített, czikkek az 1638. esztendei 72 cikk szerint, tetteleg sikeresittessenek, és megtartassanak.

Kilenczedszer: Ő legszentségesebb Fels. közbocsánatot méltóztatik adni az országlakóknak öszvesen és egyenként, a bécsi békekötés elébbi közbocsánati formája szerint: ugy hogy mindnyájoknak jószágaik és birtokjogaik, melyek e háborgások idején Ő Felsege, vagy az országos nádor ur, vagy mások által, bárkiknek adományoztattak, adattak és átírtattak, vagy Ő Felsege bármely hivei által, bármely módon elfoglaltattak és elvétettek, előbbeni birtokosaiknak, vagy azok örököseinek, mindjárt és tetteleg visszabocsáttassanak; hasonlóképen a folyamodó országlakók részéről is viszaadassanak. És az ily közbocsánatról legsz. Ő Felsege egy külön oklevelet méltóztatik engedményezni.

Mi tehát az elébbirt engedményeket és cikkelyeket, öszvesen és egyenként, s mindazokat, mik bennök foglaltatnak, együtt és külön, miképen azok megalkudtattak és elvégeztettek, és ezen mi levelünkbe szóról szóra beiktattattak, elfogadjuk, helyeseljük és jóvá hagyjuk. Biztosítván a fennevezett Erdélyi Fejdelmet s a vele tartókat, ugyszinte ezen tekintetes Magyarországunk egyetemes és egyes karait és rendeit, királyi szavunkkal és keresztyén jó hitünkkel, hogy mind ezen cikkelyeket, öszvesen és egyenként, azoknak minden pontjaiban és záradékaiban, mind mimagunk szentül és sérthetetlenül megtartandjuk; mind pedig más minden alattvalóink által, kiket illet vagy illetend, bármely rendbeliek és állapottuak legyenek, megtartatni fogjuk. Melyeknek megtartására utóda-

inkat is, t. i. Magyarország törvényes királyait, kötelezetteknek lenni akarjuk: e jelen, saját kezünk aláírásával megerősített levélünk erejével és tanúsága szerint. Kelt Linczi várkastélyunkban, Felső-Ausztriában, december hó 16-n, az úrnak 1645-ik esztendőjében, uralkodásunknak, a romainak kilenczedik, magyar és több; országunkban huszadik, Csehországban pedig tizennyolczadik évében.

Ez a linczi békekötés, mely által Erdély fejedelme Magyarhonban a protestáns vallást mondhatni bevett vallássá emelé. E béke valódi vivmány a nemzetre nézve; de vivmány volt a svéd és francia udvartól megtámadott III. Ferdinándra nézve is, mert már Bécs maga is fenyegetve volt. S mihelyt Rákóczi visszavonult, Brün az ostrom alól azonnal felszabadult; Slézia és Csehország nem soká a megtámadók kezéből kiesett. ¹⁾

VII.

A portával összegjő. A francziával újra szövetkezik. Hadjáratra készül. A linczi béke teljesedésbe megy. Lengyeltrónt keres. Rosszul lesz, meghal.

Rákóczi majd két évig tartott hadi expedíciójával hazajött. A Rákóczi név meg lőn alapítva, mert mi Bethlen Gábor háromszori hadjáratának nem sikerült, a protestáns vallás törvényes elismertése – azt Rákóczi szerencsésen megoldotta.

Azonban ideje volt haza jőni, mert jóllehet Rákóczi kérése ellen, nádor Eszterházy Miklós sept. 11-n meghalt, s erről visszatöréstől nem félhetett: a portán az új nagyvezér alatt más szelek kezdtek fújni. Mire nov. 16-n Szalánczi Istvánt, az adóval, mit sztmárton napkor vala szokás beindítani, a portára beküldé: hogy csak 10, s nem 15000 aranyot vitt, nem akarták elvenni; megparancsolák, hogy az ismét Erdélyhez szakadt hét magyarhoni megyéért az 5000 aranyot, mit Bethlen Gábornak csak különös kegyből engedtek le, azonnal küldjék be. Kemény parancs; a tanács hajlandó lett volna, de Rákóczi ellenszegült; megírá, hogy bár a porta az ígért segélyt meg nem adá, a kiindulásakor ajánlott 20000 tallért megadja ugyan, de az 5000 aranyat nem. ²⁾ A határozat

¹⁾ Kemény János. Authob. II. 231. ²⁾ Joan Bethlen 25. l.

fellépés a portán boszankodást idézett elő. S bár e tárgyban levelezéshez kezdett: ¹⁾ a szultán Szalánczit elzáratá, Rákóczi személyét haddal fenyegeté. Végre saját személyére, magáéból megígérte ugyan, azonban a porta rendes adót akarván belőle csinálni, ajánlatát nem fogadta el: a lett belőle, hogy Rákóczi a rendes adót is megszünteté. ²⁾

Ily kétes volt helyzete a portával szemben, de azért, mit Magyarhon érdekében elkezdett, ha mindent koczkára tesz is, végre akará hajtani. Febr. 22-én a szövetségesekekhez levelet intézett, megírá, hogy miután a római császár a magyarhoni országgyűlést, mit három hó alatt összehívni ígért, maig sem hitta egybe: azon esetre, ha a hadisegély hátralevő részét kifizetik, s költséget előlegeznek, újra kész fegyvert fogni. Bár a császár a linczi békekötés egyes pontjait kiegyenlítő trakta megkezdésére most már hajlandónak mutatkozott, s az Tokajban mart. 31-én összeült: Rákóczi Erdély kormányát ismét fiára, az ifju fejdelemre bizá, Magyarhonba ment, apr. 22-én XIV. Lajos francia királylyal új szövetséget irt alá. ³⁾ Hogy e nevezetes traktára, mely elé a császár 51, a fejdelem 24 pontot terjesztett, kellő befolyást gyakoroljon, künn maradt: maj. 19-én Váradon, maj. 27-n Boros-Jenőn: jul. 7–20. Szathmáron, aug. 26-án Munkácson látjuk; ⁴⁾ a kapott magyarhoni megyéket, várakat szervezé, üres idejét, mit annyira kedvelt, nagyszerű vadászatokkal töltötte. ⁵⁾

De azért a közügyeket, sőt a vallásügyet sem hagyá háttérben. Miként 1638-ban az unitarius vallást, ugy ez év júliusában a Szathmár-Németiben tartott zsinaton a reformatusok vallását is revisio alá véteté, reformokat hozá be; többek közt meghatározatá, hogy a népiskolákban magyar legyen a tanítási nyelv, mely által nemzeti iskoláink alapját megvetette, s nemzetiségünk fejlesztésére sokat tett. ⁶⁾

Végre valahára Magyarhonban is megtartatott a linczi békére következett országgyűlés, mi aug. 24-én kezdődött. Nádornak négy lőn elő terjesztve: köztök Bethlen István, de a buzgó

¹⁾ Kemény App. Ep. IX. 17–61. ²⁾ Kemény J. Authob. II. 249. ³⁾ Emlékezet róla. Magy. Tud. Társ. évkönyvei III. 1. 64. ⁴⁾ Kemény Jos. App. Dipl. XVIII. ⁵⁾ Szalárdi 225. 1. ⁶⁾ Szalárdi kronikája 220 l.

katholikus Draskovics János lón megválasztva; a két koronaőr közül egyik evangélikus lett; a linczi békepontok törvénybe mentek, a templomok visszaadására biztosokat kellettven kinevezni, hosszas keserű vitát idézett elő, mi két hónapi ellenküzdés után mégis 90 templomot jelelt ki visszaadás végett. Az erdélyi fejedelem által kötött linczi béke ez országgyűlésen 155 törvénycikkelyben kifejtetett, végrehajtatott.¹⁾

Rákóczi e percztől mint a magyar alkotmányos élet megszabadítója állt a nemzet szemében. Folyvást Magyarhonban időzött; hogy a karddal eszközölt vívmányokat életbe léptesse. Reöthi Orbán, kassai helytartója meghalván, 1647 febr. 6-n helytartónak kisebb fiát, Zsigmondot nevezé, hogy míg egyik fia Erdélyt, a másik Felső-Magyarország kormány gyeplőjét tartsa kezében. Azonban a megtagadott adóért a török porta hadizenete még mind feje felett függvén, febr. végére Erdélybe jött, a várakat rendre járta; oly tevékenységet fejtett ki, hogy sept. 2-n Görgényben, s már sept. 10-én ismét tul a királyhágon, Sárospatakon látjuk,²⁾ mert szerencse-csillaga Ibrahim szultán ez évben történt halálával e bajt is elfordítá.

Míntha már csak örömnapok várnának reá, egyik szerencséről a másra viradott. Bethlen István 1648 jan. 10-n történt halála által Ecsedvárát is megkapá.

Jan. 18-n Kassán a magyarhoni 7 megye ünnepélyes átadása ünnepét ülé meg. Sőt a lengyel trón is megnyilt számára: Zsigmond a lengyel király meghalt, a lengyel nemzet Rákóczinak a választásnál pártot szervezett, a fejedelem Mikes Mihályt és Bethlen Ferenczet, fejmegyei főispánt és tanácsosát 40,000 arannyal és 20,000 tallérral Varsóba küldé,³⁾ hogy miként Báthori István Erdély fejedelemségét, ő is a lengyel trónon mint király végezhesse.⁴⁾

E reményeivel ment ki Ecsedre jul elején Erdélyből, hová a tél folytán visszajött vala. Az ecsedi lóp szabályzását vette vala czélba... A mint visszajöne, Kolozsvártt rosszul lett; sept. 24-én Örményesen át Görgénybe ment; rosszul volt, de azért utjában az erdőket megvadásztatá. Lupul moldvai vajda azon izenetére, hogy

¹⁾ Szalárdi 222–24 I. ²⁾ J. Kemény, Append. Dipl. XVIII. ³⁾ Kemény János Authob. II. 252. ⁴⁾ Joan Bethlen. Libr. I. Sect. 5.

Kemény Jánost hozzá küldje, Keményt, kinek Vécsvárat hagyományozd, Görgényből még Moldvába küldte, s az addig ellenséges vajda a lengyel királyság elérésében jó szolgálatát s Rákóczi Zsigmondnak leányát nejlül ajánlotta. ¹⁾ Minden késő már. A fejedelem mind inkább gyengült. Vásárhelyen át Fejérvárra ért, s megérkezte után azonnal, mint egykor Bethlen Gábor, oct. 11. d. e. 11 órákor 55 éves korában – meghalt.

Ravatalát sajnálva állta körül az ország, mint kiben egy második Báthori Istvánt és Bethlen Gábort láttak lehunyni. Ha voltak árnyoldalai, erényekben sem volt szegény. Miként Bethlen Gábornál, szintén megemlíti, hogy az ótestamentumot 13, az újat 32-szer olvasta át. Ha megalapítá családját: a honnak békét szerzett, melynek árnya alatt a hon is felvirágozott, mert ellenség lába nem tapadta alatta határunk; ellenben ő fegyvert ragadott, Magyarhon alkotmányát, s az elnyomott protestans vallást helyreállítá. Ha a reformata vallást tulkegyelte, többek közt Kolozsvártt a farkasutczai, s az ó-tordai templomot helyreállítottá; nem szabad felednünk, hogy a rom. katolikusok részére vicariust engedett, a jezsuitákat bár kémkedtek ellene, megtűrte, s az oláhoknak (1648) bibliát nyomtatott. Ha takarékos volt családja részére, csak jó példával ment népe előtt, ebben látván nemzeti jóllétünk alapját; de azért Fogaras, Szamos-Ujvár, Görgény, Déva, Székelyhid, Nagy-Várad várain költséges javításokat tétetett, a fejedelmi palotát megújittatá, mellé országházat építtetett. ²⁾ Elgazdagott, elgazdagítá családját, de az országot is. Csak egy szerencsétlensége volt, hogy fiaira a lengyeltrón-keresés eszméjét is örökül hagyta, mi az általa megalapított örökösödési fejedelemséggel együtt családját is megbuktatá.

A linczi békekötés s tokaji trakta örök emléke marad. A vestphaliai békére, mi 1648-ban a harmincz éves háborúnak véget vetett, s mely által a protestans államok és vallás függetlensége elismertetett – ha nem folyt is közvetlen be, de a mennyit tehetett, megtett érette.

Eltemettetett Fejérvártt 1649 jan. 10-n, a fejérvári templomba. ³⁾

¹⁾ Kemény János Authob, II. 254 l. 264. ²⁾ Szalárdi 237–45 l.

³⁾ Fundgruben II. 339. Temetését l. Tud. Gyűjt. 1821, II. 111.

II. Rákóczi György, fejedelem.

(1648 oct. 11. – 1657 nov. 1.)

I.

Rákóczi szerencsés napjai. Lupul moldvai vajdára serget küld, székéből kiveti. Sorban Constantin oláhthoni vajdát, személyesen bemenvén, szintén kiteszi.

II. Rákóczi Györgyben egy nagy név örököse, sok fejedelmi tulajdonokkal felruházott férfi lépett a trónra. Vannak, kik Báthori Zsigmondot látják benne. E hasonlat nem egészen talál; de azt sem lehet tagadni, sok benne mi találkozik. Mindeniket két előd előzte meg Erdély trónán, mindkettőt még atyja életében megválaszták mind a kettő lemondott s háromszor foglalta vissza trónát; azonban Báthori Zsigmond cserélte, bérelte a hazát, végre is fogságban halt el: Rákóczi pedig végső csepp véréig védte e hont, végül is csatateren esett el; mindkettő fiatal és nagyravagyó: de Rákóczi-ban Báthori szép külsője, harczias bátorsága mellett, nagy szellemi; fensőség párosult, szóval Rákóczi Báthori Zs. mellett óriási jellem.

Mint említők, már 1642-ben fejdelemmé volt választva, de azon kikötéssel, hogy a mig atyja él, uralkodásba ne vegyüljön; ¹⁾ nem is vegyült, kivéve, hogy atyja hadjárata alatt főkormányzósággal volt megbizva. Ez meghalván, 1649 jan. 23-ra Fejérvárra országgyűlést hirdetett, hol elődét és atyját jan. 10-n ünnepélyesen eltemette, s jan. 24-n fejdelemmé igtattatván, elkezdte uralkodását. ²⁾

Egyébiránt Erdély egyetlen fejdelme sem lépett fel kedvezőbb kilátásokkal, mint éppen ő. Egy Bethlen Gábor és I. Rákóczi által szervezett kormányzást könnyű volt folytatni; mert tele kincstár maradt reá, melynek párját az akkori uralkodók udvarában keresni kellett; e mellett fegyvertár, rendezett hadinép, mely elődei alatt csak a dicsőség utját ismerte.

¹⁾ Conditioit I. Approbata II. Rész 1 tit. 6. art. ²⁾ L. Approb. III. R. 82 tit. Fundgruben III. 342. Kemény App. Diplom. XVIII. 26 oct. 1651. febr. 12. Fejérvári hongyülés Mike, Art. diet. III. 59.

A mint fellépett, hogy a magyar király jó szomszédságát biztosítsa, a megyéket, melyek atyja életeig voltak átengedve, visszaszabcsátotta; hogy a portát, melytől atyja három év óta az adót megtagadta, kiengesztelje, úgy mint követeltetett, évenkénti 15,000 aranyokban, Serédi István, Bánfi Zs, Kálnoki István s Fodor István szászvárosi k. biró által beküldötte: kik jul. 16-n egy kapucsi basával érkeztek vissza, ki a fejedelmi jelvényeket meghozta. ¹⁾ Hogy a kincstár javait evidenciában tarthassa, s az atyja alatt tapasztalt surlódásokat kikerülje, Bethlen Gábor fiscalitásokról szóló lajstromát az által, hogy az uradalmak részeit is beléíratta, kiegészítetté; azt az 1650 mart. 20-i fejevári országgyűlésen helyben hagyatá. Ennek volt következése, hogy oct. 10-n Töröcsvárt s a hozzá tartozott uradalmat Brassó városnak adta oda. ²⁾

A szerencsés kezdetet csakhamar családi csapások zavarák meg. Testvére, a derék Rákóczi Zsigmond, székelyek generalisa, Udvarhely- és Háromszék főkapitánya, 1651-ben nejlül vette Pfalz-Rheini V. Frigyes leányát Henriettet, kit nagy pompával hoztak Sárospatakra, azonban az ifju hercegné néhány hó mulva himlőben meghalt. Az öreg fejdelemné, a derék Lorántfi Zsuzsánna, hogy bánatát feledtesse, Zsigmond fiával Erdélybe jött; de ujra azon csapás érte a családot, hogy Zsigmond a kóranyagot magával hozta, Fogarasban himlőbe esett, s 1652 február 4-én nejtét a sirba követte... Még e sem volt elég, a himlőt a fejdelem is elkapá, élete szintén koczkán forgott. Nehogy a családjában megörökülni indult fejdelemséget elejtsék: a rendeket febr. 18-ra Fejevárra összegyűjté, s ez ötletből 11 éves fiát, Ferenczet, választás alá bocsátván, a rendek azon esetre, ha atyja meghal, fejedelmökké választák; melléje Kemény Jánost, fogarasi főkapitányt, fejevári főispánt, s minden hadak fővezérét gubernatorrá nevezték. ³⁾

Azonban a betegség elvonult. A fejdelem ismét felveheté a kormány gondjait. Nagyratörő lelke előtt semmi sem látszott kívánatosbnak, mint jó alkalom, hogy harczterre szállhasson.

¹⁾ Fundgruben III. 341. Joan. Bethlen 31. ²⁾ Törv. Mike, Art. Diet. III, 11. Fundgruben III. 339. ³⁾ A conditiokat I. Approbata II. R. I. tit. 7. 8. art. Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 81.

Az alkalomra sem sokat kelle várnia, mert Vaszil Lupul moldvai vajda, saját bojárjai s Bassaraba Máté oláhoni vajda besugásai miatt, a porta előtt kedvetlenségbe jött, s Rákóczi rendeletet kapott, hogy Lupult kivesse. Mind a két vajda önkéntes adófizetője lévén, hosszasan huzta halasztotta a beütést; de nyomára jövéen, hogy Lupul a magyarhoni jezsuitákkal ellene kezét fogott, magának is kedve jött őt megbuktatni. ¹⁾

A mint tehát 1653 tavasza nyílt, hadjárathoz készült. Kazimir János lengyel királyt, mint jó szomszédját, mart. 25-éről tudatá, hogy hadjárata hírére legyen nyugton, mert csak a hozzá s szövetségeséhez, az oláhoni vajdához hűtlenkedő Lupult kívánja megfenyíteni. ²⁾ Azzal Boros Jánost, érdemetlen kegyenczét, néhány hordó borral, mintha azt ajándékba küldené, Moldvába inditá; Kemény János, mint a hadak fővezére, néhány ezer emberrel s kevés ágyuval, husvét előtt néhány nappal, nyomban követé. Azonban a csel nem sikerült, mert a ravasz Lupul odább állt: ifju vejéhez, Smil Timocsenhez, a kozákok hetmanjához futott, s három hét múlva Smillel visszatérvén, Kemény Jánost Foksánnál megverték, Moldvából kinyomták. ³⁾ Lupulék azzal hirtelen Oláhországba nyomultak, azt égették, pusztították, mignem Máté vajda elejökbe állt, őket megverte s visszaüzte Moldvába. ⁴⁾

Rákóczi a nem várt vesztesre, nagyobbyszerű készülétek után látott. Nehogy ezek Erdélybe is beüssenek, maj. 28-án a megyei hadakkal a Barczaságon termett, egész őszig személyesen ott táborozott. ⁵⁾ Máté vajdával magát összeköttetésben tartván, a lengyel királyhoz, hogy azt is fegyverfogásra birja, követséget küldött; hadait felülteté; királyhalmi Petki Istvánt a székelységgel, s fizetett hadakkal újra beinditá; augustusban a lengyel király Lubomirszki herczeg vezérlete alatt szintén segítséget küldött, ⁶⁾ s a hadjárat a maga teljes komolyságában megkezdődött volna: de a vajda és veje az egyesült erőnek nem birván ellentállani, Lupul elmenekült, királyilag gazdag tárházát, nejét, fiát és leányát Szucsáva várában hagyta, a kozákok védelme alatt. A lengyel és az er-

¹⁾ Joan Bethlen 31. Chronic. Fuchsio II. 50. ²⁾ Jos. Kemény App. Ep. IX. 139. ³⁾ Thaly, Tört. kalászkok 12 l. ⁴⁾ D. Fundgruben III. 342. ⁵⁾ Ugyanott 343. ⁶⁾ J. Kemény, App. Ep. IX 149.

délyi had Szucsávát ostrom alá vette, a kozákok a sánczba vették magokat, s heteken át nem sikerült őket kimozdítani: mignem Kemény János ostromágyukkal bement, a kozákok vezére elesett, a többi alkuba bocsátkozott, szabad elmehetést nyertek, a vár pedig Lupul családjával s roppant kincseivel a Rákóczi kezébe esett. Mely győzedelméért oct. 29-én ünnepet ületett. ¹⁾

E győzelem Rákóczit, a feles kincs mellett, azon vivmányhoz juttatá, hogy Moldvában István moldvai cancellár személyében barátságos vajdát tehetett. Sőt többhez is jutott, kész mezei hadait Lubomirszki mellé adá, hogy Lengyelországba menvén, a királyt a kozákok ellen megsegítsék. Kimentek, a sereg fővezére Mikes Mihály, a hadat a lengyel királynak bemutató követ Bethlen János, a történész vala. A kozákok és lengyelek közt békét idéztek elő, s innen is győzelmesen tértek vissza decemberben. Mire a lengyel rendek, hogy a fejdelem és az erdélyiek barátságos fellépését megköszönni látszassanak: Rákóczi azon óhajtására, hogy kedvesen venné, ha fiát és néhány főurat lengyel-indigenatussal tisztelnének meg, ²⁾ a varsói 1654-iki országgyűlés fiát s több főembert honfiusított; Kemény Jánosnak jun. 23, Rhédei Ferencnek jun. 29-ről a honfiusításról szóló okmányt kiadák. ³⁾

Igen jól hangzó jelenet, s mégis aligha csalatkozunk, ha azt mondjuk, hogy sajátlag itt kezdődik II. Rákóczi György bukása. Mert a mig egyfelől győzelmei őt elbizakodottá tették, s a lengyel indigenatussal fia számára trónt keresett; másfelől a basák, mert a Lupul kincsei feletti prédára ők is oda siettek, de elkéstek, s viszont a szultán, mert a lengyelekkeli nagy barátságon megütközött, ellenségivé lőnek.

De azért II. Rákóczi, a pezsgő vérű tanácsosok tanácsát az érettebbeknél többre becsülve, mit sem tágitott, haladt a maga útain. És az események becsvágyának csakhamar új alkalmat nyújtottak. Ugyanis, szövetségese Bassaraba Máté, oláhoni vajda, apr. 19-én meghalt, helyébe természetes fiát, Sorbán Constantint választák, ki, mert üres pénztárt kapott, s e miatt a seményeket, –

¹⁾ Thaly, Történelmi kalászkok 13. Kemény App. Ep. IX. 153. Chron. Fuchsio II. 52. ²⁾ J. Kemény, App. Ep. IX 156. ³⁾ Keményét Tud. gyűjti 1830 IV. 4. Rhédeiét J. Kemény App. Dipl. XIX.

rác, bolgár, magyar s egyéb nemzetből gyűlt gyalogságát, elbocsátá – a fővárosra rontottak, a vajdát elfogák, helyébe Heriza nevű bojárt tettek vajdának.

II. Rákóczi ez Erdélybe hallszó játékot nem szívesen nézte, nov. elején Váradra, onnan magyarhoni birtokaiba: Ecsedre, Munkácsra, Sárospatakra ment, rendezé ügyeit; s 1655 febr. elején hazajövén, febr. 20-án Kolozsvárt hongyülést tartott, mart. 23-n Fejérvárra ment; ¹⁾ majusban sergeit a Barczára rendelé, s azok élén jun. 24-én Oláhországba indult, ²⁾ hogy a fellázadt seményeket Constantin vajda részére megfékezze.

Mielőtt bement, Moldva általa teremtetett vajdáját, Istvánt, szintén oda utalá; azonban, míg a rák lábön járó vajdát Plojestnél várja, a gyorsabb semények jun. 26-án, mikor az egész tábor forró délben sátraiban pihent, hirtelen II. Rákóczira csaptak, a készületlen táborn három felől megtámadták. Hogy teljesen tönkre nem verték őket, csak Rákóczi lélekéberségének lehetett köszönni, ki a nagy zavarban lóra kapott, dobót ütettet, s oly kemény csatát rendezett, hogy mintegy 1000 semény csatatéren maradt, a többi szélyelverte, s Heriza vajdát elfogta. Ekkor érkezett István, moldvai vajda, hozva a hozzá menekült Konstántin vajdát, kit Rákóczi, mert ez hüség okmányt adott ki, s az elődei alatt adni szokott 2500 helyett évenként 3000 aranyot ígért, ³⁾ székébe visszaülte; mire a két vajdától kisértetve, az elfogott vajdát s más hadifoglyokat, a kapott 33 ágyut, 55 zászlót maga előtt vitetve, mint egy triumphator Fejérvárra érkezett. ⁴⁾ Azonban az örvendezés korán volt, mert a lázadók magokat ismét összeszedték, aug. 8-n a Bodzán szintoly váratlanul Erdélybe törtek; mintegy a szultán haragját tolmácslandók, aug. 15-én a tatárok is berontottak, Hétfalut, a Székelyföldet felkoborlák, Zajzont, Rosnyót, Feketehalmot, Vidombákot leégeték; már Fogarasnak nyomultak, midőn aug. végén Fejérvárról a hadak elejébe mentek, kiűzték Erdélyből

¹⁾ J. Kemény, App. Diplom. XIX. ²⁾ D. Fundgruben III. 343.

³⁾ Okl. mely az egészet elbeszéli I, Kemény Notitia Cap. Alb. I. 129.

⁴⁾ Magy. Irodalmi Berek II. 201. Joan. Bethlen 32. Chronic. Fuchsio II 53.

II.

II. Rákóczi lengyelhoni hadjárata. A svédekkel, kozákokkal szövetséget köt, Lengyelhonba megy. Csatak. A császári sergek reá mennek. Hazajő. Kemény Jánosékat a tártók rabságra viszik.

A pályatéren, melyen eddig II. Rákóczi György dicsőséggel haladott, szerencse-csillaga tovább nem kísérte.

A szerencsétlen Lengyelhon forradalmi zavarokkal bajlódott. E mellett királya Kázmér, mint a Vasa-ház katolikus ágának tagja, mire X Károly svéd király trónra lépett, azon okból, mert őt, mint a protestáns Vasa-ág tagját, a svéd trónon tűrni nem akará, hadat izent. A svéd király, hogy a vést megelőzze, a harminczéves háboruban edzett svédekkel (1655) Lengyelországban termett, s Kázmért elüzé. Azonban a lengyel nemesség ez invasiót nem szivelhetvén, mert erejében nem bizott, Rákóczihoz küldött, őt, mint a ki neje, Báthori Zsófia után lengyel birtokos volt, trónjára meghitta. Rákóczi nem sokat habozott: 1656 febr. 20-án Fejérvártt hongyülést tartott, sergeket szavaztatott, hadjárati rendszabályokat hozott s készülődött. ¹⁾ Ez alatt a lengyel nemesség X Károly ellen felkelt, s Kázmér királyukkal, ki Sleziából visszajött, kezét fogva, hadjárathoz kezdett; s Rákóczihoz új követséget küldének, mely azon ajánlatot tette, hogy segítse meg őket, s ha fiát átadja, hogy a katolikus vallásban neveltessék, Kázmér után királyokká teszik. ²⁾ Azonban a lengyel trónra beült X Károly svéd király sem hanyaglá el Rákóczit, nem kevesebbet ígért, mint azt, hogyha Kázmért megbuktatni segít, a porosz részek nélkül neki magának engedi át Lengyelországot. A lengyel elégületlenek ezt megsejtve, szintén azon ígéretet tevék, még pedig a Lengyelországtól elszakadni akaró kozákok küldöttségével csatlakozottan... Ennyi felhívást egy Rákóczi vissza nem utasíthatott. Csak a volt a kérdés, melyik mellé nyilatkozzék. Személyes nagyravágyása egy Báthori István példáját lebegteté előtte. Határozott. Okul adván, hogy hívásukra felkészült, s az által, hogy most már nem őt, hanem fiát

¹⁾ Fundgruben III. 131. ²⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1837 XI. 61.

hijják a trónra, mint kijátszott, fegyverrel akará magának a választást biztosítani. Ez indokolás után vallásos s politikai meggyőződését követve, a protestáns svéddekhez nyilatkozott, a lengyel királyt elűző X Károlylyal Kolos-monostoron, úgy szintén nov. 20-án a kozákok főnökével, polgári és vallásos szabadságokat biztosítván, – frigyet irt alá. ¹⁾

Erre rögtön harci készületekhez fogott. A megyék és székek felülését elrendelé. A hadi készleteket szállító szekerek az országutakat ellepék. Dec. 31-n kolosmonostori táborából Mikes M. kancell. ellenjegyzése mellett, kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, hogy a lengyelek őt trónra híván, utra kel, hogy a tiz év óta hadak által marcangolt Lengyelország csendjét helyreállítsa s a vallás-szabadságot biztosítsa. ²⁾ Erre 1657 jan. 2-n megindult Szamosujvár felé, hová anyja is elkíséré, s honnan jan. 6-ról a császárhoz követet küldött. ³⁾ Erdély fényesebb serget még nem látott. A fejedelem keleti drága prémekkel, drágán szerelt paripákkal látta el magát, mintha csak koronázásra indult volna. Viskre ment, Máramarosba, hová a hadak rendelve valának. Családja s a helytartókul hátrahagyandó Rhédey Ferencz, Serédi István és Barcsai Ákos szintén oda kísérek. Megalapíták a hadi tervet. Jan. 14-ére a megyék is beérkeztek. Jan. 17-n hadinépevel országgyűlést rögtönzött, a hadjáratot jóváhagyatá, adót vettetett ki; ⁴⁾ s azzal január 18-n beindult. ⁵⁾

Az orosz udvar ide érkezett követe minden áron le akará beszélni szándékáról, de nem sikerült. A roppant hó és hideg, a rákövetkezett olvadás, minden utjában akart állani; de akadályokat többé nem ismert. Keméni Jánost mint fővezért elől küldve ágyuit csigákon vontatva, a hófuvatagokat széthányatva, a máramarosi havasokon át, utat nyitattott magának, s jan. 29-n a fejedelem a hóborított Kárpátok ormain állt, előtte terült Lengyelország.

Benyomult. ⁶⁾ Sehol semmi ellentállás. Stryben tiz napot mulat, hogy egyik szövetségesével, a kozák hetman sergeivel egyesüljön,

¹⁾ V. ö. Kemény J. App. Ep. IX. 201. ²⁾ Okl. Kemény J. App Ep. X. 221. V. ö. 225. 251. ³⁾ Instructioját Rummy, Monumenta I. 241. 263. ⁴⁾ Mike, Art. diet. III. 145. V. ö. az 1659 maj. 24. 23. art. cassulták. Mike, Art. Diet. III 209. ⁵⁾ Okl. Rummy, Monumenta I. 271. 273. ⁶⁾ E hadjárat Monographiáját Szilágyi S. Családkönyve III. IV. 280–93.

Premysl mellett a kozákokkal egyesült; ¹⁾ övéit szigorubb fegyelem alá véve, ²⁾ Krakkó felszabadítására sietett, honnan az ostromló sereg, hogy őt megakadályoztassa, egyelőre ellene fordult, de később félre vonult. ³⁾ Hogyan fogadta a lengyel nép, mutatja, hogy már Sámbor lakosai ellent álltak, s csak is három napi ostrom után; febr. 17-én hajoltak meg.

Febr. 25-én Jároslávba ért, hol Ferdinánd császár hat tagu fényes követségét fogadta, ⁴⁾ kik azért jöttek, hogyha visszatérésre nem bírhatják, legalább békés kiegyenlítést kísértsenek: Szelepcsényi, korlátnok, a küldöttség feje, neki ígéré a szepességi városokat, a krakkói vajdaságot; hogy látta, mikép nem hajol: a császár sergeivel fenyegette, de e sem használt.

Elébb nyomult. Mart. 28-án Krakó alá ért, hol Briz, X Károly tábornoka nagy ünnepélylyel fogadta; Bethlen Jánost a történést, 3000 főnyi őrséggel benne hagyta; elébb nyomult, s apr. 12-én elérte diadalérzete tetőpontját. Simson falu mellett X Károly svéd királylyal egyesült, ki őt királyilag fogadta, s azzal átkeltek a Visztulán.

A hosszas út, sanyaru hideg kifárasztotta a tábort, és sehol semmi csata, mert a lengyelek az előcsatát a kifárasztás cselére bízták. S az egyesült sereg jun. 14-én Varsót is megvívá, e szerint mind a két főváros kezökben volt.

Rákóczinak szerencséje e tetőpontján kellett belátnia, h ogy Bethlen Gábor s atyja Rákóczi György, nem annyiban mint hadvezérek, hanem mint diplomaták nyerték a győzelmeket; hogy a falat fővel törő merész politika, az önbizakodó nyílt kártyával való játszás, a ravasz Európával szemben nem egyéb, mint a nemzet vére feláldozása. Elődei, mielőtt hadjárathoz fogtak, véduroknak, a portának legalább szinleges beleegyezését magoknak mindannyiszor biztosíták: Rákóczi a portát, váradi Tisza István konstantinápolyi követe által csak utólagosan tudositá; a nagyvezér visszaintó parancsa már későn érkezett. S most már arra ébredett, hogy egy hatalmas coalitio keletkezett ellene, s hogy a porta parancsára Tیرهي Mahomed krimiai tatár khámmal 100,000 tatár indult ellene, s

¹⁾ Ugyanott IX. 241. ²⁾ Edictum militaréja. I. Kemény J. App. Ep. 255. ³⁾ Kemény, App. Ep. IX. 233. ⁴⁾ Ugyanott IX 237. 341.

a III. Ferdinánd halálával trónra lépett I. Leopold Kazmirral szövetséget kötött, 17,000 embert adott segítségül; ¹⁾ a dán pedig, szövetségese X Károly birodalmába ütött be.

A beütés nem csak Svécziába, de hozzánk is megtörtént. Lubomirszki herceg 8000 lengyellel Magyarhon Erdélyhez tartozó részeibe csapott; s Munkácson jun. 19-ről manifestumot bocsátott közre, melyben felemlegetve azt, hogy a lengyel és magyar nemzet századok óta barátságban élt: bevallá hogy Rákóczit az unitarius lengyelek trónra hívták ugyan, de véletlen másunnan segílyt kapván, azt az ifju Rákóczi meghívására voltak kénytelenek változtatni; ezeket előre bocsátva felhányták, hogy királyválasztási szabadságukat megtámadta, hogy Rákóczi népe s a velek ment oláhoniak, moldvaiak, kozákok tüzzel, vassal pusztítják őket; tudaták, hogy berontottak a kölcsönt kölcsönnel fizetni. ²⁾ E kiáltvány kibocsátása mellett hozzá is láttak a visszatorláshoz, de Barscai Ákos helytartó harci készüléteire, miután Szathmárt kipusztították, Mármaros felé kivonultak. ³⁾

E hírekre a Rákóczival tartó lengyelek sorsukkal alkudozni kezdettek; az erdélyiek szerettek volna otthon teremni: Kemény János fővezér, Mikes Mihály cancellár már jun. 21-én többé nem titkolák, miszerint oda dolgoznak a fejedelemnél, hogy fegyverszünet s háborítatlan elvonulás feltétele mellett, visszavonuljanak. ⁴⁾

Az eszélyesebb X Károly svéd király belátva helyzetét, azon okból, hogy saját határait megtámadva látja, sietve visszavonult; jun. 23-n a magyar seregtől elvált, hazament; ⁵⁾ Rákóczi is elvonulás után látott, de rakonczatlanná vált sergünk prédálása, ⁶⁾ s a vallási izgatás által felbőszített nép között, miután visszavonulhatását haditan szerint nem biztosítá, a legnagyobb akadályokra talált.

A szövetséges két tábor Nyugat-Galiczia határszélén vált el. Rákóczi Kelet-Galiczia felé vette útját; itt hallják meg, hogy a tártár khám, kiket a török szultán Rákóczi szövetségese s a vele tartó

¹⁾ Az egyezkedés pontjait l. Kemény, App. Ep. IX. 279. ²⁾ Okl. Chronic. Fuchsio-Lupino-Oltardianum II. 62. Magyarra fordítva Szalárdinál. ³⁾ A helytartók közül Serédi meghalt, Rhédei viszzalépett volt, gr. Bethlen E. II. Rákóczija 51. 53. ⁴⁾ Kemény, App. Ep. IX. 283. 291. ⁵⁾ Chronic. Fuchsio 66. ⁶⁾ Thaly, Tört. Kalászkok 17.

kozákok ellen indított; Galicziában és Lodomeriában már benn vannak. Keletre kezdettek tartani, hogy Moldvába meneküljenek, jun. 2-n a Visztulán már nagy vesztesékekkel költözhettek át, jul. 10-én már csatával kezdik nyitni az utat. Tarnopolnál jul. 16-n Podolia felé fordultak; a Kázmér király lengyelei nyomukban lévén, 4000 emberünk, hogy magát Moldvába kivágja, elválík, de csaknem egy lábíg oda veszett; jul. 21-n már ott álltak, hogy Potoczki, Cserneczki és Szápia lengyelvezérek által bevoltak kerítve. Csata helyett, a tatárok megérkeztétől rettegő fejdelem egyezkedéshez fogott; jul. 22-n a kozákok is odahagyák, hazamentek, s a lett belőle, hogy jul. 23-n Mikes Mihály és Kemény János aláírta a megalázó wierzbodzi békekötést, melyben Rákóczi kötelezte magát, hogy a lengyeleket megköveti; a kozák és svéd frígyet felbontja; kárpotlásul 1,200,000 lengyel forintot fizet, a foglyokat, elfoglalt erődöket, templomi edényeket visszaadja; ¹⁾ s mindezek kezességéül sogorát Apafi Istvánt s Gyerőfi Györgyöt ott hagyja. ²⁾ E történetünkben példátlan békekötés után a tábor szép lengyel kíséret mellett megindult, hogy Moldvába meneküljön; jul. 26-n Galiczia keleti szélén veszik a leverő hírt, hogy a tatárok már csak néhány órára állanak: a fejdelem azonnal haditanácsot tartott, meghatározzák, hogy a fejdelem mentse meg magát, hagyja ott a tábort: ³⁾ mire Gyulafi László, Petki István, Bethlen Farkas, Bethlen Gergely, Mikes Mihály, Rhédei László, Bánfi Kristóf és más hiveivel, 300 fegyveres kíséretében, a seregtől elvált, s az úton, hol egykor diadalmason haladott, most mint futó érkezett, vissza hazájába.

De hátra maradt a sereg, 116 zászló alatt mintegy 5000 fegyverfogható ember, 14 ágyu s 10 podgyászos szekér; fővezérek Kemény János, vele vannak Kornis Ferencz, Béli Pál Domokos Tamás s más főemberek, mert ha nem maradnak, a sereg szétfutott volna, s fejedelmestől oda vesznek. Így haladnak járhatlan szoros utakon, a tatárok már nyomukban vannak; Trombowlónál már 10 ágyut el kellett hogy hagyjanak; innen alig haladnak pár órát, a tatárok előcsapata már rájok ütött. Egy tó mel-

¹⁾ Gr. Bethlen Elek II. Rákóczi György 57. ²⁾ Ott voltak 1667-ig, mikor is magok válták ki magokat. Thaly, Tört kalászok 31. ³⁾ Kemény János önéletir. 294.

lett állást vesznek, hogy visszaverjék; egész nap tartják a csatát, Jármí Miklós és mások elesnek; éjjelre egy régi sánczba huzódtak be, melyben az éjet és másnapot étlen, szomjan, nyilzápor között valahogy kihuzák; de harmadnap a tatár khám is megérkezett; Kemény János hozzá küldött, alkudozott, azonban a khám azt kívánta, hogy Kemény János személyesen menjen hozzája. Negyednap, jul. 31-én Muradin szultán a táborba jött, Kemény Jánost a khámhoz kísérte; de alig érkezett át, az Allah-kiáltás megkezdődött, a tatárok adott szavuk ellenére a miéinket megrohanták, Kornis Ferencz mint helyettes fővezér, hosszasan visszaverte őket; de végre is a mintegy 60,000 tatár körülfogta, foglyul estek. ¹⁾

Ily gyászosan végződött a szerencsétlen lengyel hadjárat. A fejdelem aug. 4-én Ecsedre, aug. 17-én Szamosujvárra ért. Hogy az ellene fellázadt kedélyeket lecsillapítsa, Dézsre országgyűlést hirdetett; mit azonban gyengélkedése miatt Szamosujvárt nyitott meg sept. 3-án. Fejdelmi előterjesztésében tudatá a gyászos eseményt, felhitta a rendeket, hogy a rabok kiváltására működjenek. ²⁾ A Bethlen Jánossal Krakóban maradt csapat, kiket a lengyelek szabadon bocsátának, ide érkezett. ³⁾ Kemény János aug. 6-ról irt levelét is meghozták, melyben felkérte a fejdelmet és az országot, hogy kiváltásukról gondoskodjanak. ⁴⁾ Hogy a levert helyzet még szomorítóbb legyen, mintegy 600 gyászba öltözött, árvaságra és özvegyiségre jutott nő lepte el Szamosujvár utczáit rimánkodva, hogy elhurczolt férjeiket, fiaikat, testvéreiket szabadítsák meg. A rendek megdöbbenve láták, hogy a tatár khám beküldött s a rab urak jószágait becsülteti, hogy sarcukat ahhoz mérje; belátva, hogy a rabok értéke a kiváltást megbirni nem fogja, elhatázzák, hogy a leendő sarcz negyedét az ország, negyedét a fejdelem fedezze. ⁵⁾ Balogh Mátét a khámhoz indíták, hogy az egész felett bocsátkozzék alkuba. Azonban csakhamar kiderült hogy a fejdelem a sarczban résztvenni nem kíván, mert mint mon-

¹⁾ Kemény János Önéletírása 506.–14. ²⁾ Gr. Bethlen Elek, II. Rákóczi György 75–78. ³⁾ Chronic. Fuchsio 68. Thaly, Tört. kalászkok 36–42. ⁴⁾ Okl. Kemény János önéletírása 516. Bethlen Elek. II. Rákóczi 148. ⁵⁾ Okl. Magyar Hirlap 1851. 619. sz.

dá, nincs többje 40,000 tallérnál: mire a rendek Munkács, Patak s Ecsedvár kincstáira gondolván, oly ingerültségbe jöttek, hogy a gyűlést félbeszakasztván, Szamosujvárt oda hagyák.¹⁾

És a szegény rabok Krimiába hurczoltattak, kiktől váltságot reméltek, Bekese-serály nevű városba helyezék, a többit a törököknek eladák. Nagyrésze oda veszett, mert oly nagy árat szabtak nekik, hogy Kemény Jánostól 116,000, Kornis Ferencztől 60,000 tallért követeltek; s miután sem a fejdelem s a beállott zavarok miatt az ország sem segíthette őket, vagy kezességén jöttek haza, mint Kemény János, vagy oda pusztultak.

A szerencsétlen hadjárat és a szamosujvári jelenet miatt a közvélemény Rákóczi felett pálczát tört. Ily hangulatban találta az országot a szultán rendelete, melyben megíratott, hogy Rákóczit, mint a ki a császár adozó népét engedelme nélkül Oláh- és Lengyelországra vitte, vessék ki székéből; helyébe mást válaszsának.²⁾ A sorsa felett kétségbe esett Rákóczi a levél meghallgatására, oct. 26-án Fejérvártt részletes országgyűlést tartott, felolvastatá a rendeletet, melyre midőn a levelet hozó agák azon szóbeli ígéretet tették, hogyha Rákóczit elmozdítják, a Krimiába hurczolt rabokat sarcz nélkül kapják vissza: a szultán ohajtására igent mondtak; Rákóczi a közvélemény előtt meghajolt, leköszönt, szabad fejdelemválasztást engedett.³⁾

A rendek, – kik közt Bihar, Máramaros, Szerém-megye követeit is látjuk – nov. 1-én okmányt adtak, ki mely Rhédei Ferencz, Haller Gábor, János és Pál, Kemény Simon és Ferencz, Mikes Mihály, Bánfi Zsigmond, Kristóf és György, Lázár György, Barcsai Ákos, Bethlen János, Daniel Ferencz és mások, ugyszintén a követek aláírása mellett, Rákóczinak, fiának és nejének fénye fenntartására Görgényt 22,000, Gyalut 40,000, Csanádot, Sorostélyt, Monorát, Holdvilágot, a két Csergedet 24,000 tallérba inscribálák; Fogarast nála hagyák; ezen kívül balázsfalvi, radnóti, székelyhidi, solyomkői, tasnádi, örményesi jószágait biztosíták, mintegy hat hét ezer jobbágy urává tevék; kötelezék to-

¹⁾ Joan Bethlen 43 Chronic Fuchsio 70. Thaly, Tört. kalászkok 42–44. ²⁾ Gr. Bethlen Elek II. Rákóczi 155. ³⁾ Joan. Bethlen 41.

vábbá magokat, hogy magyarhoni uradalmi megtartásában, ha kell védelmezik. Végre megígérék, hogyha a porta kegyébe vissza tudják helyezni, hűségébe visszatérnek s a választandó fejdelem részére leköszön. ¹⁾ Rákóczi ennek ellenében magát lemondásra s csendesen maradásra szintén okmány által kötelezé. ²⁾

Azzal megkezdődött a fejdelemválasztás. A rendek szavazata R h é d e i Ferenczre esett.

Bucsut vett. Sorsát mélyen érezte. A fejedelmi palotából könnyezve távozott. Barcsai Ákos társaságában gyalog ment ki Fejérvárról. ³⁾

¹⁾ Okl. gr. Bethlen E. II. Rákóczi 158. Törvénycz. Mike III. 153.

²⁾ Okl. gr. Bethlen E. II. Rákóczi 156. ³⁾ Chronic. Fuchsio 70.

Rhédei Ferencz fejdelem.

(1657 nov. 1. – 1658 jan. 25.)

A kormányt átveszi. Rákóczi nyugtalankodik. Gyűlést hirdet. Rákóczi meglepi. Lemondatja.

II. Rákóczi György lemondván, helyébe 1657 nov. 1-én Rhédei Ferencz, bihari és maramarosi főispán választotta meg: ki az elébe tett feltételeket nov. 3-án aláírta, ¹⁾ mint választott fejdelem uralkodását megkezdte, de esküjét nem tette le. ²⁾

Rhédei, mint az iktári Bethlenek sógora, mint régi edzett hadvezér meglehetősen tekintélyben állott; de egy Rákóczival nem mérközhett. Nem csoda, ha az ország nagyrésze tovább is csak Rákóczit nézé fejdelemnek.

Alig bomlott el Fejérvárról a fejdelemválasztó hongyülés, a végzéshez képest a követek, hogy Rákóczi visszaállítását szorgalmazzák, azonnal indultak: a szultánhoz Rákóczi nevében Sebesy Ferencz, az országában Keresztesi Ferencz, Kynán budai basához Bánfi Zsigmond küldetett. De hogy mit vihettek ki, előre lehetett gyanítani, mert a törökök előtt még a Rákóczi név is tilos vala.

A bukott fejdelmet még ez sem csüggeszté el. Még mind bizott és remélt. Szivosabb jellem volt, mintsem a lemondással ki tudott volna békülni. Hogy lemondott, Fejérvárról Balásfalvára, Görgénybe, onnan Gyaluba ment; Gyulai Ferencz, váradi alkápitánnyal levelezésbe lépett; s oda vitte a dolgot, hogy Gyulai Várad átadását Rhédeinek megtagadta, hasonlót tett Szamosujvár kapitánja Bánfi György, mit Jenő s más várak is szívesen utánoztak.

Rhédei Ferencz ez el nem ismerése nagy zavart idézett elő. A porta e zavart használni akarván, eszébe jutott, hogy Jenő-várrát, melyet hajdan elfoglalt és birt, mit Báthori Zsigmond visszavett, Bethlen Gábor visszaigért, de vissza nem adott – követelje, s ha Erdély elnézésére számíthat, fegyverrel is visszavegye.

¹⁾ Mike, Art. Diet. III. 153. ²⁾ Thaly, Tört. Kalászkok 46.

A török már készült e lépésre, midőn Rákóczi ez alkalomból ismét fellépett, Jenőnek segílyt ígért; a fejedelmi czimet ismét felvette, szerte irt, hogy ő Jenőt elesni nem engedi, s rendelkezett, hogy a hadak keljenek fegyverre.

Rhédei sem tartván magát Rákóczinál kisebb hazafinak, ne-hogy belviszály támadjon, Medgyesre hongyulést hirdetett, állítólag, hogy a rendek megértsék, mivel tértek vissza a budai basától a követek: ¹⁾ valójában pedig, hogy a fejdelemség kérdését eléj-ek bocsássa. Rákóczi az egybegyüendő rendekhez dec. 18-ról levelet intézett, szemökre veté, hogy a minap csak a szultán leirata meghallgatására s nem fejdelemválasztásra hitta volt egybe, azért engedve akaratjoknak lemondott: s imé, a mit megjövendőlt, teljesedésbe indult; a török mihelyt őt, a pástort mellőlek kiszakaszthatá, már kéri Jenőt s más várak után horgász, oda munkál, hogy basaságot állítsan Erdélybe; s ezek után kijelenté, hogy ő nem várak eladásával akar fejdelemséget keresni, hanem azokért kész életét is feláldozni. ²⁾

Ily manifestumot bocsátott II. Rákóczi a medgyesi gyűléshez, mely 1658 jan. 9-én nyílt meg. Levele nagy sensatiót idézett elő, de a szultántól a követség még vissza nem érkezvén, az ország egy része habozott; a más rész azon volt, hogy Rhédeit beigtassák: azonban a nagy többség, s élökön Barcsai Ákos az országos elnök, úgy vezette a tanácskozást, hogy bár a templomban készen volt már a szék a fejdelem részére, hogy esküjét letegye, a beigtatás mégis elmaradt. ³⁾

E közben megjöven Rákóczi készülődésének hire, a rendek Bánfi Dénest Rákóczihoz Gyaluba küldék, szóval és írásban felkérék: kedvezne e szegény hazának, tartsa meg esküjét, hagyjon békét a fejdelemségnek. ⁴⁾ Azonban a lemondani nem tudó Rákóczi Bánfit, szép ígéretekkel, ha mellé, fenyegetésekkel, ha ellene állnak, a rendekhez visszaküldé; hozzá vetvén azt is, hogyha a török visszahelyezéséért Erdélyt megtámodja, térdet hajtva állja ki a halálbüntetés azon nemét, melyre a rendek méltónak itélendik.

A rendek előre sejtvén a választ, a csikiakat fegyverre szólíták, Medgyesre rendelték. Már utban is voltak, a midőn sej-

¹⁾ Magy. Irod. Berek II. 221 ²⁾ Okl. II. Rákóczi élete 166 I. ³⁾ Thaly, Tört. Kalászkok 47. ⁴⁾ Szalárdi, Sir. kron. 353.

tetni engedék, hogy Mikes Kelemen és György vezérkedése alatt, Rákóczi pártját jönnek támogatni. Ujra a kiegyenlítés útjára léptek. Most Barcsai Ákost, országos elnököt, küldék többekkel hozzája. De ezeket már mint megbántott fejdelem, haraggal utasította vissza. S mire a Magyarhonból berendelt hajduság hozzá érkezett, azonnal utra kelt, Barcsaiékat az úton beérte, táborába vette; jan. 24-ke éjjelén Medgyes alatt termett, s azon ürügy alatt, hogy egyesek önkénye a szabad tanácskozást elnyomta, egész váratlanul hajnalban Medgyest körülfogata.

Ily érvek ellen a gyűlés nagyrészének mi ellenvetése sem lehetett. Követtséget küldöttek ki Rákóczihoz. Ő hogy Barcsaiékat bebocsáthassa, zálogul Zolyomi Miklóst, a Rhédei sógorát kérte ki. Végre is a fejlett ki, hogy a rendek ünnepélyesen elébe lovagoltak, Rákóczit Medgyesre bevivék... ¹⁾ És azon kikötés mellett, hogy az országot a török ellen felülni nem kényszeríti: jan. 25-én ujra fejdelmöknek ismerék, s másnap a gyűlés eloszlott. ²⁾

Rhédei Ferencz lemondott... Medgyesről Küküllővárra ment, onnan Husztra. Biharmegyei s maramarosi főispánságát ujra felvette... 1659-ben gróffá lett... Soha többé Erdélybe nem jött.

¹⁾ Fundgruben III. 344. ²⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 165.

II. Rákóczi György, másodszer.

(1658 jan. 25. – 1658 oct. 10)

I.

A portának keményen átír. Az fenyegeti. Leopoldhoz fordul. A török készül. Rákóczi szintén. A török előcsapatot megveri.

II. Rákóczi György 1658 jan. 25-én tehát újra elfoglalta fejedelmi székét. ¹⁾ Rákóczi személyes erényei, férfias jelleme, tüzes szónoklata, oda hangolá az erdélyi rendeket, hogy a fejedelmiszékbe ujba lett beültetését tudató okmányban megírák a portának: „mikép Erdély ragaszkodik ugyan ő felsége fényes köntöséhez, de jelentik, hogy mind Rákóczit visszatevék, mind pedig a török által annyira sürgetett Jenővárat, míg fejük fenn áll, oltalmazzák; mert ha Erdély minden fejdelem botjáért egyegy várat ad oda, végre fejedelme nem országnak, hanem botnak lesz ura”. ²⁾

A kis ország e határozott fellépése, Europa akkori legnagyobb hatalmassága, a nyers erejében elbizakodott portánál, mily kellemetlen benyomást tön, könnyen képzelhetni. A nagyvezér is fordítá a pennát, s még mérgesebb hangnyomattal megírá, mily veszélyeknek vitte neki Rákóczi már nehányszor hazánkat; felhányta, hogy Rákóczi a két Oláhonban vajdákat tett, s az által a szultán souzärenitása jogait magához kívánta ragadni; s határozottan kifejezé azon akarátát, hogy mind Rákóczinak, mind az ő szárnyai alatt lappangó oláhhoni vajdáknak kezeit lábait összekössék s a portára küldjék: különben mind a fő, mind a közrendet lovak lábai fogják eltapodni. ³⁾ Rákóczi – ki febr. 10-én Enyed városát, illetőleg minden egyes lakóját, hogy fegyvereseit szaporítsa, nemesekké tette – ⁴⁾ azt hitte, hogyha újra fejedelmi széken ül és sereg élén áll: mind barátot könnyebben kap, mind elleneivel könnyebben békülhet. Most belátva helyzete veszélyességét, apr. 9-re,

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art Diet. III. 165. ²⁾ Okl. II. Rákóczi György élete 169. ³⁾ Ugyanott 173 ⁴⁾ Kemény J. Append Dipl. XIX.

Fejérvárra gyűlést hívott össze, hol a krimiai követségből visszaérkezett Balog Máté tudatá, hogy a khám a rabokért tömegesen alkuba nem bocsátkozik, hanem fejenkinti váltságot követel; a tatár rabságban sinlő Kemény Jánostól is levelet hozott, s így a tatárok Erdélyre készülődése világosan állt a rendek előtt. A dolgok e komoly fordulatát érett tanácskozás alá vevén: törvénycikkbe igtatók, hogy a ki valaha Jenőt a töröknek átigérné, száműzessék; a Kemény János és Kornis Ferencz váltságdíjának negyedét újra megszavazták; ¹⁾ e mellett a portára követeket választának, kik míg egyfelől Rákóczi megmaradására munkálnak, igyekezzenek athnámet szerezni az országnak arról, hogy a porta az adót nem emeli, s a határszéli várokat, jelesen Jenőt átadatni nem kívánja. Ezen kívül a főrendek, megyék, székek és városok követei apr. 16-án okmányt irtak alá, melyben Rákóczit arra kötelezték, hogyha a portával egyenliteni nem lehet, le fog mondani, s ezért azon uradalmakat, melyeket a mult év nov. 1-én neki adományoztak, ujjolag átírták és biztosíták. ²⁾

Rákóczi e lépések után azon ötletre jött, hogy a török ellen a magyar koronánál keressen segélyt; elődei politikájától eltérőleg, I. Leopoldhoz fordult, kihez az ország Bánfi Dénest már az előtt felküldte volt; s mivel még nem jött vala értesőkre, hogy Bánfi apr. 6-ról egy szép, de üres válaszszal van utban: ³⁾ Rákóczi a gyűlés hallgatólagos beleegyezésével cancellárát Mikses Mihályt, lángoló vérének még tüzesbre korbácsolóját szintén Leopoldhoz indítá. Átala azon ajánlatot teteté, hogy az Erdélyhez szakadt Szathmár, Kálló, Ecsed várokat, Sleziában kapandó kárpótlás mellett ígérje vissza, ha segélyt adnak a török ellen. Segélyt nem kapott, mert I. Leopold fegyvere is el volt foglalva: hanem nyerte azt, hogy Felső-Magyarországon figyelőtábornak vontak össze, mely ezen várak ellen operáljon; s egyszersmind a portán levő ausztriai követ, Reniger Simon, azt az utasítást kapta, hogy a dolgok ily fordulatában gondja legyen, nehogy Erdély, fél Magyarország mintájára basasággá alakittassék.

Rákóczi e sikertelen követség daczára is rendithetlen maradt. Készülődött. Meglehet, látnoki lelke azon meggyőződésben élt, hogy

¹⁾ Erd. Diet. végz nyomd. I 173, ²⁾ Kemény App. Dipl. XIX ³⁾ Eredetije nállam.

vagy visszaretenti a törököt foglalási szándékától; vagy ha nem, úgy Erdély függetlensége már is kockán van. A mint tavaszodott, megjött a sejtett, de hitelre nem talált hir, hogy a szultán európai és ázsiai hadait a kis Erdély ellen indította. Mire ezek már Erdély szélétől nem messze álltak, Rákóczi maj. 22-én újra összehívá Fejérvárra az országot: Selyei István ref. pap a tatár khám követével, valamint a budai basa követei is megjelentek, felhitták Erdélyt, fogadják el a szultán bünbocsánatát, tegyék le Rákóczit, s ne várják a boszu menykövét fejökre. Az ország, bár fegyverben állt, megértve, hogy a török hadaknak egész özöne áll már a határon, máj. 29-én kimondá, hogy ekkora erővel szembeszállni magára képtelen.¹⁾ Mig a fejedelem távol lesz, kormányzó-helytartókul a három nemzet részéről Barcsai Ákost, Petki Istvánt s Hermann Mihály brassói királybirót választák,²⁾ s azzal más nap eloszlottak, – de nem a tábor, mert Rákóczi nevének roppant vala népszerűsége.

Közelgetett tehát a végpusztulással fenyegető vihar. Előcsapatát a budai basa képezé azon meghagyással, hogy Rákóczi személyét vegye céljául. Lippa felől jött. Rákóczi jun. 16-án a kormány gyepplőjét a helytartóknak, ezek közt különös hívének, Barcsai Ákosnak átadván, Haller Gábor és Bethlen János tanácsosait maga mellé vevén, Várad-felé kiment, a hajdusággal jun. 23-án Szalontánál egyesült; Szuhai Mátyás kállai kapitány is megérkezett az ónodiakkal. Erre, azon reményben, hogyha fegyver van kezében, könnyebben leültetheti a törököt, sergét jun. 27 Jenő felé inditá.³⁾ A benmaradt helytartók a közlő Küprüli Mehemet nagyvezérhez, Bánfi Zsigmond, Daniel Ferencz és Lutsch János szebeni királybíró személyében jul. 9-én, egy minden nemzetet képviselő követséget küldtek; a kik utjok negyedik napján megdöbbenve hallák, hogy Rákóczi, ki az országnak azt ígérte volt, hogy a török elől félre vonul: a vele volt 7000 lovassal s 2000 gyaloggal a budai basát, a mint Lippánál sergeit a Maroson átszállitaná, Szuhai, Gaudi és Gyulai Ferencz szárnyvezérek által megtámadta, megverte, a Maros hidjára szoritá, mely lesza-

¹⁾ Benkő Gen. Trans. I. 285 l. ²⁾ Szalárdi 419 Kemény, App. Ep. IX 371. 375. ³⁾ Szalárdi 357–8 l.

kadván, mintegy 2000 török, köztök az egri basa s az esztergomi bég a vízbe fult; ¹⁾ mire Tótváradját, mint a mely török kézben volt, Gaudi tábornok által megtámadtatá, leégetteté; ²⁾ s azzal Váradra fényes bevonulást tartva, jul. végén Ecsedre ment, ³⁾ hogy uj sergeket gyűjtsen.

A nagyvezérhez indult követség e hirekre belátta, hogy követsége sikertelen, hogy Rákóczi a török előtt magát lehetlenné tette: Várhelyről visszaindult.

Itt állt Rákóczi, illetőleg Erdély ügye, a midőn I. Leopoldot, kinek nevéhez annyi emlék van kötve, ki a mult évben III. Ferdinánd után a magyar trónra ült – jul. 18-án német császárrá választák, s jul. 21-én megkoronázták.

II.

A tatárság betört. Roppant pusztítás. Brassótól Fejérvárig, onnan Váradig mindent feldúltak. A nagyvezérhez követség megy. Barcsait fejedelemmé teszi.

Történetünk láthatárán ismét setét fellegek tornyosulnak. A török tábor ott áll határainkon, hogy a félszázados béke vetéseit, mintegy pusztító árvíz elöntse.

Rákóczi az előcsapatot megverte, s azzal elvonult. Erdély egészen a helytartók ügyességére s a nagyvezér kegyére bízott.

Szomorú kilátások. A török, mely egy századon át, ha jött, mellettünk harczolt, most mint ellenségünk közeledett.

A nagyvezér, mielőtt Erdély határát átlépné, Rákóczihoz és az erdélyiekhez kiáltványt intézett. Rákóczinak oláhoni és lengyel hadjárait felhányva, felszólítá, jelenjék meg táborába, biztosítván, hogy baja nem lesz; Erdélynek felróva azt, hogy Rédeit a fejedelemségből letette, fenyegetések közt meghagyá, mondjan le Rákócziról. ⁴⁾

Erre a helytartók aug. 18-ra Nagysinkre hongyulást hirdettek. Összegyültek. A helytartók közül Barcsai Ákos, a fejedelmi tanácsosok közül Haller Gábor, Bethlen János, Lázár György, a székelység közül Daniel Ferencz, Bedőházi s többen megjelen-

¹⁾ Kemény, App. Ep IX 397 ²⁾ Kemény, Append. Dip. XIXI 15. jul.-hoz, ³⁾ Szalárdi 362. 72. ⁴⁾ Okl. Szalárdi kronikája 373–8.

tek. ¹⁾ Rendkívüli gyűlés, még rendkívülibb a tanácskozás tárgya. Végre abban állapodtak meg, hogy a nagyvezérhez, ki aug. első napjaiban a Dunán Belgrádnál már átkelt, engesztelő követség folyomadjék. De ki vállalja a kétes követséget? Barcsai Ákost, Daniél Ferencz Udvarhelyszék főkirálybiráját, és Lutsch János szebeni királybirót választák; s a gyűlés azon egyhangu szózata: „A kegyelmetek elmenetele a mi megmaradásunk, a kegyelmetek visszavonulása és el nem menése, a mi veszedelmünk és elpusztulásunk” győzött a választottak ingadozásán, s fejőket kockára vetve, megindultak Jenőhez, hová a nagyvezér közelgett.

Minden késő. A távozó követek megett a haza füstfellegben maradt hátra. A bodzai szoroson át, mit Mikes Mihály a székelységgel hasztalan védelmezett, aug. 15–19-én 80,000 prédára vágyó ellenség ronta be: a tatár khám, a silistriai basa, kísértetve a két Oláhország vajdája táborától, a Barcaság és Háromszék buza-keresztes rónáját elönték. Miként mondák, azért jöttek, hogy új fejedelmet tegyenek, s azzal irtóztató pusztitáshoz fogtak. A nép futásnak eredt. A székely és szász falvakat válogatás nélkül rabolák, pusztíták és égeték. ²⁾ Brassó aug. 26-án a tatár khámtól 30,000 talléron váltá meg magát, s kötelezvényt adott, hogy az új fejedelmet elismeri. ³⁾ Fogarast be nem vehetvén, tovább haladtak, egy falut sem hagyva magok után. Az előcsapat aug. 30-án Szeben előtt állt; ⁴⁾ sept 3-án ide érkezett az egész tábor. Csak a magokkal hurczolt foglyok száma már mintegy 10,000. Szebent körül fogják. A körüle fekvő faluk templomostól, tornyostól lángban állnak. Mert bevenni nem bírák, Szebenre 25,000 tallért vetének, míg összegyűlt, a disznódi várba szorultaktól váltságul minden ezüstjüket s 1300 tallért csikartak ki; Szelendeken csak a vár maradt épen.

Szeben sarczát kifizetvén, s a porta által kinevezendő fejedelmet elfogadván, ⁵⁾ sept. 4-én előbb a tatárok, utánok a törökök, végül az oláhoniak felkeltek, Fejérvárnak indultak. Keresztényszigeten a kastélyba szorult népet belé perzselték. Nagypold és Szerdahelynek csak helye maradt utánok. Mi

¹⁾ Fundgruben I, 289 l. ²⁾ Joan Bethlen 62. ³⁾ Okl. Chronic. Fuchsio-Lupino-Oltard, II. 73. ⁴⁾ Fundgruben II. 148–49. ⁵⁾ Chronic. Fuchs. 75.

barmat találtak, összefűzték, a Verestoronyon kiküldték. Szászsebes 12,000 tallérban egyezkedett ki. Fejérvártt, a fővárosnál álltak már: benne kevés ágyu, még kevesebb ember; – a fejérvári tanulósg egyelőre hősi halált akart halni, de látva a nagy erőt, az is menekült, s az ellenség vad csordája Fejérvárra berontott.

A tatár az egész országot előnté, rabolá, égeté, pusztítá; a török már a fejedelmi székvárosban, és a nélkül, hogy serget láttott volna. Azon hiedelemben, hogyha a török sehol semmi ellenállásra nem talál, pusztítani nem fog: ¹⁾ az ország szép haddal előbb Déva, majd Maros-Vásárhely felé vonula el. ²⁾ Rákóczi, ki a Marosnáli győzelme után Ecsedre ment, hogy a hajduságot felültesse, aug. 24-én Tasnádnál, aug. 31-én Váradon alól Jánosinál táborozott: hogy miután az erdélyiek bejövetelét és harcza begyűlését nem javallák, a nagyvezértől körülfogott, s visszafoglalni szándékolt Boros-Jenő oltalmára siessen. De elkésett, mert a vár, mit Báthori Zs. visszavéttett, miért Bethlen Gábor és a Rákócziak annyit küzdöttek: sept. 2-án magát egy ágyulóvés nélkül feladta. ³⁾

Fejérvártt, mint fejedelmi lakhelyen roppant kincsre számitottak. A templomokat, fejedelmi palotát feltörék, leégeték; kincszomjukban a nagy templomban a Zápolyák, Báthoriak, Bethlenek gyönyörű emlékeit összetördelék, poraikat szélnek ereszték. ⁴⁾ Nem volt elég, a káptalanbeli levelek nagy részét, mi a segrestyéjében maradt, felégeték; a templombeli székekkel a két tornyot felgyújták; a Bethlen Gábor által alapított könyvtárt porrá tevék, s mert Rákóczit nem lelék ott, a polgárságot verék agyon. Ennyi vandalismus után tovább mentek. Falu itt se maradt utánok. Enyedet leégeték, s mert a kastélyba vonult polgárság keményen tartá magát, sept. 10-én néhány ezer tallérban kiegyezkedtek; s mikor azt lefizették, ennél sokkal többet, három szüzet követelt s kapott a khám. ⁵⁾ Innen a tábor egy része Toroczkonak tartott, azonban az oda vezető szoros utakon a magyar és oláh nép közáporral

¹⁾ Szalárdi kronikája 419. ²⁾ Jos. Kemény, Appar. Epist. IX. 415. 431. ³⁾ Szalárdi 382,– 3 l. ⁴⁾ Fundgruben II. 154. Chronic. Fuchsio 76. ⁵⁾ E gyászos megszabadulás emlékére Enyed az aug. 20-át megelőző vasárnap urvacsorával élt s tán él ma is. (Egy röpirat Enyed háromszori pusztulásairól.)

fogadá. Torda szintén hamuba dőlt. Kolozsvárról egy lovas csapat a Felekre elejekbe ment, csatát kísértett, de hasztalan; a város alá jöttek, nem volt mit tenni, mint a várost megváltani: selyem, bársony s egyéb kelmékkel 30,000 tallért vitt ki Auner Márton városbíró. Nem elég, a tatár többet kívánt, különben ostromolja. Auner a tatárokkal azon ürügy alatt, hogy kielégítőkre munkál, magát a város falai alá vitetvé, s ott felkiáltott: oltalmazzatok magatokat, legyetek vitézek, mert ha mindeneteket kiadjátok is, kirabolatják a várost. Auner hiába mondá, hogy néhány esztendeje templomostól, tanácsházastól leégett, több pénz benne nincs, a tatár khám nem hitte: egy drága öltöny darabot küldött be eladás végett. Kivette meg? Egy szegény özvegy aszszony. Hol a szegény özvegyek annyi pénzzel rendelkeznek, ott pénznek kell lenni, s Kolozsvárnak 100,000 tallért kellett fizetnie. ¹⁾

Kolozsvárról a khám serge egy részét a Szilágnak inditá. Almás-várát azon csellel, hogy a szoroson csak át akar menni, körülfogák, bevevék, felgyújták. ²⁾ Sept. 13-n Várad alá ért, mit a vitéz Gaudi András oltalmazott. ³⁾ Hogy láták, mikép a vár elég erős, feldultak a Tiszáig mindent, onnan hazafelé fordultak, vért, üszköt, néptelen falut, csordátlan mezőt, temetetlen testeket, száz-ezer rab árváját, özvegyét hagyva magok után. A mi kegyetlenséget tatár kigondolt, mindent elkövettek a nyomorult hazán. ⁴⁾

A nagysinki hongyülésen kinevezett küldöttség ez alatt haladt Boros-Jenő felé, hol a nagyvezér Küprüli Mehemet 150,000 törökkel Jenőt s más ottani Erdélyhez tartozó várainkat ostromolta, hogy azután ránk ronthasson.

A követek augusztus utó napjaiban Déván voltak, a nagyvezérhez útlevelért küldtek. Sept. 1-én megjött az útlevel, meg Sebessy Ferencz, azon izenetet hozva, hogy Barcsai siessen, mert a fővezér fejdelemnek akarja nevezni, pedig Kemény János a tatár khám által szintén kereste. Megindultak. Sept. 4-én a fővezér Boros-Jenőnél teljes pompával fogadtatá őket, fényes sátrak vártak reájok. Sept. 6-án a budai basa kává mellett értekezletet tartott velök. Az ünnepélyes fogadtatás sept. 7-én következett: 50

¹⁾ Fundgruben II. 156. ²⁾ Szalárdi 393–5 I. ³⁾ Ugyanott 291–2. ⁴⁾ Joan Bethlen 62.

lőhátos csauz vezeté őket a fővezérhez, egy husz öl hosszú selyem kihallgatási sátorba, hol török főurak fogadják. A nagyvezér bejövén, törpe bársony széken helyet foglalt, a követség ruhája szélét megcsókolá, s Barcsai magyar nyelven eléadá a pusztításokat, elé a hon mentségeit, s felkérte, szüntesse meg a pusztítást. Másnap a budai basánál haditanács gyült össze, s Barcsaiék elé a megszüntetés feltételül a következő pontokat tevék: ígérjenek adóba évenként 40,000 aranyat; most hadiköltség fejében fizessenek 500,000 tallért; ¹⁾ s Lugost, Káránsebest engedjék által. Mire a követség kimondá, hogy ajánlatokat tenni egyedül az ország dolga: Barcsait a nagyvezér magához hivatá, egy negyedórai beszéde után Daniel Ferenczet és Lutschot is hivatja, s előttök Barcsainak fejdelemséget ajánlt. Barcsai vonakodott; de azzal bocsátá el, hogy hazájokat csak ez egy uton menthetik meg. ²⁾ Az elészabott feltételek elfogadásával több nap megkisérték őket. A követség – s köztök Barcsai, mint káránsebesi és lugosi bán – sept. 12-én Lugost és Káránsebest felszólítá, hogy adják meg magokat a töröknek, hogy a hon több részét megmenthessék: mint kronikáink írják, a két derék végvár a papir pattantyura megadá magát. ³⁾ Másnap sept. 13-án a basa kijelenté, mikép feltételeinek meg kell lenni, s mégis ez adót a szultán előtt ugy kell felmutatni, mint önkéntes ajánlatot. A követségre nézve nehéz pillanatok álltak be: a haza prédára volt vetve, a tatárság még ki sem húzódott, a nagyvezér 150,000 berontani akaró tábor élén törvényeket ir, fejedelmet nevez, lova patkóival a hont, tollával a haza alkotmányos szabadságát tiporja. Barcsai a koczkát elveté. Másnap, mely nap a tatár N.-Váradot vivá, s Rákóczi Debreczen körül tévedezett, sept. 14-én, a fővezér Barcsait mint fejedelmet fogadta, kafftány, fejér tollas bársony főveg, buzogány, szóval a kinevező jelenvények, gazdagon nyergelt paripa várt reá, s nagyszerü zenével kisértetett vissza sátrába. Barcsai sept. 16-án mint kinevezett fejdelem Erdélybe, a nagyvezér pedig haza indult. Lutsch Jánost, Váradi Istvánt, Koncz Mihályt a sarczért kezeskép magával Konstantinápolyba vivé. ³⁾ A tatár khám Várad alól sept. 20-án szintén hazaindula.

¹⁾ Chronic. Fuchsio 77. Thaly, Tört. Kalászok 55. ²⁾ Fundgruben I. 299. l. ³⁾ Szalárdi 406 l. ⁴⁾ Fundgruben I. 303 l.

Barcsai hazajövén, Déváról Segesvárra oct. 5-re hongyulést hívott össze. ¹⁾ Nem sokan jelentek meg. A gyűlés folyama alatt egy kapucsi basa mintegy 40 török kíséretében megérkezett, meghozta a fejedelmi jelvényeket. Mivel a tatár khám még nem messze járt, s Barcsai mellett Haczi Mustafa bég alatt 2000 török maradt hátra: a jelen voltak Rákócziról lemondának s Barcsait fejedelmöknek ismerék; ²⁾ oct. 10-n, hol a gyűlés tartatott, a kórház templomában, lövöldözések közt beigtaták; ³⁾ a megígért 40,000 arany adót 500,000 tallér sarczot kéntelen, kelletlen megszavazák.

Rákóczi pedig az ostrom alól felszabadult Váradra beült s így Erdélynek két fejedelme, két székvárosa lön: Barcsai Erdélyt, Rákóczi a magyarhoni megyéket, Szilágyot tartá kormánya alatt. ⁴⁾

Mint lett harmadszor is fejdelem... mint vevé Barcsait Szebenben ostrom alá... mint jönnek ismét reá a törökök... mint esett el... Barcsai uralkodása közben kell elbeszelnünk.

¹⁾ Erd. Dietak végz. I. 24 ²⁾ Fundgruben II. 160 l. Joan Bethlen 64. ³⁾ Fundgruben II, 117 l. ⁴⁾ Szalárdi 408. l.

Barcsai Ákos fejdelem.

(1658 oct. 10. – 1660 dec. 24.)

A porta sarczát szedeti. Rákóczi ellen törvényzikket hozat. Rákóczi felbőszül. Reá jó, Temesvárra futtatja. Rákóczi harmadszor is fejdelem lesz.

Egy fejdelem jó trónra, kit Erdély nem választott, sőt nem is választott volna: egy szelid jó ember, derék miniszter, de gyenge hadvezér s a leggyengébb fejdelmünk. ¹⁾

Barcsai, születés és gazdagság, értelmiség és tevékenység tekintetében sok kortársával nem versenyezhetett, de mint ifjúkorától fogva hunyadi főispán, káránsebesi és lugosi bán, mint a dévai, piski uradalom s több nyert jószágok ura, s mint Rákóczi tántoríthatlan hive – a közügyekre meglehetősen befolyással bírt. Mégis a rendek csak azon feltét mellett fogadák el, hogy ha Rákóczinak a porta megkegyelmez, ő azonnal visszalép, s e szavát folyvást be is akarja váltani. Hogy a porta alkotmánytapodása ellen óvásukat kijelentsék, s azt ellensúlyozzák, kijelenték, hogy csak azért fogadják el, nehogy basát tegyenek Erdélybe; s a Barcsai elé szabott feltételek 9-ik pontjába nem kevesebbet ígtattak, min hogy a mit a három nemzet közösen határoz, „tartozik confirmálni, melyet ha nem cselekednék is, articulushoz irattassék és ereje legyen.” ²⁾ Mely republicanus színezetű határozat, aztán Apaffi alatt is érvényben maradt.

Barcsai uralkodása mindjárt úgy kezdődött, mint végig folyt, futással. Rákóczi György Váradról egyre küldé a leveleket, hogy Barcsainak az ország az esküt le ne tegye. Rákóczi hivei tehát, hogy a kérdést függőbe hagyják, a segesvári gyűlés folyamába azon hirt vegyíték, hogy a város körül Rákóczi katonái mutatkoznak, mely hirre, a gyűlés szét futott. Barcsai, ki Rákóczinak most is feltétlen hive, a fejdelmi jelvényeket: a zászlót, kardot, buzogányt, tollas főveget és nyeret a segesvári tanács kezébe adá őrizés végett; ³⁾

¹⁾ Conditioit I. Compilata II. R. 1 tit. Joan. Bethen 67. ²⁾ Fundgruben II. 117. ³⁾ Bethlen Miklós szerint Barcsai ekkor mintegy 40 éves, középszerű, karcsu termetű, szeme kék, orra görbe, tekintete vidám, hiányzott benne a méltóság. Beth M. Ifjúkori élete 54. l.

s oct. 17-én M.-Vásárhelyre, onnan Szamosujvárra ment, mit kapitánya Bánfi György neki feladott; onnan Dézsre, hol Rákóczi küldöttével, Kapi Györggyel találkozott. ¹⁾

Mit végezett Barcsai Rákóczi küldöttével, titok maradt ²⁾, de a következőzés csak hamar gyanítani engedé. Barcsai november elejére M.-Vásárhelyre új hongyulést hirdetett, mely a segesvárinál nem volt kevésbé zajos, mert a közvélemény még mind Rákócziért buzgolkodott: s Barcsai a közvélemény s Rákóczinak annyiszor tett ígérete előtt annyira meghajolt, hogy részére leakart mondani. Azonban jelen lévén a nagyvezértől egy kapucsi basa, jelen Haczi Mustafa bég, ki 2000 török élén Barcsai mellett hagyatott: a bég magyarul jól tudván, a lemondani akarást sejtve, a gyűlésbe rontott, s törökös phrasisok közt a lemondás elfogadását megtiltá, mert mint mondá, feladata Rákóczinak még nevét is kiirtani. ³⁾

E jelenetre Petki István Csik főkapitánya, Rákóczi legrenditeltlenebb hive, a csikiakkal utjából visszatért. A rendek pedig törvényczikk íráshoz fogtak. Hogy a Segesvárt félbeszakadt fejedelmi beigtatást bevégezzék, a fenn említett feltételeket formulázzák, világosan codificálák, hogy Barcsait azért fogadják el, mert azzal fenyegetőznek, hogy különben basát tesznek Erdély élére; s az esküt csak azon feltét alatt tevék le, hogy ha a porta Rákóczit kegyébe veszi, Barcsai visszalépik. S mindent, mit Barcsaiért tettek, annyi volt, hogy meghatározzák, hogy öt nap alatt minden ember melléje jöjjön. ⁴⁾

E gyűlés után, mely nov. 6-án végződött, Barcsai Segesvárra ment, törökjei a környékbe, maga pedig a városba szállt. S hozzá kezdett az 500,000 tallér felhajtásához, mely Ugron András pénztárnokhoz Szebenbe volt beadandó; ⁵⁾ mi az országot szörnyen kezdé ellene ingerelni.

Rákóczi Váradon, Székelyhidon, Ecseden hol mulatott, fejdelemségéről lemondani nem akart. Barcsai Haller Jánost, Rákóczi ellenben neveltjét Teleki Mihályt, főpostamesterét küldé Bécsbe. ⁶⁾ Német fogadott katonáival a törökökre reá reá csapott s főleg az előkelőket fogatá; szép szót, ígéretet, fenyegetést, mindent fel-

¹⁾ Joan Bethlen 69 ²⁾ Joan Bethlen 70 ³⁾ Joan Bethlen 71.

⁴⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 177. G. Erd. Diet. végz. nyomdokai I. 240. ⁵⁾ Fundgruben II. 117–18 l. ⁶⁾ Kemény, App. Ep. IX 433.

használt, hogy vagy a török kegyébe vegye, vagy Ausztriától segílyt kapjon. Erdély kézentartására is mindent megtett, a Barcsainak meg nem hajolt Szamosujvárt, Kővárt, Bethlennvárat segílygel látta el. A nép az adóért, a főnemesség a Barcsai személye gyengeségeért neheztelvén, minden Rákóczin függött reményével. ¹⁾ Hogy Barcsai nehéz helyzetét jelezzük, meg kell említenünk, hogy az adóért az egyik török követ a másiknak adta az ajtót, fenyegetőztek, hogyha nekik kell utána jőni, kő kövön nem fog maradni. Bolgárfalvi Sebessi Ferencz Barcsai követe nov. 18-án Temesvártt Deli-Huszejn ujonnan nevezett, dec. 23-n a visszatett Gurdzsi Kynán budai basának ismételve előadta Barcsai és az ország helyzete nehézségeit; mit sem használt, a basák megízenék, hogy Barcsainak két szive ne legyen, a porta és Rákóczi közt szívet meg ne ossza, az ország pedig fizesse be az 500,000 tallért, különben a tatárság ismét berohan. ²⁾ E fenyegetésekre a kipusztított szegény hazában minden pénzt összehordtak, az ezüst és arany edények és ékszerekből pénzt verettek, s mégis 100,000 tallérnál többre menni nem sikerült. Hogy a kedélyeket lecsillapítsák s Rákóczitól a népet elvonják, az egri basa 1659 jan. 5-én a hajdusághoz intőlevelet bocsátott; ³⁾ Barcsai is tollhoz nyult; mire azonban Rákóczi még izgatóbb kiáltványban felelt. ⁴⁾ Hogy a tollharcznak véget vessenek, s Rákóczit lemondásra bírják, Lázár György ítélőmestert, Rákóczi iskolatársát hozzá küldék Szathmárra. Egybegyűjtven Bihar, Kraszna és B.-Szolnok megye tisztjeit hosszas alkudozáshoz fogtak. Rákóczi mert a bécsi udvartól nem sok biztatást kapott, a lemondásra hajlandónak mutatá magát, ha a következőket neki formasierint biztosítják: hogy sem a haza, sem Barcsai az ő fejdelemségre juthatása ellen nem dolgozik; hogy szabad akaratjukból ellene nem harczolnak; hogy a magyarhoni megyéket ha vele akarnak tartani, nem bántják; végül követelte, hogy azon jószágokat, miket anyja és neje kaptak, visszaadják. E pontokkal Lázár György megérkezvén, Barcsai febr. 26-án Beszterczén hongyűlést tartott, e pontokat az ország aláírta. Minek következtében

¹⁾ Fundgruben II. 162 l. ²⁾ Sebessy követtsége. Delejtű 1861. 4. sz.

³⁾ Okl. II. Rákóczi élete 192. ⁴⁾ L. Egy pár példányt Szalárdi 413–28 l.

Rákóczi lemondása bevégzett ténynyé válván, Várad és a magyarhoni megyék Barcsai hűségére tértek.¹⁾

Rákóczi tehát másodszor is lemondott. A kezébe volt erősségeket visszabocsátá, saját váraiba huzódott el s elfoglalt jószágait visszakapá.²⁾ De azért magát folyvást fejdelemnek czimezé, s a magyarhoni megyék felett fensőséget gyakorolni meg nem szünt.

Ha a sarcz nem nehézkedik az országra, Barcsai ügyei még ezért rendbe jöttek volna. Így a békétlenség mind tovább tovább harapódzott. Csik, főkapitánya Petki István unszolására, teljesen Rákóczival tartott, nem fizetett. A megyék a fegyveres adó szintén rossz szívvvel fizették. Nem volt mit tenni, mint megkísérteni a portán, hogy a sarcz egyrészét engedjék el. A begyült száz-ezer tallérral Bánfi Zsigmond tanácsost, a székelyek közül Pünkössti Ferenczet, a szászok közül Czák Dávid brassai tanácsost be is indíták, ezek mart. 25-én Konstanczinápolyba érkeztek: azonban, nem hogy elengedésről akartak volna hallani, sőt, mert a bevitt pénz csekélységét Rákóczi befolyásának, Rákóczihozi ragaszkodásnak tulajdoníták, Bánfiékat jedikulába vettették.

A sarczot előteremtteni s Rákóczi befolyását megsemmisülnék mutatni fel, e lőn most Barcsai feladata. A mint a portai követek apr. 1-ről irt levelét vette, a hatóságokhoz azonnal kiirt, a követelt portai adó felhajtását keményen elrendelte;³⁾ s következőben májusban 50,000 tallért újba beindíthatott.⁴⁾

Hogy Rákóczi befolyásának az utolsó csapást is megadja, maj. 24-ére Szász-Sebesre országgyűlést hirdetett, mely a Sejdi Mehemet budai basa leküldött követe közreműködésével a porta kielégítésére új adót vetett; Rákóczi ellen pedig tüzetes rendszabályokat hozott. Minthogy Rákóczi mint fejdelem még ez időben is saját pecsétével okmányokat állított ki, meghatározzák, hogy az ország számára négy pecsét metszessék, egy a megyék, más a székelység, harmadik a szászok, negyedik a partium részére, s azokba azon jelvényeket vevék fel, melyek a mi időnkre jöttek le; minthogy Mikes Mihály Rákóczival kimenvén, a cancellárságot ott folytatta, a rendek helyébe Bethlen Jánost választák; minthogy Rá-

¹⁾ Szalárdi 429–31. Törvényczikk Mike, Art. Diet. III. 195. ²⁾ Cron. Fuchsio II. 98. ³⁾ Jos. Kemény, Appar. Epist. X. 24. ⁴⁾ Fundgruben I. 325

kóczi emberei folyvást mentek és jöttek, jun. 3-án meghatározzák, hogy senki is Erdélyből Rákóczihoz menni, küldeni, izenni vagy irni fejvesztés büntetése alatt ne merészeljen; váradi kapitánnyá Ébeni István helyébe Haller Gábort nevezték; Rákóczi okmányait, mik Rhédei Ferencz fellépte óta keltek, cassálák; a Rákóczi mellett lévőknek a hazatérésre 8 napot adtak, s mi legérzékenyebben sújtá Rákóczit, a török porta rendeletére, a fiscális jószágokat, melyeket lemondásakor magának iratott volt át, visszavétetni határozták.¹⁾

Ennyit akartak tenni Barcsaiért s a törökért a rendek, ez értelemben jun. 3-ról nyilatkozványt kívántak szerkeszteni; azonban Nadányi Mihály ítélőmester túlbuzgósága a szerkezetbe Rákóczi ellen sértő kifejezésekre ragadtatá magát; Rákóczi Erdélyben fekvő jószágai felett a hatalomra vergődött párt emellett Barcsainak szabad kezet adott, mi, mint látni fogjuk a hazát új válságokba sodorta.²⁾

Rákóczi a szászsebesi gyűlés végzéseit Sárospatakon vette megaláztatása s javai elvételére bőszen haragra gyult: Barcsait és pártját minden áron megsemmisíteni, e lett egyetlen gondolatja. Egyelőre Rhédei Ferenczet szólítá fel, hogy vegye ismét fel a fejdelemséget; majd Kemény Jánosra gondolt, ki a tatárabságból hazatérő útjában az oláhországi vajdánál mulatott. Szamba vette, honnan kaphatna segílyt. Meggyőződve lévén, hogy a basákat hasztalan járátja és ajándékozza, mert csak biztatásokkal fizetnek: Magyarhonhoz, illetőleg a bécsi udvarhoz fordult, hol egy ily férfinak török elleni ajánlkozása nem kis sensatiót okozott. Már jul. 4-én azt írta Rhédei Ferencznek, kivel ez időben szoros levelezésben állott, „hogy a császár követe nála járt, megelégedve távozott”, s azzal végzi levelét, hogy Ónodba megy, Tököly Istvánnal, mert már át mer menni a Tiszán”, azaz, a császári Magyarországon már szívesen látott vendég; majd jul. 19-én a husztoni ágyukról kérdezősködve, közbe veti: „különben ágyut eleget adott az Isten”.³⁾ És nem hasztalan remélt, mert Pozsonban jul. 21-én országgyűlés nyílik meg, melyre Rákóczi is bizonyos embert küldött

¹⁾ Törvényczikk Mike, Art. Diet. III. 209. ²⁾ Szalárdi kronik. 438. Fundgruben II. 162 Joan Bethlen 75. ³⁾ Kemény, App. Ep. X. 51. 69.

s úgy látszik szerződés jött létre, mely Rákóczinak nem biztosított ugyan nyílt segílyt; de igen annyit, hogy serget gyűjthetett, s a mellett Kállót és Szathmárt részére védsereggel rakák meg. Már aug. 8-án azt írhatá, „miután erdélyi jószágait elvették, a császár megkezdi engedni, hogy Erdélyben requisitiót tétethessen”; aug. 9-ről arról értesít, hogy ily értelemben manifestumot bocsátott ki; aug. 12-ről Rhédeinek azt írja, miután hallja, hogy Barcsai Erdélyben hadat gyűjt, lehetlen neki is nem mozogni s magára gondot nem viselni. ¹⁾

Ugy volt. Barcsai azon ürügy alatt, hogy az oláhoni vajda beakar rontani, már aug. elején a megyéknek készületet, mustrát rendelt. ²⁾ Rendeletet adott ki, hogy aug. 20-ára a megyei és székely hadak Tordára gyűljenek; hogy a hadinép prédavágyát felköltsék, itt azon hirt kezdtek terjeszteni, miszerint Rákóczi ellen mennek, hogy őt magyarhoni jószágaiából is kiforgassák... ³⁾ Barcsai vagy Rákóczi előzte meg a készülettel a másikat, nincs hatalmunkban felderíteni: ugylátszik, az egymás ellen indulás egyszerre fogamzott mindenik agyában. Azonban Rákóczi, ki hosszason készülödni nem szokott, s hallá, hogy Váradra, Husztra biztosok jöttek, kik legalább semlegességet követeltek: Barcsai tervével azonnal tisztába jött. Barcsai s a hadak még Tordán mulattak, mire Rákóczi sergének romját még egyszer összeszedé, a hajduságot, e magyar tatárokat, kik annyi dicső napjainak voltak részesei, zsoldjába vette; aug. 20-án Ecsedből kiáltványt bocsátott ki, melyben felhányta, hogy ő, mit tőle kívántak mindent megtett, s nem volt elég: most már jószágait is elvevék, magát számüzék, nevét megbecsteleníték. ⁴⁾ A kockát e szerint ujra elveté. Utban volt, hogy Erdélyt, illetőleg fejdelemségét ismét visszafoglalja. Váradot Haller Gábortól kezére kapá. Azzal beindult. Aug. 25-én Székelyhidről Mikes Mihályt az előcsapattal az Almás vize felé beindítá Barcsai fizetett hadát Gorbónál felvereté, aug. 28-án Somlyóról maga is Erdélybe indult. ⁵⁾ Barcsait, bár sereg élén állott, a hir, teljesen leverte. Kemény Jánost, ki krimiai rabságából ekkor érkezett, Gerendről a táborba hivatván, elébe küldé, hogy vissza-

¹⁾ Kemény, Appar. Epist X. 88. 91. 95. ²⁾ Chronic. Fuchsio L. 99. ³⁾ Fundgruben II. 164. ⁴⁾ Szalárdi 447. Kem. App, Ep. X, 90. ⁵⁾ Kemény App. Ep. X. 102.

térésre bírja; ¹⁾ de ez oly sebesen nyomult, hogy sept. 2-án még Esküllön van, sept. 3-án Kemény már Zsuknál találta; még azon nap estve Tordára ért, s a tordai futó tábor helyéről levelet irt. ²⁾ Mert közeledtének híre a Rákóczit bálványozó tábor egyszerre felbomlott.

Barcsai magát elhagyatva látva, Fejérvár felé huzódott. Meghallván, hogy Rákóczi katonái már Enyeden vannak, az ország hadát, székelységet haza bocsátá, maga fizetett hadával, Bethlen János, Lázár György, Zolyomi Miklós s mások kíséretében, tovább ment, Dévára, mint Rákóczitól kapott saját birtokába. ³⁾

Rákóczi Kemény Jánost magával hozva Fejérvárra érkezett: Barcsaihoz küldött, hogy kezdjenek traktát. Barcsai cancellára Bethlen János hozzáküldése által felelt, ki Fejérvárra jöven, Barcsai lemondási szándékát kijelenté, azonban a Kemény János részére; mit Rákóczi visszautasított, mennyiben Kemény Jánosnak ő akará szabni a feltételeket, mi által vesztett jószágai s befolyása visszaszerzésére czélt. Megtérvén Dévára Bethlen, Barcsai minden hadát elbocsátá, maga udvari népével a várba huzódott; Bethlen Jánost, Toldalagi Mihályt, testvérét Barcsai Andrást és Páskó Kristófot a budai basához inditá, de Tótváradjánál tudokra esett, hogy minden hasztalan, ha Barcsai is ki nem megy. Mire Barcsai a dévai várt s nejét testvére Barcsai Gáspár oltalmára bizván – kiment; hol a temesvári basától fejdelmi pompával fogadtatott. ⁴⁾

Nagyon jókor, mer ha csak pár órát késik, Rákóczi katonái kezébe esett volna.

Rákóczi ura lévén ismét helyzetének, Maros-Vásárhelyre sept. 24-re országgyűlést hirdetett, melyre a magyarok és székelyek Biharmegyén, a szászok Szeben s Brassón kívül megjelentek. ⁵⁾ Maga is radnóthi kastélyából, mit Serena Ágoston olasz építészszel pár év előtt emeltetett, a gyűlés napjára, nagy pompával bevonult. A fejdelemséget maga, Rhédei Ferencz és Kemény János között szavazatra bocsátá; a gyűlés, melyen a székelység Mikes

¹⁾ Joan Bethlen 79. ²⁾ Kemény App. Ep. X. 29. 105. ³⁾ Joan Bethlen 94. ⁴⁾ Thaly, Történelmi Kalászkok 55. ⁵⁾ Szalárdi kronikája 453.

Mihály cancellár, ennek testvére Mikes Kelemen marosszéki főkapitán s Lázár István csiki főkirálybíró vezérlete mellett, ¹⁾ nagy szerepet játszott, őt harmadszor is fejdelemnek választá.

Barcsai a hazát itt hagyta.... A temesvári basa oltalmába tette magát.... Toldalagi Mihályt a szultánhoz küldé, hogy visszahozatalára sergeket eszközöljen... Mint jön vissza s folytatja uralkodását – később kiderül.

¹⁾ Joan Bethlen 94

II. Rákóczi György, harmadszor.

(1659 sept. 24. – 1660 maj. 22.)

Szervezetések. Barcsai törökséggel reá jó, Vaskapunál megveri. Barcsai Szebenbe beül. Rákóczi ostromolja. A török ismét bejö. Rákóczit Gyalunál megveri. Elesik.

Rákóczi e szerint 1659 sept. 24-én harmadszor is beült a fejedelmi székbe. A hon magát szabadsága, függetlensége harcias bajnoka mellett, újra koczkára veté. Maros-Vásárhelytt, hol Rákóczit harmadszor is megválaszták, a Rákóczi személye ellen hozott törvényczikkeket cassálák, a jószágait illető eladományozásokat megsemmisíték; s mennyiben e törvényczikkeben Barcsairól szó sincs, Barcsai fejedelemiségét nem létezettnek nyilvánítták; végre általános amnestiát hirdettek, melyből csupán Nadányi Mihály ítélőmestert, s Mészáros Pétert hagyák ki: az elsőt, mert Rákóczi ellen piszkos iratokat fogalmazott, az utolsót, mert Szamosujvárt jutalomért adta fel; kiket később ki is végeztetett.¹⁾

Bár az ország azon feltétel mellett igtatta fejedelmének, hogy a portától el nem szakad: Rákóczi, mivel a portávali kiegyezésben nem bizott, azonnal törökellenes szövetségesek után nézett. Legelőbb is a törökkel szintén ellenséges lábon álló Minye oláhroni vajdával oct. 4-én Marosvásárhelytt szövetségre lépett, oct. 15-n vele a hon határán, Töröcsvár mellett Rukornál nagy pompával személyes találkozást tartott; ²⁾ Moldvába az Erdélyben menekültképen élő Constantin vajdát tette vissza; oct. 6-án a magyarhoni rendekhez és királyhoz követeket indított, segítséget sürgetett.³⁾

Mig künn ekép keresi a támaszt, a hon erejéről sem feledkezett meg. Keményen fegyverkezett. A határszéli szorosutakat elzáratá. Dévát, hol Barcsai nejt hagyta, mint oly várat, mely egyedül nem nyílt meg Rákóczinak – ostrom alá vetteté. Mert még Várad is meghajolt, mit nagyrészt az őrség vonzalma után, a

¹⁾ Törvénycz. Magyar Törv. Tár VII. 130 Szalárdi, 453. 465. Fundgruben II. 65. ²⁾ J. Kemény, App. Ep. X. 115–121. Thaly, Tört. Kalász. 64, ³⁾ Kemény, App. Ep. X 143.

Jenőből ide szorult Teleki Mihálynak lehele köszönni, miért is mint lovassági hadnagy, az őrségnél hagyatott, míg a Barcsai által tett Haller Gábor helyett, Gyulai Ferencz fő- és alpestesi Balogh Máté alkapitánynyá tétetett.¹⁾

Rákóczi trónra lépte után, néhány héti csend állott be. A fel-dult hazában szervezéshez kellett volna kezdenie, de az ellenség berohanása elleni működés, minden figyelmét igénybe vette. Régi hiveiből sokan, igen sokan hiányzottak. Egy része a török benjá-rásának áldozata lett, a másrészt Rákóczi ejté tatár rabságba, kik most, oct. 1-től azt irák, hogy boldog nyárunk volt, mert együtt valának Bakcsi-Szeráljban, a fővárosban, a khám udvarában, hol kőhordással, téglatöréssel foglalkoztak, s megszabadításukért esengtek.²⁾ A régi bajtársak, mint Kemény János, Kornis Ferencz, Bethlen János szintén hiányzottak. Kemény János Aranyos-Medgyesre, Szathmármegyébe huzódott el, hol a még tatárabság előtt eljegyzett Wesselényi Annával, nádor Wesselényi Ferencz hugával harmadszori házasságra lépett. Bethlen Jánosék Barcsaival bujdostak, s a szultántól eszközölt parancs következtében a budai basa támogatása mellett készültek berontani,³⁾ s Bethlen János, Csáki László, Barcsai András, Toldalagi Mihály, Páskó Kristóf, aláírása mellett nov. 15-ről így kezdek honfájdalmukat: „Noha hazánkon kívül, de itt is igaz hazafiai lévén édes hazánknak”... s irásukat folytatván, tudaták az országgal, mikép Barcsai ide menekülte kedvező hatást tett, különben azt hitte volna a török, hogy az ország egyetért a török ellen Rákóczival, kit a porta nem ötszáz, de százszor százezer tallérért sem vesz többé kegyébe, s azzal fenyegetőztek, hogyha Barcsai mellé nem térnek, a tatár khámnak megvan hagyva, hogy bejöjjön, s hét évesen feljül az ország minden lakosát levágja.⁴⁾

E felszólítás természetesen elhangzott, mert Rákóczi, ki még Oláhországban is toborzott,⁵⁾ a Kenyérmezőn már meglehetősen tábor élén állott. Azonban Szejdi Ahmet, budai basa, kinek a szultán

¹⁾ Szalárdi 453–63. Joan Bethlen 101. ²⁾ Az eredetiből, mi ifj. b. Kemény Istvánnál kiadatlan. Aláírva többek közt: Arany János, déri Borbély István, Kovácsi István, Sütő István, Szacsvey István, Jaks György háromszékiek. ³⁾ Joan Bethlen 107. ⁴⁾ Kiadatlan eredetije ifj. b. Kemény Istvánnál. ⁵⁾ Szalárdi 467.

Barcsai behozatalát s Rákóczi kivetését azonnali köteleességévé tette, Huszszaim egri basát felvén, a kezdődő tél daczára hadjáratot kezdet. A Vaskapun indult volna be, azonban Rákóczi e szorost sánccakkal látta el, s beléjek háromezer embert állított. A basa, a Vaskaput jobbra hagyva, nov. 21-én a határszéli hegyek járatlan útain tört be, a sánccvédet hátulról megtámadta, szétverte. A benyomulás hírére Rákóczi a Kenyérmezőről nyilsebesen a basák elébe sietett, s másnap Várhelynél egymással szemben álltak. A török sereg az oldalokon, Rákóczi a romokon foglalt állást, de veszedelmére sergét igen szét osztá. Mit látván a budai basa, serge legjavával egyenesen a jobb szárnyra csapott. Véres ütközet fejlett ki, Vér Zsigmond az említett szárny vezére csakhamar elesett, dandára megfutamodott... meg a balszárny... a gyalogság nem menekülhetett; s másfél órai harcz után, 8 ágyu, mintegy 3000 ember maradt a csatatéren. ¹⁾

E szomorú véletlenre Rákóczi elhuzódott. Barcsai pedig kiáltványt bocsátott ki, felszólítást, hogy táborába jöjjenek: azzal Dévára betegeskedő nejéhez ment, hat napot mulatott, tán várta, hogy kiáltványa megtegye hatását. Azonban senki sem jött. Ellenben Rákóczi időt nyert magát összeszedni, két zászlóalj hajduság is érkezvén melléje, Enyeden túl a magaslaton állást foglalt, parányi sergével újra ellent akart állani, de nem sikerült. ²⁾ Azzal Radnóth felé tartott.

Barcsai és a budai basa Fejérvártt meg sem állapodva, Rákóczi után nyomultak. Barcsai bejöttével az országhoz, Felvincztől a székelységhez kiáltványt bocsátott, hogy táborába siessenek. ³⁾ Míg itt mulat, meghozák, hogy Torda felől mintegy 2000 magyarhoni gyalog Rákóczi mellé most érkezik: maga a budai basa vágtatott elejekbe, Torda előtt dec. 2-án találta őket, az ujonczok Tordát kikerülve akartak menekülni, de a sóbányák közt veszének; a próbált katonák együtt maradtak, Torda utczáin sorfalat képeztek s a tüzet egész estvig kitarták. ⁴⁾

¹⁾ Joan Bethlen 110. Fundgruben II. 167. Kemény App. Ep. X. 127. Chronic. Fuchsio II. 101. ²⁾ D. Fundgruben II. 168 ³⁾ Jos. Kemény, App. Ep. X. 126. ⁴⁾ Joan Bethlen 123.

Ez alatt Barcsai haladott, Gerenden át Radnotra ért, honnan Rákóczi Maros-Vásárhelyhez, s e hir hallatára Dézshez tette át táborát.

És e sakkvonás teljesen sikerült. Mig Barcsaiék Radnóton pár napot mulatnak, meghozták, hogy a Rákóczival szövetséget oláhoni vajdák, kik közül a moldvait Mikes Kelemen, az oláhországit Mikes Mihály dandára segítette vala trónára, jönek, hogy Rákóczit megsegítsék. E mellett feltűnt az is, hogy az ország népe, bár Barcsai többször felszólítá, nem akart mellette mutatkozni, végre idejárult a beállott nagy hideg: mi mind oda hatott, hogy a budai basa keresni kezdé a tisztességes ürügyet, hogy Erdélyből visszavonuljon. ¹⁾ Radnotról Medgyesre ment, hová dec. 11-re gyűlést hirdettek volt. A basa fel is vonatta diszsátorát, várta a rendeket, hogy az ország hódolatát bemutassák; azonban a rendeknek nem sok kedvek mutatkozott oly tábor közepette gyűlésezeni, mely a Rákóczi párti fejeket aranyával fizette, s szalmával töltve küldözé Konstantinápolyba. ²⁾

Innen tehát Balásfálvára mentek. Ott a basa a táborban jelen volt magyarokkal értekezletet tartott, s meghatározzák, hogy a basa kimegy, Barcsai pedig egy csapat töröktől támogatva vonuljon télire Szebenbe. Hogy biztosan távozhasson, a basa a szebeniekhez levelet intézett, melyben azon fenyegetés mellett, hogy különben tavasszal visszajő, s az erdélyi városoknak még helyét is keresni kell: Barsainak és törökjeinek szállást kért.

E levél a különben török érzelmű Szebenben roppant mozgást idézett elő. A polgárságot összegyűjték, felolvasák. Egy rész tartott, hogy csak a soha töröktől nem tapodott Szebent akarják kézre keríteni; a más rész Rákóczi ostromát rettegé. Azonban bizva városuk erős fekvésében, mely néhol kettős kőfalra, vártornyokra, földdel töltött bástyákra, halastókká alakított vársánczokra támaszkodott; ³⁾ és meggondolva azt is, hogy mig Erdély a törökkel ujjat nem huzott, mi szép és virágzó békét élvezett; e mellett a basa biztosító esküjére is adtak valamit: ezeknél fogva kívánt választ irtak; mire a basa Barcsai mellett 1000 gyalog jancsárt s 500 lovast hagyva, a Vaskapu felé haza indult.

¹⁾ Joan Bethlen 123. ²⁾ Fundgruben II. 170. Szalárdi 474. ³⁾ Szalárdi 476.

Elment. Barcsai pedig Balásfalvára várta az ország követeit.¹⁾ Azonban egész váratlanul, a követek helyett, Mikes Mihály közelített, 17 zászlóaljjal, hogy körül kerítse. Barcsai rögtön dobot veretett, dec. 18-ka délutánján Szeben előtt termett, hol a bástyákon megdördülnek az ágyuk, Barcsai és a törökség ez új véletlenre megállt. De csak üdvlövés volt... Barcsai pompával fogadtattott, s egész fejedelmi udvarával, pártjával bevonult.²⁾

Ideje is volt, mert Mikes Mihály Szebenig nyomban kísérette,³⁾ Rákóczi Kolozsvárról szintén utána nyomult, dec. 23-án előcsapata már Szeben alatt mutatkozott.

Rákóczi nem annyiban erejében és Szeben bevehetőségében, mint abban bizott, hogy Barcsai, ki neki oly hosszasan volt feltétlen hive, mint ingatag ember, a várost végül is felfogja adni s lefogja tenni a fejdelemséget. Azonban a mellette lévők másképp számítottak. A szebeniek az előcsapat megjelenésére dec. 24-én kicsaptak, a Szeben alatt fekvő majorokat, hogy szállással ne szolgálhassanak, minden takarmánnyal együtt felgyújtották. S mire Rákóczi az nap oda ért, látva, hogy az ostromot csakugyan elfogadják, Fogarasból ágyukat rendelt, Disznódra vonult, a Karácson első napját ott tölté. Másodnapján megjelent Szeben előtt, felszólítá a várbelieket, hogy küldjenek ki Kis-toronyra valakit, kivel értekezzék: Haller Gábor jelent meg, egy oráig beszéltek; meggyőződvn, hogy Szeben magatartása komoly, Szelindekre ment. Dec. 29-én a várost körüljárta.⁴⁾

Fogarasból öt faltörő s több apró ágyukat hozatván, 1660 jan. 3-án ostromhoz készült. Táborát három részre osztá, egyik dandárát Kis-torony, a másikat Szt-Erzsébet, a harmadikat Sellenberkre helyezé el, mint a mely utolsó faluban magának főhadiszállást vett.

Az ostrom sajátlag jan. 7-én kezdődött, mint a melynek éjjelén, keletfelől sánczokat hányatott, öt ágyut helyezvén bele, Gaudi András, a tüzérség tábornoka, az 5. 8. 12. 26 és 28 fontos golyókat repítettetni kezdé: mit főleg a basa a bástyákról keményen viszánozott. Nehány lövés után Gaudi a város szónokát magához kéréte, de visszautasíták.

1) Fundgruben II. 219. 2) Fundgruben II. 174. III. 381. 3) Thaly, Tört. Kalászok 70. 4) Fundgruben II. 176. III. 382 Chronic Fuchs. II. 103.

Négy napi ostrom után, jan. 11-én estve Rákóczi beküldött, hogy mint fejedelmöknek nyissák meg a kapukat: a városnak bánatlanságot, a basának 5000 aranyot s szabad elvonulhatást ígért; utána vetvén, hogyha ostrom útján jut Szebenhez, senkinek sem fog kegyelmezni. A levelet a fejedelem tanácsa, a török őrizet és szebeni tanács jelenlétében bonták fel: s mert választ másnapra ígértek, Rákóczi új sánczot hányatott, új ágyutelepeket állított. Reggel megjött a válasz: Szeben mentegetőzött, hogy a fejedelemségből le sem tette, fel sem veheti; Barcsai maga részéről kimondá, tétesse magát vissza a portával, részéről szívesen lemond; a basa pedig megízené, hogyha a nagytornyot tölti is meg arannyal, még sem itatja meg vérét kutyákkal. ¹⁾

Rákóczi az ellentállás komolyságáról még jobban meggyőződván, keményebben vette az ostromot. A romboló golyók ismét repültek hogy Szebent nyugtalanítsa, estvénként lármát csináltatott, éjjelenként tüzes golyókat hányatott be; értésére esvén, hogy Barcsai a feladásra hajlandó lenne, de sajátlag a szebeniek részéről Fleischer András comes és Meltzer András polgármester, a bellevő magyarok részéről főleg Bethlen János és Haller Gábor tanácsosok vannak ellene, hogy ezekre hasson, a két tanácsos jószágait ki prédáltatá, Bethlen nejét, Váradi Borbárát Zsófi nevű leánykájával Bunon elfogatá, előbb a táborba hozatá, de miután Bethlen erre sem hajolt, Kővárra záratá. ²⁾

Erre az ostromlottak is felléptek. Jan. 14-ke hajnalán a disznói kapun kisuhantak, a sánczokat megrohanták, az őrséget, mely a roppant hideg miatt nem nagy számból állt, lesújták, az ágyukat beszegzék, az ostrom vezére Gaudi jelen lévén, alig menekült: az elesettek fejét a bolondokháza előtt halomra hányták, a foglyokat lefejezteték. ³⁾ Mire Rákóczi jan. 19-én Kistorony felől is ágyukat állítván, az ostromot erről is megkezdette.

Mi alatt Szeben ostroma folyt, Mikes Mihály egy dandárral Brassót támadta meg, jan. 17-én a város Rákóczi fejedelemségét elismervén, Mikes alóla elhuzódott: e szerint Barcsai hűségében csupán Szeben és Déva állott még. ⁴⁾ Rákóczi, hogy magának az

¹⁾ Fundgruben II. 180–81. ²⁾ Joan Bethlen 134. Fundgruben II. 121.

³⁾ Fundgruben II. 182 III. 384. ⁴⁾ Fundgruben III. 398.

országgal újlag bizalmat szavazzasson, jan 19-re főhadiszállására Sellenberkre országgyűlést hirdetett, melyre azon reményben, hogy e gyűlés Szebenben fog végződni, sokan megjelentek. E remény nem is volt minden alap nélkül, mert Rákóczi Barcsai testvérel, Andrással találkozáán, abban egyeztek meg, hogy Barcsai lemond, Rákóczi pedig a lemondásért neki Örményest adja, mit Barcsai nem csak hogy nem titkolt, sőt hivatván tanácsosait, Szeben előljáróságát a feladást elrendelte, mit azonban a basa teljesen meggátolt. ¹⁾ Ily előzmények után nyílt meg a sellenberki gyűlés, melyre a szebeniek két tanácsost, a benlevő magyarok Ugron Andrást, Bedőházi Tamást, Mészáros Andrást, Lekencei Andrást és Kereszturi Demetert jan. 21-én szintén beküldék. ²⁾

A gyűlés után, melynek végezeit nem ismerjük, Rákóczi még nagyobb mérvben fogott az ostromhoz. Jan. 24-én egy harmadik, jan. 29-én egy negyedik, febr. 11-én egy ötödik ágyutelepet is állítottatott; febr. 20-án Fejérvárról a Báthori Zsigmondtól öntetett Farkast, ³⁾ kora híres 50 fontosát is elhozatá; Földvári Mihály alatt Magyarhonból 17 zászlóaljnyi új csapatot kapott; ⁴⁾ Brassó alól Mikes Mihály is ide érkezett hadával; ⁵⁾ febr. 26-án a hatodik sánczot is megveték; mart. 8-án a vársánczábani tavakat kezdék lecsapolni, s a szép halak kedvéért hatalmasan folytatták.

Mart. 18-án Szebenben megzudultak a harangok, Barcsai nejének, a Déván elhalálozott Szalánczi Erzsébetnek harangoztatott: a seb, mi Barcsai szíven ejtetett, hihetőleg jól hatott Rákóczira, ki nem gyanítá, hogy Sárospatak harangjai neki is megzudultak, hirdetvén, hogy anyja, Lorántfi Zsuzsánna épen e napon gutaütésnek lett áldozata, tán hogy fia bukását meg ne érje.

Ily jelenetek közt jött meg a tavasz, mire apr. 31-én Barcsai már tudatá Rákóczival, hogy a török sergek Erdély felé már mozgásban vannak, felszólítván, ne tegye ki magát és hazáját új szerencsétlenségeknek; mit maj. 1-én az országgal kiáltványban tudatott. ⁶⁾

Rákóczi e hírekre Szeben ostromát Mikes Mihályra bizva, rendeletet bocsátott ki, hogy az ország hadai Szászsebesre gyűljenek. Itt Apr. 29-én kemény hadparancsolatot adott ki. ⁷⁾

¹⁾ Joan Bethlen 129. ²⁾ Fundgruben II. 188 Chronic. Fuchs. II. 105. ³⁾ Szalárdi 477. ⁴⁾ Fundgruben II. 122. ⁵⁾ Kemény, App Ep. X. 151. ⁶⁾ Okl. Főkorm. levéltár. ⁷⁾ Erd. muzeum III. 181.

Tábor gyűjtés után látott. Ellenben Mikes még tüzeesebben vette Szeben ostromát. Nem mult nap, hogy rohamot ne kísértettek volna; maj. 4-én ostromlétrákat vitetett a város alá; maj. 8-án még az utolsó sánczot is meghányatta; maj. 11-én minden sáncz felől rohantatott...

Minden késő, minden hasztalan már, mert a törökök már sikra szálltak. Szeben, mely a száraz hideg tél, száraz és meleg tavasz miatt vizéből kifogyott; s mert a holtakat a városból ki nem takaríthatá, betegségeknek volt már kitéve, minek a basa, egy szép fiatal ember is áldozata lett: ¹⁾ máj. 13-án, egy éj után, melyen át mind a kilencz sánczból omlott a golyó, egész váratlanul arra ébredett fel, hogy reggel az ostromlóknak csak hült helye maradt hátra.

Nem is lehetett máskép, mert Szejdi Ahmet basa, miként decemberben megigérte volt, ismét közelgett Barcsait megsegíteni. Feladata volt, a hajduságot Rákóczi erejének főfészkét s Rákóczit magát tönkre tenni. April végén a hajduságnak tartott, Gyulay Ferencz váradi kapitány ellent nem állhatván, a basa neki esett a hajduvárosoknak, rendre mindeniket feldulatá, Debreczent megsarczolá; maj. 9-én Pocsaj-várát bevette, maj. 10-én Székelyhidnél kegyetlenkedett; s miután az egész Bihart és Nyirt kipusztítá, Erdély felé tartva, maj. 14-én már Szilágy-Somlyónál járt, mit, mint Rákóczi birtokot felperseltetett. ²⁾

Rákóczi maj. 11-én a basa elé indult N.-Váradnak. ³⁾ Gyulay alpestesi Balogh Máté váradi alkapitány sereggel érkezett melléje. Megállt, mert meghallá, hogy a basa a Karika-utján közelget; mire a basa nem soká Kolozsvárhoz érkezett, Szamosfálvánál tábort ütött.

A török és Rákóczi közt két órai távolság, köztök Kolozsvár, mi a völgyet egészen elfoglalja. A basa, nehogy Rákóczira mentében Kolozsvár háta megett ellenségképen maradjon, a három meghódolt megyéből, Biharból Szilágyi Jánost, Krasznából ilosvai Nagy Jánost, Közép-szolnokból dobai Décei Tamást a városba küldé: mit Rákóczi meghallván, őket magához viteté, Gaudi András, mintegy tudta nélkül mint árulóknak fejtét véteté.

¹⁾ Fundgruben II. 213. III. 393. ²⁾ Szalárdi kronikája 490–503.

³⁾ J. Kemény, App. Ep. X 196.

A basa a szerencsétlen követek által a várostól azt kíváná, adja fel magát, hogy Kolozsvár kapuin át mehessen az oda egy órára álló Rákóczi elé. Felhívására Lintzig János királybíró társaival a basánál megjelent; s mire ez a város kulcsait átadni vonakodnék, Szejdi bős haraggal sátrait felszedeté, Kolozsvárnak indult, Lintzigit jancsárok között előre küldé, hogy utat nyisson: Lintzig, mint egy hazájáért áldozatra kész M. Attilius Regulus, felkiáltá, hogy meg ne nyissák. Hátra vezeté... kész volt a pallós... s im, a nagylelkűt játszó basától társaival együtt ajándékot, kaftánt kapott. ¹⁾ Ugy huzódott át a basa Kolozsár külvárosán; de harmadnapra 60,000 tallér lón Kolozsvár váltsága. ²⁾

Szejdi Amhet basa Kolozsváron átmenve, Monostor magaslatain sátrakat huzatott. Rákóczi, ki eddig Kapusnál táborozott, sergeit Gyalu és Fenes között szintén felállítá. A basa maj. 22-én dobot üttet s Fenesen átvonul. Rákóczi sokat tusakodott, kísértsen-e szerencsét, de Gaudi és Mikes Mihály tüzelésére: hisz az ő melléből is nem téj hanem vér fogna ömleni – szolt – s lóra pattant. A trombita mindkét részen harsog már, a magyar sereg a szokott Jézus, s a török az ő Allah kiáltásával csatára tört. A csata kezdete Rákóczinak sokat ígért, hiszen szabadsághősök, kik vele vannak. Azonban a török rohamot rendez. Roppant forgószél támad, a felvert por és füstben a mint kardra kerekednek, felbomlik a rend. A Rákóczi jobb szárnya, hol a székelység állt, nehogy bekerítették, a völgyön fel, Oláh-Fenes felé a hegyeknek huzódott, mi a többiek felbomlását is maga után vont. Rákóczi erre, mint minden csatáján, feledve fővezéri szerepét, személyes bátorsága hevétől elragadtatva, hogy a rendet helyreállítsa, neki vágtat, rohantában török csapat közé kerül, oroszlány bátorsággal küzd, hogy kivágja magát: azonban, a mint a két tábor közti elfolyó patakon átugrat, sisakja fejéből kiesett, négy nehéz sebet kapott, ³⁾ melyek ketteje fejére esett. Mind ez egy percz műve vala, mert mire ónodi vitézei, kiket testőrei gyanánt tartott,

¹⁾ Lintzig szül. 1606. † 1679. Nagyatya Lintzből származott be, a mi Lintzigünknek anyja, nagyanyja magyar; maga is Kolozsvár kronikáját magyarul hagyá fenn. Uj magyar muzeum 1855 336–40. ²⁾ Okl. Felső Magyarországi Minerva 1826. 1989 I. ³⁾ Szalárdi 507. Joan Bethlen 148. Okl. F. Magyarországi Minerva 1826 nov. 953 I.

nyomában voltak, már a törökök a fejdelemre kezét tették; de szétverték őket, hős feláldozással megsebesült fejedelmeket kantárszáron kivezeték. Szekérre tevék, Váradfelé indíták.

A csata sorsa el vala döntve. A sereg balszárnyát a Szamosnak nyomák. A had zöme, a gyalog nép vonulna, de a török lovasság beéri, körülkeríti... elhulltak ők, háromezer felett azon három sirdomb emelkedett, melyeket Gyalura menőleg jobbra, ma is messzire lát az útas. Hősök sirdomjai azok, kik Erdély szabadsága legtüzesebb bajnokának végső csatájában hultak el.

A fejdelem sátra, nyolcz ágyuja, minden hadi készlete oda veszett. A basa nem tudván ellensége balesetét, nem merte üldözőbe venni. Barsaihoz küldött, hogy a jancsárokkal rögtön mellette teremjen; maga pedig vissza, Bonczhidához húzódott. ¹⁾

Rákóczit az elébe hozott váradí orvosok, Csokási Márton és Kereszturi István ápolás alá vették; de késő volt. Váradra vivék. Hol 12 nap mulva, Munkácsról idejött neje s fia könyhullatásai közt, negyven éves korában jun. 7-én meghalt. ²⁾

Benne Erdély utolsó szabadsághősét veszté el... Erdély függetlenségének lón áldozata... Ha nemes tüzét mérsékelni tudja, egyike lett volna legnagyobb fejedelmeinknek.

Vele együtt a Rákóczi-ház szerencse-csillaga is leáldozott, le Erdélynek a Báthoriak, Bocskai, Bethlenek és Rákócziak által megalapított tekintélye.

E férfi eleste egyszerre mindent megváltoztatott. A török porta politikája, mely Erdély basasággá alakítását már célba vette, – mind követelőbb lett; a bécsi udvar, hogy a törököt ellensúlyozza, Erdély függetlensége megsemmisítését, mit Bocskai, Bethlen Gábor és a Rákócziak egyidőre elvetettek, – e percztől mindinkább erőszakolta.

Azonban a szabadság szent szerelmét, miért elesett, családjára örökül hagyá. S mint látni fogjuk, fia és unokája a Rákócziak végtelen honszeretetének szintén áldozatul estek.

¹⁾ Szalárdi 509. 10 l. Tört. Emlékek a magyar nép életből.

²⁾ Szalárdi 511. l.

Barcsai Ákos folytatja.

(1660 maj. 22– 1661 jan. 1)

Barcsai Várad alá megy. A basa letartóztatja. Várad a török kezébe esik. Környéke hódoltsággá lesz.

Rákóczi eleste s eszerint 1660 maj. 22-ke egész epochát képez hazánk történetében. E naptól fogva Erdély függetlensége egyre hanyatlik; az erdélyi fejedelemség nimbusa árnyba kezd borulni; Erdély fejedelme mint hatalmasság, a régi színvonalra emelkedni nem birt.

Barcsai az említett naptól trónkövetelők nélkül látszott maradni: mert Rhédei Ferencz nem lépett fel; a szintén megválasztva volt Rákóczi Ferencz még gyermek; Kemény János pedig, ki csak megvolt kínálva, jogos igényekkel nem birt.

A gyalui csata hire Szebenbe másnap, maj. 23-án már megérkezett, Barcsai azt ágyudörgések között hirdetteté. Hogy Szebent elhagyhassa, hirnököket repitetett szerte a hazában, kik a hatóságokat felszólíták, hogy meghozván hódolatukat, táborába siessenek. De hogy jelezzük azt, mennyire népszerűtlen volt e felszólítása, meg kell említnünk, miszerint Toldalagi Mihályt, tanácsosát a székelyek közé indítá, hogy felültesse és kihozza: azonban mire Segesvárra ért, s Rákóczi elestének hírét terjeszteni kezdé, a szász polgárság reá rontott, a polgármestert lakából kihurczolá s mint ámitót és árulót főbeveré.¹⁾

Barcsai maj. 28-án Szebent elhagyva, Medgyesre ért; Segesvárra keményen átírt, hogy a merény elkövetőit adják ki, de sikere nem volt. Mert a szebeni török őrizet haza lón bocsátva, a budai basa Barcsai elébe 600 lovast küldött; Küküllővárnál velök találkozáván, a városok és várak hódolatát várta volna, de gyéren mutatkoztak. Sőt ennek ellenében Udvarhelyszék a folyvást ellenálló Segesvárra két Pálfi testvért küldött le, hogy véd- és daczszövetséget kössenek...²⁾ De végre is Rákóczi bukása kiderült, a nép megadta magát, Segesvár is jun. 4-én az öt rabbal együtt

¹⁾ Fundgruben II. 122. Joan. Bethlen 153. ²⁾ Fundgruben II. 125.

szintén megjelent. ¹⁾ Így ért Barcsai a budai basához, ki őt pompával fogadta. Bonczidáról Dézsen, Zsibón át Rákóczi üldözésére indultak, mert halálát a basa elől, nehogy Erdélyt elfoglalja, még folyvást titkolák.

A porta, mert azt hitte, hogy Szejdi basa Rákóczi tönkretévésére nem elégséges, Ali Szerdár alatt egy negyvenezerből álló új serget indított Magyarországra. Barcsai e meglepő hirt a Szilágyban vette, Haller Gábort és Daniel Ferenczet, Udvarhelyszék főkirálybiráját, Ali Szerdár elé indítá, ki már ekkor Temesvárnál járt, hogy a tényállást előadván, visszatérésre bírja; azonban Alinak Váradal is terve lévén, Hallert, mert a Barcsai által ígért sarcot meg nem vitte, előbb csak letartóztatá, később mert Váradat Rákóczinak feladta, fogságra veté, 63 fontos vasat veretett reája. Haller esetét Barcsai Ecsednél vette, melyet vele és a budai basával szemben Mikes Mihály oltalmazott. Hogyan oltalmazta, meg kell említenünk, hogy testvére Mikes János kővári parancsnok népe Kővárt feladván, ide hurczoltatott, s mire Ecsedhez nem juthattak, a basa Mikes Jánost akasztófa alá állítatá; hogy Mikes Mihályt feladásra kényszerítse, kötelet vettetett nyakába; de erre is csak annyit izent, hogy ismeri ő testvérét, tudja, hogy kész inkább a halálra. ²⁾ Erre Szejdi basa maga is Ali elébe indult. Barcsai Aradnál szintén Alihoz megy, kit Konstantinápolyban személyesen tanult volt ismerni: de őt is hidegen fogadá, s jancsárokat adván fedezetül, tisztességes fogságszerű helyzetbe tevé. Ugy vitte őket Várad alá. ³⁾

Nagy-Várad, Erdély őrszeme, nagy várdája, a Tiszán inneni Magyarország fővárosa, védbástyája, a Rákóczi mellett annyit harczolt hajduság középpontja, ostrom alá jött. ⁴⁾ Mindamellet, hogy Várad már Barcsainak, illetőleg a töröknek meghajolt, Ali basa azon ürügy alatt, mért ereszté be a sebesült Rákóczit, de sajátlag mert basát akart belé helyezni – ostrom alá vette. E jelenet Váradon és az erdélyieknél roppant elkeseredést idézett elő, de az mind

¹⁾ Szalárdi 516 l. ²⁾ A basa erre megkegyelmezett. Petkő Gergely kronikája, folyt. Kalnoki S. 20 l. Fundgruben II. 124. ³⁾ Thaly, Történelmi Kalászkok. 79–83. ⁴⁾ Lásd N. Várad akkori leírását Szalárdi kronikája 362–71 l. Joan Bethlen 167 Továbbá 434–37. Oltalmi készüléteit 527–546. Ostromát 546–589 l.

nem számított. A váradiak előre sejtve a basa szándékát, nejeiket már jul. elején elköltöztették, a bástyák védelmét elrendezteték, jul. 11-én estve a várost önmagok felgyújták. Így fogadták Ali szerdárt, mikor jul. 14-én a vár alá érkezett. A vár, mely most a városban, de akkor a városon kívül, sik helyen feküdt, hatalmasabb erősségeink közé tartozván, hogy megvehesse, Ali nagyszerű készületekhez fogott. Mert Gyulai Ferencz Rákóczi holttestét elkísérte, a vár oltalma a régóta szereplő alpestesi Balogh Máté alkapitányra maradt. ¹⁾ Három héti kemény ostrom, s mintegy ezer török eleste szükségeltetett arra, hogy az első rés megtöres-sék. A golyók leronták ugyan a várfalakat, de a sánczban levő viz miatt még se férhettek hozzá. Nagy erőfeszítéssel a vizet a Körösbe csapolták, de célra nem vezetett, mert sok viz maradt. Végre reá jöttek, hogy Bethlen Gábor, midőn a nevéről nevezett bástyát építteté, a Pecze felé csapoltatta volt le, mi Alinak is sikerült. Azonnal töltéshez fogatott, hogy a résen behatoljon, de az utászokat ágyugolyók fogadák. Mire Ali annyira dühbe jött, hogy Barcsait és főembereit a török nép dühének akará oda vetni: alkalmasint sejté, hogy a haza jobbjai s a fejdelem a bevétel ellen dolgoztak.

Azonban az ostrom harminczkettődik napján, aug. 14-én, kézből kiejtett gyertya által egy bástya légbe repült, minek több épület és emberélet lón áldozata, de még ez sem nyitott utat. Az oltalmazók minden rést testeikkel fedeztek. Azonban bekövetkezett az, hogy Ali a veres bástya alá minát vitetett, mi e bástyát aug. 24-én légberepíté, mi 24 ölnyi nyilást hagyott hátra maga után. Megkezdődött tehát a roham. A nagy jutalomigéretre a törökök, bár a nők kezéből a forró viz, égő szurok, a férfiakéből golyózapor fogadá, mirmidonokként bujtak elé a sánczokból. De Alit még ez sem vitte céljához.

Azonban másnap a gyülevész semények átszöktek, s elárulák, hogy Ali 40,000 embere ellen csak is 850 ember volt benn, s az is már 300-ra apadott. Ali szakálát tépte boszujában, s rohamra rohamot vezényelt: mire aug. 27-én, heves ostrom közegette, Balogh Máté a fejr lobogót kitzeté: a feladás feletti alku-

¹⁾ Szalárdi 512. Az oltalmazók főnökeit l. Szalárdi 538–59.

dozás megkezdődött; okmány jött létre, mely 8 pontban többek közt biztosítá: hogy a török több várat nem foglal, az erdélyi fejedelemséget jogaiban megtartja, a vár népe mindenével szabadon mehet, ¹⁾ Váradot feladák. Midőn aug. 28-án a várból a kevés nép kijött, Ali, ki 10,000 embert vesztett, alig hihetett szemeinek, mint hősöknek szekereket rendelt, szabadon hagyá menni Debreczen felé, kiknek egy része a pusztán álló Uj-Tordán, más része Dézsen telepedett le... ²⁾

Várad tehát be volt véve, de érette Erdélyt vesztette el. Mert mi eddig nem sikerült, a bécsi udvar a pártalakításhoz mondhatni ez úton jutott... Erdély a törökben ez órától fogva többé nem bizott.

Mig ezek folytak, mint említők, Barcsai a le nem tisztázott sarczért, tisztességes fogságban volt Ali basánál. Hogy lefizethesse, s Erdélyt Ali basa executorságától megmentse, testvérének Barcsai Gáspárnak és Lázár György tanácsosának és ítélőmesterének, mint helytartóinak többször átirt, hogy a sarcz és adó hátralevő részét hajtassák fel. Szívökre köté, hogy az ígért sarczot gyűjtsék s ha Erdélyt basasággá tétetni nem akarják, fogjanak fegyvert, s folyamodjanak külsegélyért. ³⁾ E végre jul 5-re Segesvárra hongyulést hirdettek, s mivel a sarczból még 350,000 tallér s két évi adóhátrálék volt behajtandó, hallatlan adót róttak ki, melynek beszedését 35 törv.czikkben szabályozák. ⁴⁾ Már maga a törv.czikk szigorú volt, de oly szigorral hajtattott végre, hogy a megrott nemesség és polgárságnak ékszereit, ezüstjét kelle, hogy tallérokká veresse, ⁵⁾ a népnek pedig egy jó ökrét 2, közepest 1 frtjával szedeték el. Csak is úgy sikerült a pénz egyrészét felhajtani, mivel Gilányi Györgyöt Váradra inditák, ki Várad bevétele után harmadnapra érkezett meg. Sept. 5-én a szilágyi két megye is meghozá hódolatát. ⁶⁾ E szerint Várad és környéke a török kezébe esett, Erdély sarcza nagy része be lőn fizetve: mi Ali basát oda hangolá, hogy mind Barcsait, mind Hallert szabadon bocsátá.

¹⁾ Joan Bethlen 170–193. A feltételek ugyanott 185. Szalárdi 572 l. Uj magy. muz. 1858 x. f. ²⁾ Gál L. Erd. Diet. végz. I. 182 l. Apafi őket 1668 jan. 25-kén megnemesité. Jos. Kemény Diplomatar IX 121. ³⁾ Joan Bethlen 193. ⁴⁾ Törvényczikk, Magyar Tört. Tár, VII 136 ⁵⁾ Fundgruben II. 227. ⁶⁾ Szalárdi kronikája 592.

II.

**A székelység felkél. Barcsai megtámadtatja. Egyezkednek.
Kemény János beront. Barsait leteszi.**

Barcsai hazaindulhatott már, de országát a legnagyobb zavarban találta. Várad elbukása, bár oka nem volt, minden népszerűségét eltemette. Ide járult az, hogy helytartóihoz intézett leveleiben Erdélyt a basasággá változtatástól féltvén, arra hitta fel, hogy fegyverkezzék, sőt külsegély után nézzen: ¹⁾ oly eszme, mely mint látni fogjuk, megfogja buktatni.

Aug. 6-án irt levelére a helytartók a főbket ismét összehitták, s határozatba ment, hogy Bánfi Dénes menjen ki Aranyos-Medgyesre Kemény Jánoshoz, kérje fel, hogy sógora, a nádor útján I Leopoldtól segílyt eszközöljön. Barcsai a mint szabad lón, már Váradról ellentmondott a külsegély keresésnek; de már késő, mert Kemény János Bánfi Dénest már nádor Wesselényi Ferenczhez küldte volt, s ez a bécsi udvarnál a segílyadás kérdésében lépéseket tett.

Még ez sem volt elég, a roppant sarcz és a külsegélykérés mellett egy harmadik bajnak is ide kellett járulni. A helytartók a Barcsai által ígért sarcz által felbőszített országgal szemben, még azon eszélytelenséget is elkövették, hogy a Rákóczi-pártiakat tultul üldözték. S ez üldözés legnagyobb sulya éppen a székelyföldre nehezült.

Mint elbeszéltek, midőn Barcsai Szebent elhagyá, s Rákóczi elesett, a nép nem akarta hinni, s a hir terjesztőit lesujtá. Rákóczi életben létének hire a székelyföldön hosszasabban tartá fenn magát, mint kellett volna, e miatt Barsainak meghajolni nem akart. Mielőtt kiábrándultak volna, a fejdelem azon elvétett lépést tette, hogy jun 13-ról a székely népnek amnestiát hirdetett, de a kolomposokat, mint Apor Lázárt, Barabás Pétert nyakon köttetni rendelé. A nép ábrándjait még kevésbbé respectáló Barcsai Gáspár a székely főbkek ellen fellépett. Bakó Istvánt, Marosszék főkapitánját kihallgatatlannul felköteté; szárhegyi Lázár Istvánt, Csik főkirálybiráját el-

¹⁾ Szalárdi 594. Joan Bethlen 193 Katona XXXII. 211.

fogatá, Görgényvárába zárata, s mire ez az ablakrostély kiverése által menekült, aug. 10-ről kötelességévé tevé Kálnoki Mihály, csiki főkapitány és Cserei Mihály ottani főkirálybirónak, hogy vagy öt vagy nejt fogassa el. ¹⁾

Lázár István ezen megszökése gyújtá meg a forradalmat. Ő haza sietett; a nagy sarczoltatás s Barcsai Gáspár kegyetlenkedése miatt ingerült népet könnyü volt felkölteni. Aug. 16-n már tábor volt alakulva, Lázár István Gyergyóból ide jött, Csikot felkölté, Háromszéket szintén fegyverfogásra szólítá; Csik-Szereda várára rontott, a főkapitánt, Kálnoki Mihályt elfogatá, a főtiszt Cserei Mihály, Mádéfalván a nép dühének lett áldozata. ²⁾ E jelenet Háromszéket is talpra állítá, fegyvert ragadtak, s Maksán sept. 28-án Szonda István, Apor Mihály, Maksai Bálint Székely Bálint, Vajna Gáspár és Miklós, Pünkösti Pál, Elekes István s többek aláírása mellett végzést hoztak, melyben kimondák, hogy Székely Sámuel vezéröknek választák s ezennel Lázár István rendelkezésére bocsátják magokat. ³⁾ Donáth Istvánt, Háromszék főkapitányát elfogák s kivégeztetik. ⁴⁾

Barcsai Gáspár, mint helytartó, megrémülve e váratlan eseményre, testvérénél amnestiát sürgetett, de az megtagadta. A székelység tehát haladt a maga útján, új fejdelemről kezdett gondolkozni: egyelőre ifju Rákóczi Ferenczre gondoltak, ⁵⁾ majd Kemény Jánoshoz fordultak. ⁶⁾

A fejdelem, ki már Várad alól haza jött vala, erre a forradalom elnyomását elrendelte. Barcsai Gáspár a megyei s hű maradt udvarhelyi fegyveres erőt felülteté, magának Kőhalomban főhadiszállást vévén, az érkező hadakat a szomszédos falukba helyezé, hogy onnan Háromszék ellen beindulhasson. Azonban Székely Samuel a háromszékiekkel reájok ront, Kaczánál az udvarhelyszékiet szétveri; mire Barcsai Gáspár Kőhalomból elenyomult, Székely Erdővidékére huzódott vissza, hol Baróth és Köpecz között, a Cseme-rétjén a dolog ütközetre került, még pedig hogy a háromszékiek mekkora veszteségével, azt a domborodó sirhalom maig is mutatja. ⁷⁾

¹⁾ Gr. Lázár M. Gr. Lázár család 160. ²⁾ Gr. Lázár család 161 ³⁾ Okl. Lázár család 162. ⁴⁾ Joan Bethlen 197. ⁵⁾ Trausch, Annales Hungar. et Transil. II. 122. ⁶⁾ A. Kurz, Magazin, II. 455 ⁷⁾ Benkő, General, Transilv. I. 295. Joan Bethlen 199.

Ez által Háromszék meglőn törve. Barcsai Gáspár, hogy Csikot is önmegadásra bírja, győzelme helyéről, a köpeczi táborból oct. 13-án kiáltványt bocsátott ki, melyben a csikiakat fegyverletevésre, s Lázár István és Székely Sámuel kézbeadására szólítá fel. Azonban, a székely nép, mely ős jogainál fogva a vérárulót lesujthatá, most főtisztei lesujtásában östörvényét látta megújulva: a kiadás által a követelt vérárulást nemzetül végre nem hajthatá, Csik alsó felében, Lázárfalvánál tábort ütött, a Nyergeshegyet, melyen be kelle jutni, védelmi állapotba tette. Barcsai tehát hogy rémitsen, Háromszéken akasztatott és csonkított. S táborával a csiki határhegyek alá, a Kászon völgyére nyomult elő.

A csikiak a dolgok komoly fordulatát látva, mert segínyt sehonnan sem várhattak, az erő előtt megkivántak hajolni, de úgy, hogy vezérek se legyenek a kegyelemből kizárva. Oct. 19-én levelet szerkeztettek, melyben felkérék a fővezért, hogy várjon, míg az ország végez felettek, mert különben készek magokat mind egy lábíg levágnatni, s ezzel pater Kászoni Mártont Barcsai Gáspárhoz küldék; ¹⁾ a mire midőn ez oct. 20-án tüzzel vassal felel, Kászont a fejdelemhez futtaták Segesvárra. Következése lett, hogy köztők oct. 29-én ez alapon fegyverszünet jött létre, s Barcsai Gáspár, Keresztesi Ferencz, Haller Pál és Péter, Kemény Péter, Zsuki Ferencz, Bodoni György, Rácz Péter, Földvári Ferencz, Nádudvari István, Kopasz István, Rhédey Ferencz, Maksai Ferencz, Jósika István, – valamint a táborban jelen volt Fejér-, Küküllő-, Hunyad-, Torda-, Doboka-vármegye és Udvarhely-, Háromszék-, Aranyos-, és Marosszék aláírása mellett, a csikiak részére okmányt iratott alá, melyben biztosíták, hogy a míg az országgyűlés felettek nem határoz, sem ők meg nem támadják, sem másokkal meg nem támadtatják. ²⁾

E ponton nyílt meg a segesvári hongyülés, nov. 10-én, ³⁾ mely a csikiak felett volt határozandó. A tábor is ide érkezett, a csikiak is megjelentek küldötteik által. Heves országgyűlés lett, de

¹⁾ Gróf Lázár család 165. ²⁾ Az okl. eredetije a gr. Lázár család levéltárában, közölte gr. Lázár Miklós Hetilap 1853. ³⁾ Az ismeretes kézirati s Szilágyi Sándortól kiadott (Magy. Tört. Tár VII. 145) törvénycikk oct. 29-ra teszik e gyűlést; ellenben egy segesvári kronikás (Fundgruben II. 126) nov. 10-re teszi; ide mutat Bethlen János (202 l.) előadása is, ki a dolgokat beszélvén, a segesvári gyűlést megnyilándónak írja.

hogy mit végeztek felettek, sehol sem látjuk; hogy nem bántak igen kegyelmesen mutatja az, hogy a törvényczikkben előfordul azon, a székely alkotmány felforgatására készült határozat, hogy ezután a fejdelem a székely székek felébe főkapitánt nem csak a székek közül tehessen. ¹⁾

Egyébiránt, hogy e gyűlés a székelyek ügyét tüzetes megfontolásra nem igen vetette, annak három oka is volt. Egyik, hogy a fejdelem nem sokat törődhetett az ügygyel, mert a gyűlés folyama alatt egész váratlanul s Haller Gábortól a nász perczéig titkon intézett második házasságát tartá dobokai főispán Bánfi Zsigmond Ágnes nevű leányával; ²⁾ másik ok, mert Ali basa küldötte, az 500,000 tallér sarcz hátralevő részét keményen sürgeté, ³⁾ s ennek kirovásával voltak elfoglalva; a harmadik, mi a legfontosabb, hogy a gyűlés vége felé azon hir terjedt el, hogy Kemény János sereg élén közlög, mi oly meglepőn hangzott, hogy Barcsai Gáspár, ki mint már módunk volt meggyőződni, a vértől nem sokat irtózott, a hir hozóit, mint lázítókat, megcsönkittatá. ⁴⁾

Pedig volt a dologból valami. Mert Kemény János sógorától nádor Wesselényi Ferencztől német gyalogság- s magyar lovasságai ellátva, a Rákóczi végcsatájából Magyarhonba menekülteket maga mellé véve, s a felkelésben álló székelyektől támogatást remélve, nov. 20-ról a karokhoz és rendekhez levelet intézett, melyben fejdelemségre jövetelét nyíltan bevallá; ⁵⁾ s nov. 22-n Aranyos-Medgyesről kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, mikép jó, hogy „a haza belső tüzet kioltsa” s a nagy sarczolás alól a nemzetet kiszabadítsa. ⁶⁾ Sok szép szót használt, de úgy látszik, a körülményekkel magasabb politikai szempontból számot nem vett.... A fejdelem Kemény jöttének bizonyos hírét Görgényvárában nov. 26-án vette, Tisza István kővári kapitánya kezéből. Rögtön intézkedett, hogy a hadak felüljenek; Budai Pétert a hirrel Konstantinápolyba, testvérét Gáspárt pedig Kemény elébe inditá. De már késő, mert Kemény János meglepte őket: Barcsai Gáspárt Örményesen, mit testvérétől nem oly rég nyert vala, Szentpáli János

¹⁾ Törv.czikk Magyar Törv. Tár. VII. 145. ²⁾ Szalárdi 594. ³⁾ Cronic Fuchsio II. 124. ⁴⁾ Joan Bethlen 204. ⁵⁾ Okl. Magy. Tört. Tár. VII 155 ⁶⁾ Kemény, App. Ep. X 199. Kivonatban Szalárdi 596.

menekült által körülfogatá és lesujtatá a fejedelmi serget pedig innen nem messze, Buzánál, maga Kemény verte szét.

A dolgok ily szerencsétlen fordultára Barcsai benső tanácsosai után küldött, de Kemény Vécsen, emberei pedig Vásárhelynél jártak, figyeltek, nehogy az önállástalan Barcsai tanácsosaival összejöhessen. A tanácsosok visszatértek: Lázár György egyik helytartó és tanácsos Szt-Demeterre a Gyulafi László özvegyéhez, Haller Gábor testvérehez Pálhoz Fejéregyházára, Bethlen János Ebesfalvára Apafi Mihályhoz futott, e szerint mindenik a más kastélyába. Kis András, egy magyarhoni férfi, Szt-Demeterre ment, gyalakuti Lázár Györgyöt, Kemény biztosító levele mellett kicsalás legyilkoltatá; ¹⁾ Haller Gáborhoz fiát Kemény Simont, Bethlen János cancellárhoz Bethlen Farkast a történést küldé, kik ezeket bántatlan Kemény Jánoshoz kísérek. ²⁾

A csikiak, kik mint látók, fegyverben maradtak, s kiknek feje Lázár István a kegyelemből még mind ki vala zárva, Kemény János bejöttének hírére, átjövén a nagy erdőn a Barcsaihoz hű maradt Udvarhelyszékre rontottak, pusztítani kezdék; de Kemény betiltá, s mert ellenséget nem látott, visszavonulásra inté. Fiát Simont Fogaras alá küldé, hogy ott Barcsai másik testvérét Andrást vesse ostromzár alá. Maga pedig Görgényvárában a fejedelmet fogta körül.

Szépszerint akarván Barcsait lemondásra birni, hozzá fordult, személyes találkozásra szólítá fel; miután nem vonakodott, hogy a találkozást előkészítse, Bánfi Dénest hozzája küldé, s elvégeztette, hogy dec. 11-én Görgényben összejöjjenek.

Eljövén a kitüzött nap, Kemény János magával hozva a letartoztatott Bethlen Jánost és Haller Gábort, Görgényben a vár alatti udvarban magjelent, kíséretét Petki István, Ébeni István, Bethlen Farkas és Gergely visszatért menekültek képezik. Barcsai Ákos a várból többek közt apósával Bánfi Zsigmonddal jött alá. Egyelőre hosszas öngazoláshoz fogtak, majd heves vita keletkezett, végre a kíséret Barcsait és Keményt négy szemközt magára hagyta, s mire pár óra múlva a tanácsosok ismét beléphetek: Barcsai Bethlen János cancellára tollába egy okmányt mon-

¹⁾ Élete gr. Lázár család 60–78. ²⁾ Joan Bethlen 208

dott, melyben lemondva minden külsegély keresésről, kötelezte magát, hogy az országot hűsége alól feloldozza, s a fejedelemséget az országgyűlés határozata alá bocsátja. ¹⁾

A lemondás ki lévén csikorva, a végrehajtás következett, mire nézt abban egyeztek meg, hogy az országot mindketten hűjék össze, s ez értelemben dec. 14-én a regalisokat kibocsáták, az országgyűlés dec. 24-ére Szász-Régenbe össze lőn hiva. ²⁾

A rendek összejöttek. A gyűlést Kemény János nyitá meg egy szivrázó beszéddel, melyben a török iga ellen keményen kikelt. ³⁾ A fejedelemválasztás horderejét mindenki mélyen érezé. Letenni a porta által tett Barsait, nyílt hadizenet; de megtartani, annyi mint Várad után Kolozsvárt is a török kezére bocsátani: ellenben Kemény Jánost tenni fejedelemnek, ki miként Barsai török, úgy ez német sereg élén jött, a szabad fejedelemválasztást épen úgy tapodja. Ezeket kellett mérlegbe vetni... Hosszasan tanácskoztak, bár sokan abba voltak, hogy Barcsaival együtt az általa ígért nagy török adó alól is megszabadulnak: úgy látszik, végre is Kemény, mintegy Brennus kardját veté mérlegbe, hogy részére billenjen. A Szász-Régen körül elhelyezett kir. sergek érvei végre is győztek: 1661 jan 1-én fejdelemmé választák. Barsai 1661 jan. 6-án az országot hűsége alól feloldozá, fejedelemségéről leköszönt. ⁴⁾

Barsai e szerint a fejedelemségről lemondott... Kemény és az ország önkéntes lemondásáért lakásul Görgényvárát adá, jövedelmül hozzácsatolván még Szt-Pétert és Zsukot. ⁵⁾

Mint élte le hátralevő rövid napjait... mint veté Kemény János őrizet alá, mint küldé juniusbán innen tovább... s mint ölék meg a Mezőségen Répa nevű falunál – Kemény János fejedelemsége folytán fogjuk elbeszélni.

Donatióit huszonnégyszáz év múlva, 1684 mart. 8-án, mert erőszakkal jött a trónra, Teleki Mihály ohajtására, a rendek semmisnek nyilváníták. ⁶⁾

¹⁾ Okl. Magy. Tört. Tár. VII. 163 Szalárdi 5 8. ²⁾ Töredék. Chron. Fuchsio Lup. II. 124. ³⁾ Magy. Tört. Tár. VII. 160 165. ⁴⁾ Jos. Kemény, Appar. Epist. X 215. Magy. Tört. Tár. VII. 162. ⁵⁾ Szalárdi 599. Joan Bethlen 214. Jos. Kemény, App. Ep. X 222. ⁶⁾ Gr. Bethlen Miklós Önéletírása I. 545.

Kemény János, fejedelem.

(1661 jan. 1. – nov. 20.)

Kemény, osztrák pártfogást hoz be. A török ellene készül. Ő Barcsait megöleti.

Egy férfi fellépéséhez értünk, kit, ha nem uralkodott volna, a történet sajnálna, hogy miért nem uralkodott, s miután uralkodott, sok részben el kell hogy ítéljen. ¹⁾

Nem sok van a fejedelmek közt, ki oly sokat ígérő multtal lépett volna trónra, mint Kemény János. Mint őscsalád ivadéka, ki ősjószágait a gerendi és a kövesdi uradalommal szaporitá; mint a ki Bethlen Gábor udvarában nevedett s már huszonnégy éves korában főispán s Brandenburgi Katalinnak kincstárnoka, mint I. Rákóczi Ferencz mellé kinevezett gubernator s II. Rákóczi György főhadvezére, mint ki hazájáért Krimiában két évig tatárabságot szenvedett, s hadjáratait leírta, – mint egy bevégzett Julius Caesari alak magaslott kortársai szeme előtt.

Mint rontott be sereg élén, mint mondatá le Barcsait, mint hitta össze az országgyűlést Szász-Régenben s választatá meg 1661. jan 1-én magát fejedelemnek – elbeszéltek.

Azonban, minthogy Kemény János fellépése minden eddigi fejedelmeink fellépésétől elüt, még egyszer visszatérünk a szász-régeni gyűlésre.

Eddigi fejedelmeink a Zápolyák által megalapított politikát követték, mely Erdélyt a török souzerainitása alá helyezé. Kemény János egészen ellenkezőleg a magyar királyságot viselő császári oltalomba kívánta áttenni. Vajjon eljött volt-e már ideje? vajjon a közvélemény meg volt-e nyerve az új politikának? vajjon a török kormány elég gyenge, s a császári kormány elég erős volt-e hogy Kemény ezt megkísértse – erre fog fejedelemkedésének története feleletet adni. Hogy nem volt akkora államférfi, mint hadvezér, azt folyvást fogjuk tapasztalni.

¹⁾ Kemény János fejedelemségét Szilágyi Sándortól I. Buda-pesti szemle X. 21–70. Okmányokat ide Magy. Tört. Tár. VII. 127–210.

Összegyűjtven a rendeket, a Rákóczi mellett kibujdosott főrendeknek egy hódítókép fellépett népszerű férfi fejedelemiségét keresztülvinni, nem volt nagy feladat. De megtartani a fejedelmi széket, ez Kemény merész politikáját a legkeményebb próbára tette. S mint látni fogjuk, a falat fővel törő politikusaink közé tartozott, még azon eszélyt sem fejtette ki, mit Békes és Homonnai, kik magyar katonasággal jöttek.

Mindjárt a szászrégeni gyűlést megnyitó beszédében a török uralom sanyarait vérfagyalalón ecsetelte. Mire jan. 1-én fejedelemmé választott, s Bethlen János vezérlete alatt üdvözlő küldöttség ment hozzája, a törököt úgy festé, mintha tavasszal Erdélyt végkép el akarná foglalni, mire hogy még ok nem volt, az Apafi uralkodhatása bizonyítja; s a midőn a rendek jan. 3-ára a fejedelmi conditiókkal készen voltak, s kiköték, hogy a portától semmi időben el nem szakad, bele téteté, hogy ha pedig a porta nyilvánvaló romlásunkon igyekezik, tanácsosai tetszéséből, a haza megszabadítására minden módot elkövethet. ¹⁾ Mi nem volt egyéb, mint nyílt kártyajáték, mi diplomatai taktikáját épen nem bámultatja.

Elveté tehát a kockát. Jan 3-án a fejedelmi feltételekre az esküt letette s jan. 4-én az ország tette le hódolatát; jan. 5-én Görgényben Barcsai lemondását, s a lemondásért részére tett jószágátírásokat formulázák; mire Barcsai jan. 6-án lemondásáról s az ország ügyeibe nem avatkozásról fogadalmat adott ki. ²⁾

A mint ezekkel készen volt, következett az államcsiny. A jan. 9-ki ülésben, miután a Barcsaival szemben formulázott okmányokat a ház asztalára tette, s el lönek fogadva: a nádor és esztergami érsek leveleit olvastatá, melyek Erdélyt felszólíták, hogy miként Báthori Zsigmond alatt, magokat császári oltalom alá bocsássák; hogy jobban indokolja, a budai basától is mutatott fel egy levelet, mely Erdélytől Bihart, Krasznát és Középszolnokot Váradhoz kívánta csatoltatni engedni. S a csak pár nap előtt lett esküje ellenére kimondá, hogy Erdélynek a törökkel szakítani, s I. Leopolddal szövetkezni kell. Kemény János e fellépését a haza,

¹⁾ Conditióit I. Compillata I. R. 1. Tit Magyar Tört. Tár VII. 167. 171. ²⁾ Magyar Tört. Tár. VII. 162. Jos Kemény, App. Ep. X. 215–25.

mely Rákóczi törökellenes merényei siralmait még ki se nyögte vala, fájdalmas hallgatással fogadta. Nevelte a kétes helyzet setétségét az, hogy jan. 10-én Szilvási Bálint, Váradi István és Lutsek Jánostól Konstantinápolyból levél érkezett, melyben az említett követek megírák, hogy Barcsai küldötte szintén oda érkezett, s a szultán Keménynek német segélylyeli berontását oly zokon vette, hogy azzal fenyegetődzik, mikép tavasszal mindazon várost és várat, mely Keménynek meghajol, el fogja foglaltatni. ¹⁾ Kemény, hogy a rendek megett a hidat még jobban felszedje, a január 11-diki ülésben a lemondási okmányokat hitelesíté, s azzal másnap a gyűlést bezárta. ²⁾

Mint a gyűlés folyamából láthatni, az ország nem tartá tanácsosnak a portától még elszakadni, annál kevésbé kívánta magát vakon a bécsi udvar karjaiba vetni. Feltételekről gondolkoztak, tartottak, hogy majd a győzelmes Ausztria feltételei nem lehetnek igen kedvezők. ³⁾ Hogy a feltételeket kipuhatolják, Bánfi Dénest, pater Kászoni Mártont Bécsbe indíták. ⁴⁾

Keményt tehát a rendek fejdelemnek ismerék el, már csak a várak voltak hátra, Barcsait Régenbe hivatá s átiratott vele a várparancsnokoknak, hogy a várakat adják át. Több meghajolt, azonban Szeben, Déva és Fogaras ellenszegült, mire nézt, febr. 8-áról, Radnóthról, a szebeni polgármesternek, Meltzer Andrásnak személyesen irt, biztosítá, hogy a portától elszakadni nem akar: minnek következtében, Szeben azon feltét alatt, hogy a töröknek ellentállani nem fog, febr. 15-én szintén meghajolt. ⁵⁾

Hogy a rendek kívánatának eleget tegyen, a szomszédos basáknak megválasztatását jelentette: mire febr. 19-én Radnóthon azon választ kapá, hogyha a porta hűségében marad, dolga jól léssen, ellenben tatárok beküldésével fenyegetődztek. A szultánhoz is beküldte volt a szokott követséget, mely athnamét szokott minden új fejdelem részére kihozni: ezt a szultán febr. 16-án fogadta, ha megválaszták, ám legyen – hangzott a válasz: de a két évi adót s a sarcz hátrálékát küldje be, s e mellett fiát, Simont adja zálogul;

¹⁾ Katona XYXIII. 228. ²⁾ Törvénycz. Magy. Tört. Tár. VII. 169.

³⁾ Joan Bethlen 232. ⁴⁾ Magy. Tört. Tár. VI. Szalárdi 607, ⁵⁾ Katona XYXIII. 229–32.

a fejedelmi jelvényeket pedig Ali basától Temesvártt, személyesen vegye át. ²⁾

Kemény mindezekből csak annyira vállalkozott, hogy ha biztosítják, Temesvárra kész elmenni, mi azonban a portát ki nem elégíté. Annál több okot látott, hogy a várakat minél előbb kézre kerithesse. S mire értesült, hogy a váradi basa a Várad körüli várakat, mint Papmezőt, Solyomkőt, Szent-Jobot egymásután foglalja el, Dévát és Fogarast ostrom alá vetteté. Déva a sziklavár kettős várfalában bizva, daczolt, a bennelevő őrség már török segélyért folyamodott, mire Springer Tamás az őrség német részének kapitánya, a magyarok főnökeit elfogató, maga a várat feladta. Fogarasra Barcsai András ült vala be, vízzel telt széles sánca hosszasan feltartotta volna az ostromot, azonban Barcsai Ákos udvari papját Csengeri Istvánt testvéréhez küldé, mire ez mart. 15-én szintén feladá. ²⁾

E szerint Keménynek egész Erdély meghajolt, csak két ember nem, Barcsai Ákos és Barcsai András. Barcsai Ákos bár lemondott, s hogy a portára nem irogat, magát írásban kötelezte, mindent elkövetett, hogy török segélyt nyerjen. Fogaras eleste után testvére is Görgénybe szorulván, a basákat járatni kezdék, hogy újra régi helyzetükbe juttassák. E lépések Kemény előtt nem maradtak titokban. Hogy őket felügyelet alá vethesse, Barcsait arra szólítá fel, hogy hivsége jeléül Görgénybe fejedelmi őrizetet fogadjon be; mit meg is nyert tőle.

E közben Bánfi és Kászoni Bécsből visszatértek, még pedig biztató válaszzal. Kemény apr. 23-ára Beszterczére országgyűlést hirdetett. Magának kapunként 8 ft. adót s a katonák tartására egy köből gabonát szavaztat. ³⁾ Apr. 28-án a tanácsurakat s a követek főbjeit magához hivatá, elejekbe adá a feltételeket, melyeket, ha athnamet akar nyerni, a porta elébe szabott: s főleg a sarcz és adó követeléséből érvet merített arra, hogy a portát mint vérszipót fesse. Mit tegyenek hát? ezen tanácskoztak a rendek másnap, midőn Kemény János közikbe lépett, s a császártól kapott biztosító levélre mutatott; délután pater Kászoni is megjelent a rendek előtt, előadta, hogy a császár kész ugyan Erdély oltalmát felvenni;

¹⁾ Fundgruben I. 334. Jos Kemény. App. Ep. X. 233. ³⁾ Katona XXXIII 236. ³⁾ Törvényczikk. Magy. Tört. Tár. VII. 189.

azonban biztosítékot kíván, nehogy – mint Báthori Zs. alatt – újra megcsalódjék. Határozatba ment tehát, hogy Bánfit ultimaria plenipotentiával küldjék fel, kösse meg a frigyét; s kimondák, hogy török az ellenség. ¹⁾ Ennek következtében Kemény Bánfinak még azon napról utasítást adott ki, melyben felhányván, hogy a török, a tatárokkal Erdélyt felprédáltatá, basáival a szélváraikat elszedeté, a szélső megyéket basaságaihoz szakasztásával fenyegeti; hogy az adót felemelte; hogy a hon választási joga ellenére fejdelmet maga kezdett tenni; hogy athnamet neki nem akar adni: e szomorú helyzetben arra kérte a császárt, hogy Erdélyt vegye oltalmába, mert ha a török teljesen elfoglalja, innen a tüzet könnyen terjesztheti; biztosítá az udvart, hogy bár szinleg a törökkel tartand, de azért hűsége odahajlik, s igéri, hogy azon esetre, ha a császár a törököt megtámadná, ő is fegyvert fog, vagy ha csak nekie kellene a törökre fegyvert huznia, azon esetre kéri, engedje meg a császár, hogy birodalmában fegyvert vásároltathasson s katonát toborzathasson; s ha a harcban megbuknék, oda menekülnie szabad legyen. ²⁾

Bánfi Dénes felindítása után Kemény János Barcsai elfogott leveleit adá a rendek elébe, hogy ellene mint áruló és hitszegő ellen törvényt lássanak: mire határozatba ment, hogy a fejdelem producáltasson ellene. Mi által Barcsai személye egészen hatalmába esett.

Bevégződván a gyűlés, Kemény megelekedve nézhetett volna el munkáján, mert mit a szász-régeni gyűlésben átvinni nem sikerült, a törökkel felmondást, most teljesen keresztülvitte. Sietett tehát Barcsait s benne a török pártot tönkre tenni. A mint a gyűlés május 5-én elvégződött, másnap fényes kísérettel Vécsre ment, Barcsaiékat Görgényből vadászatra hívatta. A vadászebéd után a két Barcsainak felmutatja elfogott leveleiket, foglyoknak nyilvánítja: Ákost visszaküldi Görgénybe, de nejétől külön helyezteti el; Andrást pedig Fogarasba küldé, hol máj. 16-kán felkasztatá. ³⁾

Kisszerű rendszabályok azon nagyszerű vész ellenében, mely

¹⁾ Törvényczikk Magy. Tört. Tár VIII. 189. ²⁾ Okl. F. Magy. orsz. Minerva 1828. 1990. Kemény János önéletírása 524. ³⁾ Katona XXXIII. 237.

Kemény trónát fenyegeté. Azon ábrándban élt, hogy a bécsi udvar érte mindent kockára vet. A török készülleteinek hírét, a mint a tavasz megnyílt, folyvást lehetett hallani. Bánfi Dénes megjövetelében bizott, s im, Kálnoki Mihály érkezik Ali basától, s nem kevesebbet kíván, minthogy a fejedelemségről mondjon le, az ország helyébe válasszon mást, s az új fejedelem, három nemzetbeli 16 főember kíséretében, a pénzhátralékot vigye hozzá. E jeleltre Kemény jun. 2-ára Medgyesre ismét összehitta az országot a Kálnoki által hozott feltételeket eléadta; azonban személyesen megjelenvén a templomban, hol a gyűlés folyt, ismert ékesszólásával újra kivitte, hogy a rendek felkérék, sürgesse a német confederatiót, s a töröktől elszakadást még határozottabban törvényczikkbe igtaták. S hogy Barcsait végkép megsemmisítse, a gyűlés utolsó napján, jun. 6-án, ellene újabb bizonyítványokat hozott fel arra, hogy a törököket hijja: ennek következtében oly törvényczikket hozatott Barcsaira, melynél fogva javai és élete felett urrá tétetett. ¹⁾

Kemény e határozat horderejét kizsákmányolni nem is soká késett. A mint megjött a hír, hogy a török ellene felkészült s Erdély felé közelg, nehogy Barcsait Görgényből kiszabadíthassa: Kövér Ferenczet, étekfogóját, s Váradai Jánost kapitányát Görgénybe küldé, hogy Barcsait Kővárba belebbeckék. Megis inditák, de mint a mezőségen Répa nevű falunál vinnék, a lovas kíséret, mely fedezetül volt adva, Barcsait átlóvé, ²⁾ s ott hagyá; mignem a kozmatelki lakosok eltemették s temetőjét, mi Kozmatelkén ma is latható, egyszerű siremlékkal jelelék.

II.

A török beront. A német segély nem érkezik. Kemény elhuzódik. A török Keményt kinyomja. Apafit fejdelemmé teszi.

Barcsai halálával Kemény János vetélytárs nélkül láthatta magát. Hogy annak pártját is tönkre tegye, Apor Lázárt befogatta, Dobai Istvánt felakasztatá, ³⁾ s mások ellen is oly rendszabályokhoz

¹⁾ Törvénycz Magyar. Tört. Tár. VII. 201. Szalárdi 607. ²⁾ Joan Bethlen 227 ³⁾ Kazi Hist. Regni Hung. II. 244.

nyult, hogy Zolyomi Miklósnak ki kellett futnia. Azonban az erőszak, melylyel Barsait trónjából kiveté, a merény, melylyel lába alól elmozdítá, a kiontott vért megboszulni szokott Nemesist látszék Kemény ellen felidézni.

Kemény eljárása sokat hasonlít ahoz, mintha azt hitte volna, hogyha vetélytárs nélkül áll, a török lassubb, az osztrák segély gyorsabb léptekkel közeledik. Mindkettőben csalatkozott.

A mint a török beütés előszelét vette, nejét több főrangú ur-nóvel Kővárba szállittatá; ¹⁾ maga jun. 18-án Marosujvárnál táborba szállt; Teleki Mihályt s pater Kászoni Mártont pedig Bécsbe inditá, hogy ott mulató követét, Bánfi Dénest, a segély eszközlésben sarkolják. Ki is adták fenn a parancsot, hogy az örökös tartományokból a hadak Montecucculi fővezérsége alatt Magyarországra induljanak: azonban mig Montecucculi Komáromnál állva, a haditerv felett levelezett, mig az előcsapat Stahremberg Richárd tábornok alatt Tokajnál készülődött, s mig Heister szathmári parancsnoknak Kővár, Szamosujvár elfoglalását elrendelék: a török, mint Engel írja, nem irkált ide oda, hanem dologhoz látott. ²⁾

Ali szerdár két felőlről tervelte Erdélyt megtámadni, a Vaskapu és Királyhágó felől. Mint tudatá, jó, hogy Erdélynek új fejdelmet adjon, mi végre a mint Temesvárról kiindult, Hunyadvár urának, Zolyomi Miklósnak Husztra, hová menekült vala, azonnal iratott, hogy siessen hozzá, mert fejdelemmé akarja tenni, de Zolyomi nem fogadta el. ³⁾

Leopold császár, hogy a vést elfordítsa, Metzger Konstantinápolyba, Vischert Alihoz küldé: de azon feleletet kapták, hogy Kemény pártolásában a szultán békeszegést lát. ⁴⁾ A török sergek tehát benyomultak, az első csapat Várad felől rontott be, jun 28-kán, s mindjárt Bánfi-Hunyadon a templomba szorult népet kardra hánytá; s más csapat Ismail budai basa alatt, jun. 30-án a Vaskapun omlott be; pár nap mulva maga Ali is bejött a tatárokkal s Hátszegvidéken megkezdődött a pusztítás. Kocz-várá t kezökre keriték, urával Kendeffi Gáborral levelet intéztettek az országhoz, hogy tüstént Ali elébe siessen, más fejdelmet válaszszon mert addig a törökség az országot ide nem hagyja. ⁵⁾

¹⁾ Szalárdi 611. ²⁾ Engel, Geschichte V. 15, ³⁾ Szalárdi 61. ⁴⁾ Kationa XYXIII. 257, ⁵⁾ Ugyanott 242.

Kemény János e beütés hírére táborát, melylyel Décseig, majd Enyedig nyomult vala elő, bár Kapi György a hajdusággal mellé érkezett, nem tartá elég erősnek ellentállani: a székelységet Petki István alatt hazaküldte; maga pedig a megyei hadakkal Egerbegyen át, Bonczidára huzódott, Kolozsvár mellé. Ide érkezett vissza Bánfi Dénes a bécsi udvartól, gyémántos aranykeresztel, ¹⁾ s azon még mind nem sokat nyomó izenettel: hogy ő flge Erdélyt kegyelmébe fogadta, s régi állásába visszahelyezi. ²⁾

A kegyetlenségéről ismeretes Ali, egész váratlanul, egyelőre szeliden lépett fel: várt, az országnak időt engedett, hogy elébe mehessen. Pár hetet mulatott így, s mire látta, hogy felszólítása elhangzik, jul. 15-én még ötezer tatárt rendelt be, s neki bocsátá a helységeknek. Szászváros kastélyostól, ugy Szászsebes porrá lön égetve. ³⁾ Fejérvártt templomot, mindent felgyujtott. S az országot ujra felszólítá, jöjjön hozzá, válaszon fejedelmet s ő kész visszavonulni. ⁴⁾ A felszólítás ismét elhangzott, s Ali előbb nyomult.

Kemény János látva, hogy Montecucculi még sem érkezik, s a tatárság személye kézbeejtésére tör, Bonczidáról megindult; jul. 28-án Szamosujvárnál haladt, melynek védelmét Brazen Hektor kövári kapitánra bizta; Emberfő és Négerfalva közt tölté az éjt, jul. 20-án Oláh-Láposbányán állapodott meg, hogy felviradván, a vasárnapot ott töltse. Azonban a tatárság jókor reggel mutatkozott, a fizetett hadak felkerekedtek, a fejdelem a megyei dandárokkal szintén követé, s kimentek Máramarosba; Huszt alatt, Erdély akkori végpontján, tábort ütöttek.

A dulás részleteit, mit Ali véghez vitetett, leirni majdnem lehetetlen. A tatár és török az égetés és pusztításban, az emberek felfüzésében egymással vetekedett. Nem volt elég Erdélyt egész hosszában kipusztitni, Nagy-Bányáig, Szathmárig felnyomultak. Mindent, mit a roppant csapás közepett szerencsének lehetett nevezni, abban állt, hogy Ali a kerített városok és várak ostromát nem tűzte céljául. Villámgyorsan haladt át Erdélyen, ugy, hogy aug. 2-án már maga is Nagy-Bányánál járt, Keményt Huszttól a Tiszáig nyomta.

¹⁾ Mikola, Hist. Geneal 16. ²⁾ J. Bethlen 231. ³⁾ Chronic. Fuchsio II. 127. ⁴⁾ Szalárdi 612 Joan Bethlen 228.

Míg Kemény János Semlyénnél, Zemplénmegyében Monteculira vár, Ali mintha bevégezte volna hadjáratát, fejdelem tevéshez kezdett. Hasszán basától Husztra levelet küldött, megírván abbéli csodálkozását, hogy egy ember kedvéért hazájokat koczkára vetik, arra szólítá fel őket, hogy Rhédei Ferenczet vagy fiát Lászlót, vagy Zolyomi Miklóst küldjék hozzá, hogy tegye fejdelemnek: mire azonban Bánfi Dénes ágyukkal felelt. Látván Ali, hogy ezek Kemény hivei, visszafordítá táborát, Erdélybe jött, Dézs és Bethlen között tábort ütött: hogy Erdélyt megtörje, az egész Szamosmentét lángba boríttatá; aug. 29-én Besztercze előtt állott, a tanácsot magához hivatván, a szász hatóságokhoz levelet intéztetett, hogy siessenek hódolatukat meghozni; ¹⁾ sept. 3-án pedig Maros-Vásárhelyre érkezett, százhetvenezernyi foglya felett szemlét tartott: ²⁾ megszált, várta, hogy az ide rendelt nemesség és városok követei érkezzenek.

Kemény János ezalatt végrevalahára segélyhez jutott, Montecuculli aug. 18-án Tokajnál járt, s szép lassan haladva, aug. 30-kán Kemény János háromezerre olvadt sergével Majténynál egyesült; mit Kemény Déva, Görgény, Fogaras és Szamosujvár várparancsnokainak, a szász városoknak s Petki István által a székelységnek azon felhívással adott tudokra, miszerint maradjanak hivek, igyekezzenek fegyverkezni, s beérkező sergéhez csatlakozni. Azonban a szászokra nézve, Kemény felszólítása már későn érkezett, mert a szász városok követei, Hermán Lukács superintendensökkel együtt, sept. 12-én Maros-Vásárhelytt Alinak hódolatukat bemutatatták. ³⁾

A szászvárosi követek ideérkezése Alit a fejdelemtevés gondjaiból egészen kiragadta. Zolyomi s a Rhédeiek után Petki Istvánt, Csik főkapitányát is megkinálta volt, de az is visszautasítá, a közvéleménytől elhagyott Barcsai esete még igen új lévén. Ali tehát a szász követekből gyűlést rögtönzött, meghagyá nekik, hogy ha a választási jogot koczkára tenni nem akarják, rögtön fejdelmet válasszanak. Sept. 13-án össze is ültek, de hosszas tanácskozásnak is a lett eredménye, miszerint kimondák, hogy a magyar és székely nemzet jelen nem lévén, nem érzik magokat erre fel-

¹⁾ Katona XXXIII. 257. ³⁾ Chronic Fuchsio II. 127. ³⁾ Katona XXXIII 258

jogosítva. ¹⁾ Azonban másnap, sept. 14-én a főbbek közül Basa Tamás és Kassai Ferencz, a vidéki kisebb nemesség közül többen Ali táborába érkezvén, a fejdelemválasztás a maga egész komolyságában szőnyegre került.

De kit tegyenek fejdelemnek, a mikor a nemesség virága vagy tatár rabságban, vagy Keménytől elüldözve, vagy Keménynyel táborozva, pusztán hagyta a hazát. A közfigyelem tehát Apafi Mihályra esett, ki onnan néhány órára, ebesfalvi kastélyában elvonultan élt, s mint hazaszabadult tatár rab, ²⁾ a hadjáratbani részvételtől felmentetve, épen neje Bornemisza Anna betegágyánál virasztott. Ali a hongyülesi küldöttséget török fedezet mellett Apaffi után indítá; ki, mert e méltóságról nem álmodozott, a követség belépése által annyival inkább meg volt lepelve, mert indulása után, már az ebesfalvi határon beérte az örömhír, hogy fia született. ³⁾ Apaffi, mint fiatal deli alak, mint őscsalád ivadéka, Alira kellemes benyomást gyakorolt; fényes sátorba vezetteté őt, diszörizetet rendelt, másnap sept. 5-én a Libancs nevü réten a választást megtartatá, s sept. 16-án fejdelmi jelvényeket adott kezébe. ⁴⁾ Apaffi sept. 17-éről a radnóti török táborból, mint fejdelem kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, hogy a szegény haza gondviselése reá bízott, alája ló, kezébe fegyver és zászló adatott; ne kapdossanak tehát árnyékhoz, gyülekezzenek zászlója alá s siessenek a felhuzott fegyvert a hazáról elfordítani. ⁵⁾

III.

Kemény Kolozsvárig nyomul. Több várat német őrséggel megrak. Visszamegy. Apafit beigtatják

Mig ezek folynak, Kemény János, miután Montecucculival Majténynál aug. 30-án egyesült, folytatta útját Erdély felé, azonban oly lassan, hogy két hét kellett, mig Kolozsvárhoz érkeztek. Kemény mit sem tudván Apaffiról, két havi bujdosás után álmai valóulásánál látta magát, sept. 15-én Korodnál járt, másnap Kolozsvár előtt állott, felszólítá, hogy német őrséget fogadjon be.

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 127 ²⁾ Rabságát I. Erd. Muzeum 1859. 10. sz. ³⁾ Beth Miklós Ifjúkori Életir. 243–45. ⁴⁾ Szalárdi 622. Joan Bethlen 249, Cronic. Fuchsio II. 118. ⁵⁾ Kemény. Append. Dipl. XI.

E ponton vették a hirt, hogy Ali Apaffit tegnap fejdelemnek választatá. Keményre nézt e hir mint menykőcsapás hangzott. Fájdalmát legfelebb azon remény enyhítheté, hogy Alit sikerülend ki-verní. De képzelhetni ébredését, midőn Montecuculli 56,000 ember 54 ágyu élén kijelenté, hogy ő flge sergét, melytől a keresztény világ ügye függ, ily körülmények közt nem koczkáztathatja; ¹⁾ s annyit is alig nyert meg, hogy Kolozsvár német őrséggel rakassék meg. ²⁾

Redan Dávid ezredes parancsnoksága alatt hatszáz lovas s ezer német gyalog hagyatott Kolozsvártt, kiket azon feltétel alatt vettek falaik közé, hogy csak harmadnapig éllemezik, de majd három esztendő lett belőle: mi alatt a várost annyira kiették, hogy négyszáz ház volt már pusztá, mikor tőlek megszabadultak. ³⁾ A mint Kolozsvár meg vala szállva, sept. 17-én Kemény táborához beszédet tartott, visszavonulását tudatván, nagyobb segítség reményével indokolta. ⁴⁾ Erre másnap a visszavonulás megkezdődött; a megyei nemesség visszamaradt; a többi kiment: a fejdelmi hadak egyelőre Erdőszáda és Kővár, a német hadak Aranyos-Medgyes mellett ütöttek tábor.

Hogy Kemény Ali előtt másodszor is kivonult, még a mi kis népszerűsége maradt, azt is elvesztette. Ellenben Ali egyszerre szabad kezet kapott. Azokat, kik Apaffit fejdelemmé tevék, haza bocsátá. A székelyekhez levelet intézett, hogy térjenek Apaffi hűségébe: de a gyergyóiakat Lázár István, a csikiakat Petki István, a háromszékietek Béli Pál reá birták, hogy ellentállásban maradtak. ⁵⁾ Azonban saját vesztőkre, mert Ali basa Apaffit maga mellé vevén, Radnothról a székelységnek indult, az ingadozó Maros- és Udvarhelyszéket megkoberoltatá; Segesváron a Barcsai féle sarcz őket illető részeképen 33,000 tallért csikort fel. ⁶⁾ Udvarhely alá ért, a bel székelyföldet hódolásra szólítá fel; mire Háromszék csakugyan meghajolt, s mivel Csikszék erdőkoszorus rengetegjei védelmében bizva, meghajolni vonakodott: az eltorlaszolt utakat megkerülve, Izmail budai basát felültetvén, álutakon beron-

¹⁾ Joan Bethlen 251. ²⁾ Szalárdi kronikája 621. ³⁾ Részleteit l. Fosztó Uzoni kézirati Eccl Hist ⁴⁾ Szalárdi kronikája 621 ⁵⁾ Ugyanott 625 gr. Lázár család 187. ⁶⁾ E pénz további történetét l. Fundgruben II. 87–91.

tatott, s a csikiak, kik a határ védelmével foglalták el magukat, oct. 17-én arra ébredtek, hogy hátok megett a falvak lángban állnak. A nép haza szaladt, meghódolt, Petki és Lázárnak csak nagy nehezen sikerült Görgénybe menekülni. ¹⁾

E lépés Alit azon vivmányhoz juttatá, hogy Kemény mellett senki se állt többé sikon, pártja még csak a várfalak közt tartá fen magát. A várak még folyvást Keményt uralák: a mint a csikiak védelmére beindult s elbukásukat hallá, Bethlent, Szamosujvártt még jobban megerősíté; Fogarasba Bethlen Gergely vezérlete alatt kétszáz magyar, kétszáz német lovast csempésztetett be. És igen jókor, mert Ali Csikszék három napi dulása után, Udvarhelyről Fogarasnak vette útját, mit Apaffi udvari papja Enyedi János által felkérte; s mire látta, hogy nem adják, Szeben felé vonult, honnan országgyűlést hirdetett; azzal, mert a tél, mi a török hadjáratoknak véget szokott vetni, beállt, Temesvárra kivonult, Ibrahim basát tekintélyes török csapattal Apaffi mellett hagyván.

Igy következett be nov. 20-a, mint a mely napra, Kis-Selykre országgyűlés volt hirdetve. Apaffi Szebennél Alitól elválva, tábor élén ide jött s a luth. papilakban az országgyűlést megnyitá. Nem kevesebbre czélt, minthogy fejdelemmé választásának a kellő formát megadja: mi könnyen sikerült, mert a jelenlevők megválasztását törvényczikkebe igtatók, conditiókat irtak elébe, ugyanazokat, melyeket Kemény János elébe adtak vala; csupán annyit kapcsoltak még hozzá, mennyit szükségesnek láttak arra, hogy Apaffi és tanácsa magát az ország alkotmánya fölé – mint Kemény Jánossal történt – ne emelhesse. ²⁾

Apaffit beigtatták. A gyűlés nov. 23-n eloszlott.

E szerint Kemény János letétezt. Hogyan kíséri meg trónát visszafoglalni.... hogy veszi el csatájával együtt életét – Apaffi fejedelemsége alatt beszéljük el.

¹⁾ Joan Bethlen 255. Szalárdi 626. ²⁾ Conditioi, Compillata II. R. I, Törvénycz. Mike, Art. Diet. III.